T.C
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı
Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

ESKİÇAĞDA KARIA BÖLGESİ'NDE FESTİVALLER

Esen Kaya

2501050104

Tez Danışmanı:

Prof. Dr. Mustafa H. Sayar

İstanbul 2009

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüz **TARİH ANABİLİM** Dalında **2501050104** numaralı **ESEN KAYA'NIN** hazırladığı **"ESKİÇAĞDA KARİA BÖLGESİ'NDEKİ FESTİVALLER"** konulu **YÜKSEK LİSANS/** ~~**DOKTORA TEZİ**~~ ile ilgili **TEZ SAVUNMA SINAVI,** Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 15.Maddesi uyarınca **22.06.2009 PAZARTESİ** günü Saat:12.30'da yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin .....Kabul..... 'ne* **OYBİRLİĞİ /** ~~**OYÇOKLUĞUYLA**~~ karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ(*)	İMZA
PROF. DR. MUSTAFA HAMDİ SAYAR	Kabul	
PROF. DR. OĞUZ TEKİN	Kabul	
PROF. DR. A. VEDAT ÇELGİN	Kabul	
PROF. DR. İNCİ DELEMEN	Kabulü	
PROF. DR. KEMALETTİN KÖROĞLU	Kabulü	

Besim Ömer Paşa Caddesi Beyazıt-34452-İstanbul
Tel: 0 212 440 00 00 Fax: 0 212 440 03 40

ESKİÇAĞDA KARIA BÖLGESİ'NDE FESTİVALLER

Esen Kaya

ÖZ

Bu çalışmanın temel amacı, Karia Bölgesi'nde kutlandığı bilinen festivallere ilişkin bilgileri bir araya getirmektir. Öncelikle festival kavramı üzerinde durulmuş, eskiçağ toplumunda nasıl algılandığı irdelenmiştir. Festivaller takvim düzenini etkilemiş, ay isimlerine kaynaklık etmişlerdir. Bu nedenle takvimlere kısaca değinilmiş, bölgedeki kentlerde görülen ay isimleri listelenmiştir. Bölge festivalleri; temaları, organizasyonları, görev alanlar, katılımcılar ve programları çerçevesinde ele alınmıştır.

FESTIVALS OF KARIA REGION IN ANTIQUITY

Esen Kaya

ABSTRACT

The main purpose of this study is to gather up the information concerning the festivals known that were celebrated in the Karia region. First of all, the notion of festival and how it was perceived by the ancient society are explicated. The festivals have affected the order of calendar and have been the basis for the names of months. Therefore, calendars are shortly discussed and month names sighted in cities of the region are listed. The festivals of the region are received priority consideration within the framework of their themes, their organisations, their officers and participants, and their schedules.

Festivalsiz geçen bir ömür dinlencesi olmayan uzun bir yoldur.

Demokritos

ÖNSÖZ

Günümüz tatil ve bayramları için de geçerli olabilecek bu fikir, Demokritos tarafından yaklaşık iki bin beş yüz yıl önce, özlü bir biçimde ifade edilmiştir. Bu fikir birliği, eskiçağ insanlarıyla paylaştığımız beklentilerin sayısız göstergelerinden biridir. Bu çalışmanın amacı, "uzun bir yol"u çekilir kılan "dinlence"yi betimlemektir.

Hocam ve tez danışmanım Prof. Dr. Mustafa H. Sayar'a, gerek araştırma gerekse yazım sürecinde yönlendirmeleriyle çalışmanın anlamlı bir bütün olarak ilerlemesini sağladığı ve ulaşamadığım kaynakların temininde yardımcı olduğu; Doç. Dr. Bilal Söğüt'e, Karia'nın sayılı kült merkezlerinden Lagina Kutsal Alanı Kazısı'nda bulunduğum dönemde, verdiği bilgiler ve sunduğu imkânlarla çalışma konumu üç boyutlu algılayabilmemi mümkün kıldığı; Yard. Doç. Hamdi Şahin'e desteği; Dr. Müjde Türkmen, Dr. Daniş Baykan ve Ar. Gör. Zeliha Gider'e öneri ve yardımları için çok teşekkür ederim.

Karia çalışmanın getirisi olan çok miktarda Fransızca kaynağın çevirisi için Çiçek Atay'a, Almanca çeviriler için Reyhan Şahin'e; çalışmalarıma bulundukları katkı ve yardımlar için arkadaşlarım Berkay Gülten, Serkan Acar, Göknur Bektaş, Selen Ak, Aynur Akdeniz Muğla, Oğuz Yarlıgaş, Eyüp Çoraklı'ya; son olarak gösterdikleri anlayış ve sabır için aileme çok teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZ iii
ABSTRACT iii
ÖNSÖZ iv
İÇİNDEKİLER v
LEVHALAR LİSTESİ vii
TABLOLAR LİSTESİ viii
KISALTMALAR LİSTESİ ix
GİRİŞ 1
I. FESTİVAL KAVRAMINA GENEL BİR BAKIŞ 6
A. Festival Çeşitleri 8
B. Görevliler ve Organizasyon 9
C. Festivalin Öğeleri 11
II. KARIA KENTLERİNDE AY İSİMLERİ-FESTİVAL İLİŞKİSİ 14
A. Karia Bölgesi'nde Kullanılan Takvimlere Genel Bir Bakış 14
B. Festival İsimlerinden Türeyen Ay İsimleri 16
III. KUTSAL ALANDA KUTLANAN FESTİVALLER 24
A. Hekate Kutsal Alanında Kutlanan Festivaller 24
1. Karia'da Hekate Kültü 24
2. Hekate Onuruna Düzenlenen Festivaller 28
a. Hekatesia-Romaia Festivali 30
b. Anahtar Taşıma Festivali 30
c. Doğum Günü Festivali 32
B. Panamara Kutsal Alanında Kutlanan Festivaller 33
1. Panamareia 33
2. Heraia 34
3. Komyria 34
C. Sinuri Kutsal Alanında Kutlanan Festivaller 35
IV. GREK DÜNYASI'NDA YAYGIN OLARAK KUTLANAN FESTİVALLER 37
A. Dionysia 37
B. Thesmophoria 45
C. Karneia 50
V. DİĞER FESTİVALLER 54
A. Theogamia 54
B. Kastabeia 55
C. Artemis Kindyas Onuruna Düzenlenen Festival 57
D. Zeus Labraundos Onuruna Kutlanan Festival 59
E. Hiakynthotrophia 60
F. Eumeneia 60
G. Adonia 61

H. Taurophonia 62
I. Az Bilinen Festivaller 62
1. Amyzon 62
2. Halikarnassos 63
3. Hyllarima 64
4. Kasossos 64
5. Kaunos 65
6. Keramos 65
7. Pedasa 66
8. Stratonikeia 66
9. Syrna (Rodos Peraiası) 66
10. Tralleis 67
SONUÇ 68
KAYNAKÇA 71
A. Antik Kaynaklar 71
B. Modern Kaynaklar 73

LEVHALAR LİSTESİ

Levha 1, Harita 1	Barrington Atlas of the Greek and Roman World, ed. R. J. A. Talbert, Princeton University Press, 2000.
Levha 2, Resim 1	Panathenaia Festivali'nde peplos takdimi. http://www.aeria.phil.unierlangen.de/photohtml/bauplastik/fries/parthenon/parthenon ost/parth208.jpg
Levha 2, Resim 2	Domuz heykeli. C. Bruns-Özgan, **Knidos: Antik Kent Rehberi**, Çev: İ. H. Mert, Konya, 2002.
Levha 3, Resim 3	Karneia'dan dans sahnesi. http://www.beazley.ox.ac.uk/images/pottery/painters/keypieces/tiverios/38-p207-medium.jpg
Levha 3, Resim 4	Hadrianus Dönemi sikkesinde Theogamia sahnesi. http://www.asiaminorcoins.com/gallery/displayimage.php?album=155&pos=0
Levha 4, Harita 2	Labraunda, kutsal yol. http://www.labraunda.org/Labraunda.org/Sacred_Way_eng.html
Levha 4, Resim 5	Labraunda, kutsal yol. http://www.labraunda.org/Labraunda.org/Sacred_Way_eng.html

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1 Makedon ve Jülyen Takvimleri……...19

Tablo 2 Ion ve Dor Ay İsimleri……...…….19

Tablo 3 Halikarnassos, Iasos, Mylasa, Stratonikeia, Ay İsimleri…….……22

Tablo 4 Amyzon, Knidos, Rodos Peraiası ve Bargylia Ay İsimleri…….22

Tablo 5 Kaunos, Keramos ve Theangela Ay İsimleri……...…23

KISALTMALAR LİSTESİ

AJA	American Journal of Archaeology
AJPh	American Journal of Philology
ANRW	Aufstieg und Niedergang der römischen Welt
AST	Araştırma Sonuçları Toplantısı
BCH	Bulletin de Correspondance Hellénique
CAH	The Cambridge Ancient History.
CIG	Corpus Inscriptionum Graecarum (Berlin 1825-1877)
DNP	Der Neue Pauly. Enzyklopädie der Antike, 1996-.
EA	Epigraphica Anatolica
GRBS	Greek, Roman and Byzantine Studies
I.Iasos	W.Blümel, Die Inschriften von Iasos (IGSK Band 28 1/2; Bonn 1985)
I.Keramos	E.Varinlioglu, Die Inschriften von Keramos (IGSK Band 30; Bonn 1986)
I. Knidos	W.Blümel, Die Inschriften von Knidos, I (IGSK Band 41; Bonn 1992)
I.Labraunda	J.Crampa, Labraunda. Swedish Excavations and Researches, III 1/2. Greek Inscriptions, I-II (Lund - Stockholm 1969-1972)
I.Mylasa	I.Mylasa = W.Blümel, Die Inschriften von Mylasa, I. Inschriften der Stadt (IGSK Band 34, Bonn 1987); II. Inschriften aus der Umgebung der Stadt (IGSK Band 35; Bonn 1988)
I.Rhod.Per.	W.Blümel, Die Inschriften der rhodischen Peraia (IGSK Band 38; Bonn 1991)
I.Stratonikeia	M.Ç.Sahin, Die Inschriften von Stratonikeia, I-II 1/2 (IGSK Band 21-22 1/2; Bonn 1981-1990)
JHS	Journal of Hellenic Studies
JRS	Journal of Roman Studies
LBW	P.Le Bas, W.H.Waddington, Voyage archéologique en Grèce et en Asie Mineure, fait pendant les années 1834 et 1844 (Paris 1847-1877) (Inscriptions grecques et latines; Paris 1870, Rome 1968, Hildesheim 1972)
Liddell-Scott	H. G. Liddell – R. Scott, A Greek – English Lexicon, ilk basım 1843, Clarendon Press, Oxford 1996.
OGIS	W.Dittenberger, Orientis Graeci Inscriptiones Selectae (Leipzig 1903-1905)
SEG	Supplementum Epigraphicum Graecum (Leiden 1923-)
Syll³	W.Dittenberger, Sylloge Inscriptionum Graecarum, 3rd ed. (Leipzig 1915-1924)
ZPE	Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik

GİRİŞ

Eskiçağ festivalleri; eskiçağ tarihi ve arkeolojinin olduğu kadar, antropoloji, sosyoloji, psikoloji ve karşılaştırmalı dinler tarihinin de kapsamına giren çok boyutlu bir konudur. Bu yönüyle uzun süreli ve ayrıntılı bir çalışma gerektirir. Bu çalışmada hedeflenen ise, Karia Bölgesi'nde kutlandığı bilinen festivallere ilişkin mevcut bilgilerin bir araya getirilmesidir. Dolayısıyla konu eskiçağ tarihi ve arkeoloji çerçevesinde ele alınmıştır.

Oyunlar yalnızca festivalin bir parçası olduğu takdirde çalışmaya dâhil edilmiş, gizemler kapsam dışı tutulmuştur. Veriler yoğunluk göstermediğinden, zaman sınırlandırması yapılmamıştır.

Birinci bölümde festival tanımı üzerinde durulmuştur. Festival çeşitleri ortaya konmuş ve içerdiği öğeler açıklanmıştır. Organizasyon ve görevliler hakkında bilgi verilmiştir.

Takvimin oluşmasında etkili olan festivaller, ayrıca ay isimlerine kaynaklık etmişlerdir. Ay isimleri festivallere ilişkin ipuçları taşıdığından kısaca takvim sistemine değinilmiş ve Karia Bölgesi'nde görülen ay isimlerinin ait olduğu takvimler tanıtılmıştır.

Üçüncü bölüm ise çalışmanın konusunu oluşturan Karia festivallerine ayrılmıştır. Eldeki verilerden festivalin nerede, kimin onuruna, ne zaman, ne sıklıkla kutlandığı; nasıl organize edildiği, kimlerin görev aldığı ve programı öğrenilmeye çalışılmıştır. Hakkında çok az bilgi mevcut olan festivaller ise aynı ana başlık altında, yer isimlerine göre ele alınmıştır.

Festivaller, toplum yaşamının önemli bir parçası olduğundan üzerinde yoğun olarak çalışılmıştır[1]. Atina festivalleri hakkında diğerlerine oranla daha fazla ve net bilgi olması festival çalışmalarının ağırlığının bu kente kaymasıyla sonuçlanmıştır.

Atina festivalleri hakkındaki en eski çalışmalar A. Mommsen'e aittir[2]. Bunu L. Deubner'in temel oluşturan kitabı Attische Feste[3] izlemektedir. Bu çalışmalar önemini korumakla birlikte eski tarihli olmaları nedeniyle daha sonra ortaya çıkan verilerden yoksundurlar[4]. H. W. Parke'nin Aspects of Greek and Roman Life serisinden çıkan kitabı[5] festivalleri Atina takvim aylarının sırasına göre incelemiştir. E. Simon ise önceki çalışmalarda arkeolojik verilerin yeterince değerlendirilmediğini düşünerek, bu temelde bir eser kaleme almıştır[6]. Parker'a ait Polytheism and Society in Athens, konuyla ilgili kapsamlı eserlerden günümüze en yakın (tarihli) olanıdır[7]. W. Burkert Cambridge Ancient History'nin beşinci cildinde Atina kültleri ve festivallerini ele alan bir bölüm yazmıştır[8]. J. D. Mikalson, Atina takvimini incelediği çalışmasında konuyla bağlantılı olan festivallere de yer vermiştir[9]. Belirli bir tanrıya ya da festivale yoğunlaşan çalışmalar da mevcuttur. Pickard-Cambridge'in Dionysos festivallerini konu alan çalışması oldukça kapsamlıdır[10]. R. Hamilton Anthesteria festivalini[11], A. Brumfield ise Demeter festivallerini çalışmıştır[12]. J. Neils'in

---

[1] Çalışmalar derlenirken dini nitelikleri olmasına karşın agonlar ya da sadece sunu içeren törenler kapsam dışında tutulmuştur. Festivaller hakkında genel bilgi veren eserler ile Karia festivalleri hakkında veri sağlayan kaynaklara yer verilmiştir.

[2] A. Momssen, **Heortologie: Antiquarische Untersuchungen Über Die Städischen Feste Der Athener**, Leipzig, 1864; A. Mommsen, **Feste der Stadt Athen im Altertum**, Leipzig, 1898.

[3] L. Deubner, **Attische Feste**, Berlin, 1932. Festivaller tanrılar başlığı altında sıralanmış, takvimdeki yerlerine göre tablo oluşturulmuştur.

[4] S. Scullion, "Festivals", **A Companion to Grek Religion,** ed. D. Ogden, Blackwell Publishing, UK.2007, s. 203.

[5] H. W. Parke, **Festivals of the Athenians**, Thames and Hudson, London, 1977.

[6] E. Simon, **Festivals of Attica: An Archaeological Commentary**, The University of Wisconsin Press, USA, 1983, s. 3. Simon, Deubner ve Parke'nin filolog olması nedeniyle epigrafik verilere yoğunlaştıklarını belirtir ve Deubner'in arkeolojik verileri Parke'ye oranla daha çok kullandığını ekler.

[7] R. Parker, **Polytheism and Society in Athens**, Oxford, 2005. Üç bölümden oluşan kitabın ikinci bölümü ile iki ek kısmı festivalleri konu alır. Scullion 2007, s. 203'de, çok iyi bir eser olduğu belirterek, günümüzde Atina festivalleri üzerine yapılan standart bir çalışma olarak değerlendirir.

[8] W. Burkert, "Athenian Cults and Festivals", **CAH**, 5. Cilt, ed. D. M. Lewis, J. Boardman, J. K. Davies, M. Ostwald, 2. edisyon, 5. basım, UK, (ilk basım 1992), 2006.

[9] J. D. Mikalson, **The Sacred and Civil Calender of the Atheniar Year**, Princeton, 1975. Mikalson'un "Heorte of Heortology" adlı makalesinde festvial kavramının tanımı yapılmıştır (**GRBS, 23**(1982), 213-22).

[10] A. Pickard-Cambridge, **The Dramatic Festivals of Athens**, Clarendon Press, Oxford, 1953.

[11] R. Hamilton, **Choes and Anthesteria: Athenian Iconography and Ritual**, Ann Arbor, 1992.

editörlüğünde hazırlanan Worshipping Athena'da ise Panathenaia festivali oldukça ayrıntılı incelenmektedir[13].

W. Burkert'in özellikle iki kitabı festivaller hakkında verdiği bilgilerin yanı sıra antropolojik çözümlemeler de sunmaktadır[14]. Sözü geçen eserlerde festivaller Atina ile sınırlandırılmamıştır. Atina merkezli olmayan en kapsamlı festival kitabı M. P. Nilsson'a aittir[15]. Oldukça eski tarihli olmasına karşın önemini korumaktadır[16]. N. Robertson, Festivals and Legends isimli çalışmasında Attika, Sparta, Argos, Messenia ve Phigaleia'dan festivaller üzerinde durmuştur[17]. Grek dünyasından belirli bölgelerin kültlerini inceleyen çalışmaların içeriklerinde de festivallere yer verilmiştir. Bunlardan A. Schachter'in dört ciltlik eseri Boiotia'yı[18], M. Jost'un kitabı Arkadia'yı[19], F. Graf'ın eseri[20] ise Kuzey Ionia kentlerini konu eder. S. Wide'nin 1893 tarihli kitabı Lakonia kültlerinden söz ederken festivallere de değinir[21]. Aynı bölgeyi ele alan diğer bir çalışma ise M. Petterson'a aittir ve Apollon kültüne yoğunlaşmıştır[22]. Bunların dışında Girit festivallerini R. R. Willets,

---

[12] A. C. Brumfield, **The Attic Festivals of Demeter and Their Relation to the Agricultural Year**, New York, 1981.

[13] **Whorsipping Athena: Panathenaia and Parthenon**, ed. J. Neils, The University of Wisconsin Press, USA, 1996. Kitap, üç bölüm altındaki makalelerden oluşmuştur. Bu bölümler mit ve kült, yarışmalar ve ödüller, sanat ve politika olarak sıralanmaktadır.

[14] W.Burkert, **Greek Religion**, Cambridge, çev. J. Raffan, 2005 (1977 basımının çevirisi); W. Burkert, **Homo Necans: The Anthropolgy of Greek Sacrifical Ritual and Myth**, Berkeley, 1983(ilk basım 1972).

[15] M. P. Nillson, **Griechische Feste Von Religiöser Bedeutung: mit Ausschluss Der Attischen**, Stuttgart, 1957 (ilk basım 1906).

[16] Tanrı isimleriyle oluşturulan başlıklar altında festivaller, coğrafi bölgelere göre incelenmektedir. Her biri hakkında bilgi verilmese de gerekli göndermeler mevcuttur. Oldukça sistemli düzenlenmiş dizinler kolaylık sağlamaktadır.

[17] N. Robertson, **Festivals and Legends: The Formation of Greek Cities in the Light of Public Ritual**, Toronto, 1992. Yazarın festivallerle ilgili birçok makalesi bulunmaktadır. C. SMITH, "Rev: Festivals and the Polis, **CR**, **New Series, Vol.44, No.2**, 1994, s. 341; Smith, halk festivallerinin dünyevi tarih hakkında da bilgi verebileceği iddiasında olan yazarın kitabının; bir açıdan okunduğunda törensel olaylar dizisi içerdiğini, bir başka açıdan okunduğunda ise Arkaik Grek tarihinin küçük bir yeni yazımı olduğunu belirtmiştir.

[18] A. Schachter, **Cults of Boiotia**, Bulletin of Institute of Classical Studies, 4 cilt, London, 1981-1994.

[19] M. Jost, **Sanctuaires et Cultes d'Arcadie**, Études Péloponnésiennes 9, École Française d'Athènes, Paris, 1985.

[20] F. Graf, **Nordionische Kulte: Religiongesichte und epigraphische Untersuchungen zu den Kulten von Chios, Erythrai, Klazomenai und Phokaia**, Bibliotheca Helvetica Romana 21, Rome, 1985. Kentlerin takvimine önem verilmiştir.

[21] S. Wide, **Lakonische Kulte**, Leipzig, 1893.

[22] M. Petterson, **Cults of Apollo at Sparta: The Hyakinthia, The Gymnopaidiai and The Karneia**, Acta Instituti Atheniensis Regni Sueciae, 8. ser., 12, Berlin, 1992.

Mısır'daki festivalleri F. Perpilliou-Thomas[23], Roma Cumhuriyet Dönemi festivallerini ise H. H. Scullard incelemiştir[24].

Anadolu'daki festivallerin tümünü konu alan kapsamlı bir eser bulunmamakla birlikte, içinde festivallere yer veren kitaplar[25] ve çok sayıda makale bilgi vermektedir. Karia Bölgesi kültleri için başlıca kaynağımız, Les Cultes Indigènes En Carie'dir[26]. A. Laumonier hacimli eserinde, önemli iki Stratonikeia tanrısı olan Hekate ve Zeus Panamaros'un festivalleri için ayrı başlıklar açmış ve bunları ayrıntılı olarak incelemiştir. Panamareia'da kutlanan festivallere yer veren diğer bir kaynak ise H. Oppermann'ın "Zeus Panamaros" adlı kitabıdır[27]. Louis Robert'in bölge ile ilgili çalışmaları çoğu konuda olduğu gibi festivaller için de önemli başvuru kaynaklarıdır[28]. Birincil kaynakların büyük çoğunluğunu yazıtlar oluşturur. Corpuslar ve IGSK[29] (Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien) serisinin ilgili kentleri başlıca epigrafik kaynaklardır. SEG (Supplementum Epigraphicum Graecum); CIG (Corpus Inscriptionum Graecarum) II. cildinin, XIII. bölümü; SIG/SYLL (Sylloge Inscriptionum Graecarum) III. cilt; OGIS (Orientis Graeci Inscriptiones Selectae), II. cilt veri sağlamaktadır. Bölge ile ilgili başlıca nümismatik kaynaklar ise şu şekilde sıralanmaktadır: BMC (A Catalogue of Greek Coins in

---

[23] F. Perpilliou-Thomas, **Fétes d'Égypte**, Louvain, 1993.

[24] R. R. Willets, **Cretan Cults and Festivals**, London, 1962; H. H. Scullard, **Festivals and Ceremonies of the Roman Republic**, Thames and Hudson, London, 1981.

[25] S. R. F. Price, **Rituals and Power**, Cambridge, 1985; B. Burrell, **Neokoroi: Greek Cities and Roman Emperors**, Brill, Leiden, 2004; M. Wörrle, **Stadt und Fest in Kaiserzeitlichen Kleinasien: Studien zu Einer AgonistischenStiftung aus Oenoanda**, Beck, Munich, 1988; R. Ziegler, **Städtisches Prestige und kaiserliche Politik: Studien zum Festwesen in Ostkilikien im 2. und 3. Jahrhundert n. Chr**., Schwann, Düsseldorf, 1985. Son iki çalışma agonlarla ilgili olmakla birlikte örnek oluşturmaları nedeniyle önemlidirler. C. Picard, **Éphesè et Claros: Recherches sur Les Sanctuaires et Les Cultes de L'Ionie du Nord**, Paris, 1922. Picard, kitabında bu kentlerin festivallerine de yer vermiştir. F. Graf için bkz. dpn. 20.

[26] A. Laumonier, **Les Cultes Indigènes En Carie**, Paris, 1958.

[27] H. Oppermann, **Zeus Panamaros**, Verlag von Alfred Töpelmann, Giessen, 1924.

[28] J. Robert,L. Robert, **La Carie II: Histoire et Geographie Historique Avec le Recueil des Inscriptions (Le Plateau de tabai et ses environs)**, Paris, 1954; L. Robert, **Le Sanctuaire de Sinuri prés de Mylasa, I. Partie: Le inscriptions grecques**, Paris, 1945; J. Robert,L. Robert, **Fouilles d'Amyzon en Carie I: Exploration, Histoire, Monnaies et Inscriptions**, Paris, 1983. Bu kitapların yanı sıra konuya değinen makaleleri de mevcuttur.

[29] W. Blümel (Iasos, Mylasa, Knidos, Der Rhodischen Peraia), E. Varinlioğlu (Keramos) ve M. Ç. Şahin'in (Stratonikeia) çalışmaları bu seri içerisinde yayınlanmıştır. Seride yer almayan ancak, bölgedeki yerleşimlerin yazıtlarını ele alan çalışmalar da vardır. J. Crampa'nın Labraunda; J. Reynolds ve J. Roueché'nin Aphrodisias, A. Bresson'un Rodos Peraia'sı üzerine çalışmaları gibi. P. Le Bas-W. H. Waddigton'ın çalışması (**Voyage Archeologique en Gréce et en Asie Mineure**) 19. yüzyıla ait olmakla beraber önemini korumaktadır.

British Museum) serisinin ilgili cildi[30]; Historia Numorum: A Manual of Greek Numismatics[31]; Les Monnaies Grecques de Mylasa[32]; SNG (Sylloge Nummorum Graecorum Deutchland), 7. cilt; SNG Caria (The Royal Collection of Coins and Medals Danish National Museum); The Coinage of Aphrodisias[33]; Description de Medailles Antiques; Grecques et Romains[34]. Bunlara ek olarak Araştırma (AST) ve Kazı Sonuçları Toplantısı (KST) raporları; AnatSt (Anatolian Studies), BCH (Bulletin Correspondance Hellenique), BSA (The Annual of British School at Athens), Chiron, EA (Epigraphica Anatolica), JHS (Journal of Hellenic Studies), Kadmos, REA (Revue des Etudes Anciennes), REG (Revue des Etudes Grecques), ve ZPE (Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik) gibi süreli yayınlardaki makaleler önemli katkılar sağlar.

[30], B. V. Head , **Catalogue of the Greek Coins of Caria, Cos and Rhodes,** London, 1897.
[31] B. V. Head'in 1911 tarihli çalışmasıdır.
[32] A. Akarca'nın Mylasa ve çevresindeki sikkeleri konu alan eseridir.
[33] D. J. McDonald, London, 1992.
[34] T. E. Mionnet, Graz, 1972-3.

I
FESTİVAL KAVRAMINA GENEL BİR BAKIŞ

Günümüzde, bir tema çerçevesinde düzenlenen organizasyon, eğlence, şenlik[1] çağrışımları yapan festival sözcüğü; Eskiçağ'da dinle kaynaşmış, toplumu bir araya getiren ve çeşitli törenlere sahne olan bir organizasyondur. Bu organizasyonları günümüz kavramları ile ifade etmeye çalışırsak, karşımıza "bayram" ve "şenlik"in ölçülü bir karışımı çıkacaktır.

Eskiçağda festivaller, halk dininin en önemli göstergelerinden biridir[2]. Saygınlığı ve sergilemeye yönelik organizasyonlar olmaları nedeniyle, toplum ve din araştırmaları için önemli açılımlar getirmektedirler. Antik kaynaklarda sıkça anılır, epigrafik, nümismatik ve arkeolojik verilerle saptanabilirler. Ancak çoktanrılı bir toplumu çözümleme çabasının önündeki güçlükler, festivalin tanımını yapmak ve sınırlarını çizmek konusunda da kendini göstermektedir. Yaşayan ve değişen dini uygulamaları sınırlı verilerle izlemek son derece güçtür. Belirli bir dönem için yapılan saptamalar daha sonra geçerliliğini yitirebilir. Parker, festival bilgilerinin sabitlenmesini "Festival kutlamaları toplumsal faaliyetlerin bir biçimidir ve toplum günden güne değişir; "geleneğe uygun olarak" idealine karşın, festivaller de her kutlama öncesi yeniden tasarlanmalıydılar, bunların daimi değişim yasasından kurtulmaları ikna edici değildir" sözleriyle eleştirmektedir[3].

Karia Bölgesi, etkileşime açık bir noktadadır. Karialılar paralı asker olarak Mısır için çalışmışlar; Hititlerle yakın bir coğrafyayı paylaşmışlar; Pers, Makedon ve

---

[1] **Türkçe Sözlük**, ed. Tayyibe Uç v.d., Dil Derneği, Ankara, 1998, s.452: Festival: 1.Dönemi, yapıldığı çevre,katılanların sayısı ya da niteliği programla belirtilen ve özel önemi olan sanat gösterisi. 2. Belli bir sanat dalında oyun ve filmlerin sunulması ve gösterilmesi sonunda ödül ya da derece verilmesi biçiminde düzenlenen ulusal ya da uluslararası gösteri dizisi, şenlik. 3. Bir bölgenin en ünlü ürünü için yapılan gösteri. 4. Düzensiz toplantı, curcuna.

[2] P. Cartledge, "The Greek Religious Festivals" şurada: **Greek Religion and Society**, ed. P. E. Easterling-J. V. Muir, 1987, s. 98. Cartledge, festivallerin halk açısından klasik Grek dininin en önemli özelliği olduğunu söylemenin abartılı olmayacağını belirtir.

[3] Parker, **a.g.e.**, s. 157.

Roma egemenliğine tanıklık etmişlerdir. Tüm bunların din ve kültür açısından kaçınılmaz bir sentezi beraberinde getirmesi beklenebilir. Bölgede yerel festivallerin yanı sıra Grek dünyasının belli başlı festivalleri de kutlanmıştır. Bu etki açık olarak görülebilmektedir. Roma egemenliği döneminde imparatorluk kültü tüm Anadolu'da olduğu gibi Karia'da yer edinmiş, tek başına ya da bölgedeki kültlerle birleşerek tapım görmüştür[4]. Geniş bir bakış açısı yakalayabilmek adına Mısır ve Yakındoğu'da festivallerin nasıl ele alındığına kısaca değinmek yararlı olabilir.

Mısır takviminde birçok festivalin varlığı bilinmektedir[5]. Büyük tapınaklarda oldukça görkemli festivaller düzenlenmiştir. Ancak eyaletlerdeki küçük tapınakların desteklediği yerel festivaller de mevcuttur. Tanrıların heykellerinin bir tapınaktan diğerine taşınması, yaygın bir uygulamadır. Tanrı heykelleri "*bark*" adı verilen kayıklarla taşınır[6]. Rotaya göre karada da kullanılabilir[7]. Yıllık olarak kutlanan Opet festivalinde merkezi tören, tanrı heykellerinin Karnak'dan Luksor'a taşındığı alaydır. İki ile dört hafta arasında bir zamanı kapsayan festivalin amacı, Amon ile kralın annesi arasındaki cinsel birleşmeyi kutlamaktır. Bu yolla tanrı, kralın annesinin "krali *ka*'yı"[8] doğurabilmesini sağlamaktadır. Festivalin sonunda kral kutsal odaya girer. Fiziksel biçiminin *ka*'nın sonsuz biçimiyle birleşmesini sağlar ki odadan kral olarak çıkabilsin[9].

Yakındoğu'da takvim ve festivaller tarım döngüsü ile yakından ilgilidir. Tarımla bağlantısı olmayan festivaller ise daha çok yönetimle (taç giyme töreni, tapınak ya da saray inşası gibi) açıklanmaktadır[10]. Festivalin en önemli katılımcısı kraldır. Sosyal düzendeki hiyerarşi festivallerde de gözetilir. Beckman, Yakındoğu

---

[4] "Fest, Festkultur", **DNP**, c.4, ed. H. Cancik, H. Schneider, Verlag J. B. Metzler, Stuttgart, 1998, s. 486: Egemenliği altındaki kentlere katkısı oyunlar ve imparatorluk kültüdür.

[5] **The British Museum Dictionary of Ancient Egypt**, ed. I. Shaw, P. Nicholson, The American University in Cairo Press, Cairo, 2002, 99, 218. 5. Hanedanlığa (M.Ö. 2494-2345) tarihlenen ve bazalt bir stelin parçalarından oluşan Palermo taşında kaydedilen olaylar arasında dini festivaller de bulunur. Karnak'da III. Thutmosis'in (M.Ö. 1479-1425) festival salonunda şölen günlerinin(bir yılda elli dört tane) listesi bulunur. III. Ramses'in Medinet Habu'daki mezar tapınağında ise altmış festival listelenmiştir.

[6] **A.e.**, s. 48.

[7] **A.e.**, s. 99.

[8] **A.e.**, s. 146. Tam olarak çevrilemeyen bu terim, tanrı ya da insanın yaratıcı yaşam gücünü ifade eder.

[9] **A.e.**, s. 99.

[10] "Fest, Festkultur", **DNP,**s. 483.

dini ve kült uygulamalarını konu alan makalesinde[11], ağırlıklı olarak Hitit toplumundan söz eder. Gerekçe olarak zenginliğini ve Hatti kültünün pek çok şekilde Yakındoğu'yu temsil etmesini gösterir[12]. Hitit resmi takviminde yüz altmış beş festivalin varlığı ve başkent arşivinde festivallere ilişkin çok sayıda metnin ele geçmesi, festivallerin öneminin göstergesidir[13]. Önemli festivaller birkaç hafta ya da daha fazla sürebilir[14]. Kralın katılımı önem taşır, öyle ki II. Murşili önemli bir festival olan Purulliyas'a[15] katılabilmek için seferi yarıda kesmiştir[16]. Zaman zaman bir vekil ile temsil edilebilir[17].

A. Festival Çeşitleri

Katı bir sınıflandırma söz konusu değildir[18]. Bir festival birden fazla sınıfa da girebilir. Adandıkları tanrı, içerisindeki törenler ve katılımcılarına göre ayırt edilebilirler. Yeni yıl, arınma, verimlilik ve tarım(hasat, tohum ekme) festivalleri yaygın olarak kutlanır. Atina'nın yeni yıl festivali, Hekatombaion (Temmuz civarı) ayında kutlanan Panathenaia'dır. Arınma festivallerinin temelinde kötülüklerden kurtulma düşüncesi yatar. Toplumun içinden seçilen kurbanlar (*pharmakoi*), bu kötülükleri simgeler. Bu kişiler bir alay ile teşhir edilir, kırbaçlanır ve kovulurlar[19]. Teması tartışmalı olan Thesmophoria festivalinin kadının ve toprağın verimliliği için düzenlendiği de öneriler arasındadır.

Festivallerin tarım döngüsü ile birebir uyum göstermemesi[20] dikkat çeker. Cartledge, 5. yüzyılda Atina'da tarımsal festivallerin mevsimden üç ay sapma ile

---

[11] Beckman, G., "How Religion Was Done", **A Companion to the Ancient Near East**, ed. D. Snell, USA, 2005, s. 343-53.
[12] **A.e.**, s.343.
[13] T. Bryce, **Life and Society in the Hittite World**, Oxford University Press, New York, 2002, s. 188. Çok sayıda kaydedilmeyen kırsal ve yerel festivalin varlığı tahmin edilmektedir.
[14] Bryce, **a.y**.
[15] O. B.Gurney, **Hititler**, çev. Pınar Arpaçay, Dost Kitabevi Yayınları, 2001, Ankara, 130. Toprak tanrıçası Lilvani'ye adanmıştır.
[16] Gurney, **a.y.**
[17] Bryce, **a.g.e.**, s. 188.
[18] Parker, **a.g.e**., s. 178. Parker Atina festivallerindeki törenlerin çoğunun, benzer temaların bir seri çeşitlemesi olduğunu düşünmektedir.
[19] **A.e.**, 180.
[20] Bu saptamalar Atina takvimi üzerinden yapılmıştır.

kutlandığını belirtir[21]. Atinalıların doğanın ritminden kopmalarına sosyolojik bir temel getirmiştir. Grek dünyasının kent devletleri halinde organize olmasını, devletlerin kent merkezinde gelişmesi izler. Kentin kırsal ile bağını koparması takvim ve festivallere de yansır[22]. Burkert de takvimin, toplum yaşamının özerk ritmini vurguladığı kanısındadır[23].

Çoğu festival mitolojik bir öyküye dayanır[24]. Öyküler ile festival teması birbirini destekler niteliktedir. Örneğin Adonis, Hyakinthos gibi kahramanların ölümü için tutulan yas ve daha sonra dirilmeleriyle simgelenen bahar sevinci yaygın motiflerdir.

Bazı festivaller katılımcıları ile de tanımlanabilmektedir. Zira katılım, cinsiyet ya da konum gibi ölçütlerle sınırlandırılabilmektedir. Thesmophoria ve Adonia sadece kadın katılımcılara açık festivallerdendir. Girit'de kutlanan Kydonia festivalinde ise kent kölelere terk edilir, özgür insanlar giremez[25]. Tüm denetim kölelerdedir ve özgür insanları kırbaçlama yetkileri vardır. Bu noktada dikkat çeken, gündelik yaşamda özgür davranamayan kitlelerin festivallerle nefes almasının sağlanmasıdır[26].

B. Görevliler ve Organizasyon

Kutsal alanlarda düzenlenmesi tasarlanan törenlerin sorunsuz işleyebilmesi, görev alanlar arasındaki etkin işbirliğine bağlıdır[27]. Atina modelinde festival organizasyonunda devletin ağırlığı farkedilmektedir[28]. Ancak Anadolu kentlerinde

---

[21] Cartledge, **a.g.e.**, s. 101. Prichett'dan aktardığına göre, Skira festivalinde yer alan tarla sürme töreninin, köylülerin tarla sürmesiyle bağı yoktur.
[22] **A.e.**, s. 102.
[23] W. Burkert, **Greek Religion**, çev. J. Raffan, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1985, s. 226.
[24] Parker, **a.g.e**., s. 376.
[25] T. Wiedermann, **Greek and Roman Slavery**, Routledge, London, 1981, s. 76.
[26] Bununla birlikte Dionysia'daki tiyatro gösterimine kadınların alınıp alınmadığı açık değildir. Kos'da Hera için düzenlenen törenlerde kölelerin tapınağa girmesi, festival için hazırlanan yemeklerden tatması yasaktır, b.k.z. Wiedermann, **a.g.e.**, s. 74.
[27] S. Guettel Cole, **Landscapes, Gender and Ritual Space: The Ancient Greek Experience**, University of California Press, London, 2004. Rahipler, ilgili memurlar, kutsal alan görevlileri (bekçiler, köleler), festivalin çeşidi ve temasına göre sorumluluk alan halk arasında sağlanan eşgüdüm organizasyonun başarısında etkilidir.
[28] J. D. Mikalson, "The Heorte of Heortology", **GRBS 23**, s. 215; Cole, **a.g.e.**, s. 123. Adonia gibi kamusal olarak organize edilmeyen festivaller de mevcuttur, bkz., Parker, , **a.g.e.**, s. 284.

festival ve oyunların organizasyonu *leiturgia* olarak kabul edilmiştir[29]. Yani finansman ve organizasyon gönüllülük temelinde görev alan bir memur tarafından sağlanmaktadır. Bu görev, festivaller ile ilişkili olan panegyriarkhos, agonothetes, khoregos, gymnasiarkhos gibi memurlarca üstlenilebileceği gibi, konuyla doğrudan bağlantısı olmayan memurlar tarafından da yürütülebilir. Zira memuriyet sınıflarının sorumlulukları kalın çizgilerle birbirinden ayrılmamıştır[30].

Kült uygulamalarının sorumluluğu ağırlıklı olarak rahip ve rahibelerin üzerine düşer. Rahiplik, genellikle profesyonel bir sorumluluk değildir. Özel bilgi ve deneyim gerektirmez[31]. Aynı zamanda birden fazla tanrıya hizmet edilebilir[32]. Satın alma, kalıtım, atama ya da kura yoluyla alınabilir. Anadolu'da genellikle atama ve satın alma yöntemleri görülmektedir[33]. Satın alma yöntemi, rahipliğin hali vakti yerinde insanlar tarafından yerine getirilmesiyle sonuçlanmıştır. Bu durum zengin bireyler üzrinde bir sorumluluk baskısı yaratmış olabilir. Rahiplik görevi rahibeliğe oranla daha masraflıdır[34]. Görevin ve getirdiği sorumlulukların[35] masrafını üstlenen rahip ya da rahibe, hizmetlerinin karşılığını onurlandırma, vergi ve görev muafiyeti, adanan kurbanlardan pay, ölüm halinde devlet töreni ile gömülme gibi ayrıcalıklarla alırlar[36]. Görev süresi genellikle bir yıl ile sınırlıdır[37]. "Ömür boyu" yürütülen rahiplikler de mevcuttur, ancak mali yükünün ağır olduğu düşünülmektedir[38]. Ekonomik kriz dönemlerinde karşılanamayan *eponymos* görevleri tanrılara verilmiştir[39].

Festivaller kentler arası diplomatik ilişkiler için önemli ipuçları taşımaktadır. Kutlamalara başka kentler davet edilebilir ya da kentler festival kutlayan kente elçiler

[29] S. Dmitriev, **City Government in Hellenistic and Roman Asia Minor**, Oxford University Press, New York, 2005, s. 126.
[30] **A.e.**, s. 14.
[31] Guettel Cole, **a.g.e.**, s. 123.
[32] Guettel Cole, **a.y.**
[33] Guettel Cole, **a.y.**
[34] **A.e.**, s. 125.
[35] Başlıca masrafları araç gereç, kurban ve şölenler, halka yapılan dağıtımlar oluşturur.
[36] **A.e.**, s.126; Dmitriev, **a.g.e.**, s. 36.
[37] Guettel Cole, **a.g.e.**, s. 123.
[38] Dmitriev, **a.g.e.**, s. 58-9.
[39] **A.e.**, s. 45-6.

(*theoroi*)[40] gönderebilirler. Elçiler festivalin etkin katılımcılarındandır. Temsil etikleri kent adına faaliyetlerde (kurban sunmak gibi) bulunabilirler.

C. Festivalin Öğeleri

Grekçe'de festival kavramını karşılayan iki sözcükten ilki ve en yaygın olanı[41] *heorte*dir (ἑορτή)[42]. Şölen anlamına gelen[43] *eranos* (ἔρανος) sözcüğü ile bağlantılı olduğu düşünülmektedir[44]. İkinci sözcük *panegyris*[45] (πανήγυρις) ise festivalin yanı sıra "pazaryeri" anlamına da gelmektedir[46]. Festival kapsamındaki öğelerden bazıları da zamanla bu anlamı ifade eder olmuştur[47]. Bunlar *eranos* (şölen), *agon* ve *telete*dir (tören, erginleme)[48].

Bir kutlamanın festival olarak tanımlanabilmesi için gerekli olan öğeler, üzerinde tartışılagelen bir konudur[49]. Festival programlarının teması ve kutlanma biçimleri farklılıklar gösterse de birtakım ortak noktalar belirlemek mümkündür. Alay (*pompe*), sunu (*thysia*), şölen (*hestiasis*) gibi öncelikli öğelere; yarışma (*agon*), dans, gösteri ve dinletiler de eşlik edebilir.

Pompe (πομπή)[50], alay anlamına gelir. Festivale ev sahipliği yapan mekâna uzanan yol, törenlerin bir parçası olarak algılanır[51]. Söz konusu mekân kent dışında bulunan bir kutsal alan ise, aradaki kutsal yol alayın rotası hakkında fikir verebilir[52]. Alayda görev alan kişiler, festivalin içeriğine göre sorumluluk alırlar. Giysilerinin

---

[40] Anlamı üzerine değerlendirme için bkz. B. Kowalzig, "Mapping out Communitas: Performances of Theōria in their Sacred and Political Context", **Pilgrimage in Graeco-Roman&Early Christian Antiquity: Seeing the Gods**, ed. J. Elsner, I. Rutherford, Oxford University Press, New York, 2005, s. 43.
[41] Cartledge, **a.g.e.**, s. 100.
[42] **Liddell-Scott**, s. 601: Şölen, festival, tatil.
[43] **A.e**., s. 680. Sözcüğün anlamları şu şekilde sıralanmıştır: 1-Herkesin, payı için katkıda bulunduğu yemek, piknik. 2- Genellikle şölen, festival.
[44] Scullion, **a.g.e**, s. 190.
[45] **Liddell-Scott**, s. 1297'de ilk anlamının genel ya da ulusal toplantı olduğu belirtilmiştir.
[46] M. P. Nilsson, **A History of Greek Religion**, çev. F. J. Fielden, Clarendon Press, Oxford, 1925, s. 259.
[47] Cartledge, **a.g.e.**, s. 101.
[48] **Liddell-Scott**, s. 1771.
[49] J. D. Mikalson, "The Heorte of Heortology", **GRBS 23**, s.213-22; W. Slater, "Deconstructing Festivals" şurada: **The Greek Theatre and Festivals**, ed. P. Wilson, Oxford University Press, New York, 2007, s. 21; Parker, **a.g.e.**, s. 159-60.
[50] **Liddell-Scott**, s. 1446.
[51] Burkert, **a.g.e.**, s. 99.
[52] Miletos-Didyma, Stratonikeia-Lagina örneklerinde olduğu gibi.

yanı sıra ellerinde tuttukları çelenkler, yün fileler ve dallar ile alaydaki konumlarını vurgularlar[53]. Festivalle ilişkili nesneler taşıyanlar buna göre isimler alırlar; tepsi taşıyan, su taşıyan, kutu taşıyan, ateş taşıyan gibi[54]. Kurbanlık hayvanlar da alay ile birlikte gider[55]. Tanrının heykelinin festival alanına getirilmesi ve festival bitiminde tekrar tapınağa götürülmesi bilinen uygulamalardandır. Festival alayını konu alan başlıca arkeolojik veri Parthenon Tapınağı'nda bulunmaktadır[56]. Parthenon'un naosunda yer alan 160 m. uzunluğundaki friz, Panathenaia tören alayının ayrıntılı bir betimini sunmaktadır. Yılın başında Athena'ya bir peplos sunulur. Peplos gemi biçimli bir araba ile taşınır. Alay tapınağın iki yanından merkeze ilerler. Sepet taşıyanlar, kâse taşıyanlar, su taşıyanlar, müzisyenler, at sırtında silahlı gençler ve kurbanlık hayvanlar alaydaki figürlerden bazılarıdır[57].

Yarışmalar festivallerin renkli bir parçasıdır, hatta Dionysia gibi kimi festivallerde merkez öğe olabilmektedir. "Yarışma" kavramını (ağırlıklı olarak spor yarışları için kullanılan) *agon* (ἀγών) sözcüğü karşılamaktadır. Müzik, tiyatro, güzellik, resim, kompozisyon ve şiir gibi çeşitli konularda yapılmaktadır. Kökeni cenaze törenlerine dayanan ve büyük ilgi gören spor yarışmalarında koşu, araba yarışı[58], güreş, boks, uzun atlama ve disk atma gibi kategoriler mevcuttur. Spor yarışmalarında öne çıkan Olympia, Pythia, Nemeia ve Isthmia Oyunları panhellenik nitelik taşırlar[59]. Güzellik yarışmaları her iki cinsiyet için de düzenlenmiştir. Athenaios'un verdiği bilgilere[60] göre Kypselos, Eleusis Demeter'inin festivalinde bir güzellik yarışması düzenlemiştir. İlk yarışmayı kazanan karısı Herodike'dir. Athenaios, yaşadığı dönemde[61] yarışmanın sürdürüldüğünü ve yarışmacı kadınların "altın taşıyan" olarak adlandırıldığını bildirir. Lesbos'da yıllık bir festivalde genç kızların yarıştığı bir güzellik yarışması düzenlenir[62]. Pausanias, Aigion'da erkek çocuklar arasında güzellik ödülünü kazananın Zeus rahibi olmak üzere seçildiğini

[53] Burkert, **a.g.e.**, s. 99.
[54] Burkert, **a.y.**
[55] Burkert, **a.y.**
[56] Burkert, **a.g.e.**, s. 100.
[57] Burkert, **a.y.**
[58] **A.e.**, s. 106. Bronz Çağı savaşlarından gelişen bir spordur.
[59] Burkert, **a.y.**
[60] Athenaios, **Deipnosphistai** XIII.609E–610A. Ayrıca Theophrastos'un Elis'de erkeklerin yarıştığı ve kazananın silahla ödüllendirildiği bir güzellik yarışmasından söz ettiğini belirtir.
[61] M.S. 2. yy. sonu – 3. yy. başı.
[62] Alkaios 130B; Burkert**, a.g.e.**, s. 105.

belirtmiştir[63]. Çocuk, sakalı çıkmaya başladığında güzellik onurunu başka bir çocuğa devreder. Tiyatro ile bağlantılı yarışmalar Dionysos'a adanmış festivaller kapsamında düzenlenir. Dionysia, yazarların tragedya ve komedya eserleri; ozanların dithyramboslar, aktörlerin ise sahne performanslarıyla yarıştıkları önemli bir festivaldir. Gamelion ayında düzenlenen[64] Lenaia festivalinde de tiyatro eserleri yarışır, ancak komedya daha ön plandadır. Spor yarışmalarında adı geçen Pythia, müzik yarışmalarında da karşımıza çıkmaktadır. Pausanias, Pytia'da müzisyenlerin kithara ile şarkı söyleme, kithara çalma, aulos[65] ile şarkı söyleme ve aulos çalma dallarında yarıştıklarından söz eder[66].

Thysia[67] (sunu, kurban) ve *hestiasis*[68] (şölen) festivalin kaynaştırıcı öğeleridir[69]. Bir araya gelen insanlar, tanrılara kurbanlar adarlar, onların payını ayırır ve kendi paylarına düşenlerle zengin sofralar donatırlar. Festivalin karakteri, adandığı tanrı ve katılımcılar şölen organizasyonunu etkileyen etmenlerdir. Thesmophoria festivali Demeter onuruna düzenlenir ve kadınlar tarafından kutlanır. Şölen bir günlük perhizin ardından düzenlenir. Sparta'da kutlanan Karneia'da ise dokuz ayrı çadırın her birinde dokuz kişi bir arada yemek yerler. Şölenlerde tanrılar için sofra kurulduğu da bilinmektedir. Delphos'da Theoksenia festivali çerçevesinde, Apollon başta olmak üzere, pek çok tanrının katıldığı bir şölen düzenlenir[70].

Belirli dönemlerde kurulan, eğlence ve pazar ihtiyacını karşılayan "panayır", *panegyris*'den gelmektedir. Bu bağlantı, festival-ticaret ilişkisini vurgulamaktadır. Zira çok sayıda insanı bir araya getiren festivaller, bu yönüyle ticari fırsatlar yaratmaktadır[71]. Tüccarlar tanıtım, satış ve iş bağlantıları için bu özel günlerden yararlanmış olmalıdır. Uzak mesafeden gelen insanların (başta konaklama olmak üzere) ihtiyaçları, küçük çaplı bir turizm işkolu yaratmış olabilir.

---

[63] Pausanias, **Periegesis tes Hellados** vii.24.4.
[64] Simon, **a.g.e.**, s. 100.
[65] Liddell-Scott**, a.g.e.**, s. 277.
[66] Pausanias, **Periegesis tes Hellados** x.7.2-7.
[67] **Liddell-Scott,** s.812. M. Petropoulou, **Animal Sacrifice in Ancient Greek Religion, Judaism and Christianity 100 B.C. to A.D. 200**, Oxford University Press, Great Britain, 2008, s. 47. Petropoulou, thysia'nın tek başına kullanıldığı durumlarda "kurban" anlamına geldiği kanısındadır.
[68] **Liddell-Scott**, s. 698.
[69] Scullion, **a.g.e.**,, 190.
[70] Burkert, **a.g.e.**, s. 107.
[71] Nilsson, **a.g.e.**, s. 259.

II

KARIA KENTLERİNDE AY İSİMLERİ-FESTİVAL İLİŞKİSİ

A. Karia Bölgesi'nde Kullanılan Takvimlere Genel Bir Bakış

Iulius Caesar, M.Ö. 46'da güneş yılını temel alan takvimi yürürlüğe koymuştur, ancak bu takvimin Asia Eyaleti'nde kabul görmesi M.Ö. 9 civarında gerçekleşmiştir[1]. Daha önceki sistemde "ay" zaman birimi, Ay'ın tam bir döngüsü (yaklaşık 29 gün) olarak kabul edilmiştir. Fakat bu takvimde bir yıl yaklaşık 354 günden oluşmaktadır ve bu durum 365[2] gün süren güneş yılı ile örtüşmez. Doğanın ritmini yakalamak için "ek aylar" koyma yoluna gidilmiştir. Aradaki 11 günlük fark, 3 yılda yaklaşık bir aylık süreye denk gelir.

Standart ay isimlerinden oluşan bir takvimden söz etmek mümkün değildir. Burkert, kentten kente değişen takvimleri, takvim düzeninin büyük ölçüde festivallerin sırasına göre belirlenmesiyle açıklamaktadır[3]. Oluşturulan takvimler belirli sınıflar (Dor takvimi, Boiotia takvimi, Thessalia takvimi gibi) altında incelenmiştir. Sonu -ιών ile biten ay isimleri Ion takviminin en önemli özelliğidir[4] ve bu grupta ait altmış ay ismi bulunmaktadır[5].

Ay isimleri oluşturulurken, tanrı isimleri ve epithetosları ile festival isimlerinden yararlanılmıştır[6]. Dolayısıyla bir kentin takvimi, orada kutlanan

---

[1] E. Bickerman, **Chronology of the Ancient World**, Thames and Hudson, London, 1968, s. 48. Bu takvimde güneş yılı 365.25 gün olarak kabul edilmiştir. Tam rakam 365.242199'dur. Her yıl için 11 dk. 14 sn. fark birikerek, 1545 yılında 10 günlük bir sapmaya neden olmuştur. Bu sapmanın tekrarlanmaması için Papa XIII. Gregorius 1572'de astronom Christopher Clavius'u görevlendirir ve on yıl sonra (4 Ekim 1582) yeni takvim yürürlüğe girer. Bu takvimde bir yıl 365.2422 kabul edilir ve artık yıl için yeni bir düzenleme yapılır. Günümüzde kullanılan, Miladi takvim ya da Gregoryen takvimi olarak adlandırılan sistem bu şekilde gelişmiştir. Jülyen takvimi ile Gregoryen takvimi arasındaki fark, günümüzde 13 gündür.

[2] Tam olarak 365.242199.

[3] Burkert, **a.g.e.**, s. 225.

[4] C. Trümpy, **Untersuchungen zu den altgriechischen Monatsnamen und Monatsfolgen**, Heidelberg, 1997, s. 10.

[5] **A.e.**, s.12-3.

[6] Trümpy, **a.y.** Dios, Heraios, Athenaios vb. tanrı isimleri; Lykeios (Apollon Lykeios), Laphrios (Artemis Laphria) gibi epithetoslar; Karneios, Thargelios, Themophorios gibi festival isimleri.

festivaller için önemli bir kaynak sunmaktadır. Ayrıca kültürel ve politik etkileri de yansıtırlar. Makedon takviminin Anadolu'da etkili olması[7], ya da Halikarnassos'daki ay isimlerinin sonekleri üzerinden kentteki Ion ve Dor etkisinin tartışılabilmesi[8] bunun göstergesi olabilir.

Bu bilgiler ışığında, bölge üzerindeki politik ve kültürel etkiler dikkate alındığında Karia kent takvimleri incelenirken; Makedon, Jülyen, Ion (özellikle iyi bilinen Atina takvimi[9]) ve Dor takvimleri yol gösterici olacaktır[10].

Karia Bölgesi'nde varlığı bilinen ay isimleri Amyzon, Bargylia, Halikarnassos, Iasos, Kaunos, Keramos, Knidos, Mylasa, Rodos Peraia'sı, Stratonikeia ve Theangela yerleşimlerinden gelmektedir. Bu merkezlerin takvim düzeni hakkında net bilgiler vermek mümkün değildir. Birçoğu eksiktir ve ayların düzeni bilinmemektedir. Bunları içeren listelerde, aylar alfabetik olarak sıralanmıştır.

Amyzon, Iasos ve Halikarnassos[11] kentlerinde Ion; Rodos Peraia'sı ve Knidos takvimlerinde ise Dor takviminin ağırlığı görülmektedir. Rodos Peraia'sında Koroballissis dışındaki tüm aylar Rodos takviminde mevcuttur[12]. Mylasa ve Stratonikeia kentlerinin takvimindeki ay isimleri karışıktır. Bu kentlerde Makedon ve Jülyen takvimlerinden aylar da görülmektedir. Bargylia takvimindeki üç aydan ikisi Ion, üçüncüsü ise Bithynia ayıdır[13]. Kaunos, Keramos ve Theangela kentlerinden birer ay ismi bilinmektedir. Kaunos ve Theangela'dan gelen ay isimleri Ion, Keramos'a ait ay ise Dor takvimindendir.

---

[7] Burkert, **a.g.e.**, s. 225.
[8] Trümpy, **a.g.e.**, s. 114.
[9] Burkert, **a.g.e.**, s. 226. Atina takviminin tüm ayları ve yılın başlangıcı bilinmektedir.
[10] Tablolarda yan yana gelen aylar birbirinin karşılığı değildir. Ay isimleri Türk alfabesine göre sıralanmıştır.
[11] Halikarnassos takvimindeki tek Dor ayı Herakleios'dur.
[12] Rodos takvimindeki aylar, yıl içindeki sırasına göre; Thesmophorios, Diosthyos, Theudaisios, Pedageitnyos, Badromios, Sminthios, Artamitios, Agrianios, Hyakinthios, Panamos, Karneios, Dalios'dur.
[13] Strateios Bithynia takviminin sekizinci ayıdır. Bkz. Zimmermann, "Späthellenistische Kultpraxis in einer karischen Kleinstadt. Eine neue lex sacra aus Bargylia", **Chiron 30**, 2000, s. 460.

B. Festival İsimlerinden Türeyen Ay İsimleri

Bölgedeki tüm ay isimleri içinde, festival ve oyunlardan türemiş olanlar büyük bir ağırlık oluşturur[14]. Bu festival ve oyunlar Adonia, Agriania, Anthesteria, Apaturia, Artemisia, Elaphebolia, Heraia, Herakleia, Hermaia, Laphria, Hyakinthia, Karneia, Ksanthika, Posideia, Skirophoria, Sminthia, Thargelia ve Thesmophoria'dır[15].

Adonia, kadınlar tarafından her yıl belirli bir tarihte kutlanan bir festivaldir[16]. Adonis için yas tutan kadınlar kendilerince bir Adonis bahçesi yaratırlar. Geniş çanaklar içine çabuk büyüyen[17] bitki kökleri ekilir. Kadınlar bu çanakları çatılarına çıkarırlar ve evlerine kapanıp yas tutarlar. Tanrı, heykelciklerle temsil edilir.

Agriania[18] festivali, Dionysos Agrianios onuruna kutlanır. Kadınlar tanrıyı ararlar ve bulamayınca Mousalara kaçtığını ilan ederler. Efsaneye göre Orkhomenos kralı Minyas'ın üç kızı (Leukippe, Arsippe, Alkithoe) festivale katılmadıkları için Dionysos'un öfkesini üzerlerine çekmişlerdir[19]. Çıldıran kadınlar, Leukippe'nin oğlu Hippasos'u parçalamışlar[20]. Plutarkhos, festivalin insan kurbanı içerdiği, ancak kötü alametlerden sonra bu uygulamanın bırakıldığından söz eder[21].

Apaturia, Pyanopsion ayında üç gün boyunca kutlanır[22]. Birinci gün (*Dorpia*) bir akşam yemeğinde bir araya gelinir. İkinci gün (*Anarrhysis*[23]) sunular adanır, kurbanlar kesilir. Üçüncü gün ise (*Koureotis*) kabilenin yeni üyelerinin tanıtıldığı resmi gündür. Babalar oğullarını (üç yaşında ve yetişkin yaşa geldiğinde olmak üzere iki kere), erkekler ise yeni evlendikleri eşlerini tanıtırlar.

Anthesteria, Dionysos onuruna Anthesterion ayının 11'i ile 13'ü arasında kutlanır[24]. İlk gün (*Pithoigia*)yeni şarap açılır ve tanrıya sunulur. İkinci gün (*Khoes*)

---

[14] Ay isimleriyle bağlantılı festivallerin listesi için bkz. Trümpy, **a.g.e.**, s. 295.
[15] Bu festivallerden bazıları, Karia festivalleri başlığı altında ele alınmıştır..
[16] Parker, **a.g.e.**, s. 284.
[17] Parker, **a.y.**, Marul, rezene gibi.
[18] Nillson, **Griechische Feste**, s. 271-4.
[19] **A.e.**, s. 273.
[20] P. Grimal, **Mitoloji Sözlüğü**, çev. Sevgi Tamgüç, İstanbul,1997, s. 511. Efsanenin birkaç versiyonu vardır.
[21] Plutarkhos, Quaest. Graec. 38, 299F-300A.; D. D. Hughes, **Human Sacrifice in Ancient Greece**, Routledge, New York, 2003 (ilk basım 1991), s. 131.
[22] Parke, **a.g.e.**, s. 89.
[23] Parke, **a.y.**, Bu gün, ismini "boğazını kesmek için kurbanın boynunu geri çekmek" eyleminden alır.
[24] Simon, , **a.g.e.**, s. 92.

bir içki yarışması ve tanrı ile arkhon basileus'in karısının simgesel evliliği yer alır. Üçüncü gün (*Khytroi*) [25] ölüler anılır ve kötü ruhlar kovulur.

Ksanthika yıllık bir Makedon arınma festivalidir[26]. Baharda yapılan bir arınma geçidi ile orduya giren yeni ephebosların temsil ettiği düşünülür.

Laphria festivali, Artemis'e adanmıştır. Patrai'da yapılan kutlamalarda, aralarında vahşi olanlarında bulunduğu pek çok hayvan kurban edilir[27]. Kurtlar, ayılar, yaban domuzları, kuşlar, geyikler ve ceylanlar bunlar arasındadır.

Skirophorion ayında kutlanan Skira festivalinde düzenlenen bir alay, Atina-Eleusis arasındaki kutsal yol üzerinde bulunan Skiron adlı bir yerleşime gider[28]. Alayın son durağı Demeter ve Kore'ye adanan bir tapınaktır. Kadınlar için önemli bir festivaldir. İnzivadan çıkabildikleri bu nadir günlerde bir gece kutlaması düzenledikleri bilinmektedir.

Thargelia, Thargelion ayında Apollon onuruna kutlanan bir hasat öncesi festivalidir. Festivalin ilk günü (ayın 6'sı), kötülükleri kentten ve olgulaşan üründen uzak tutmak için bir arınma töreni düzenlenir. İki kişi[29]bu kötülükleri simgelemek üzere seçilir. Boyunlarına erkekleri temsilen siyah, kadınları temsilen beyaz incir dalından birer kolye takılır[30]. Bir alayla kentte dolaştırılan bu kişiler, taşlanır, incir dalıyla kırbaçlanır ve kentten kovulurlar. İkinci gün yılın ilk ürünleri kaynatılır ve Apollon Tapınağı'na bir alay düzenlenir. Dithyrambos koroları arasında yarışma yapılır.

Hyakinthia Festivali[31] en büyük Dor festivallerinden biridir ve adını verdiği ay içinde kutlanır. Apollon onuruna kutlanan festivalin kökleri, Apollon kültünden eskilere dayanır[32]. Üç gün sürer. İlk gün Hyakinthos için yas tutulur, ölülere kurbanlar adanır. İkinci gün ise yeniden doğuşu eğlencelerle kutlanır. At yarışları

---

[25] **A.e.**, s. 93; Parke, **a.g.e.**, s. 116.
[26] F. W. Walbank, **Polybius, Rome and the Hellenistic World: Essays and Reflections**, Cambridge University Press, New York, 2002, s. 80.
[27] Guettel Cole, **a.g.e.**, s. 183.
[28] Burkert, **a.g.e.**, s. 230; Guettel Cole, **a.g.e.**, s. 86.
[29] Parke, **a.g.e.**, s. 146: Bu kişilerin özelliği çirkin ve fakir olmalarıdır.
[30] Parke, **a.y.**; Simon, **a.g.e.**, s. 77-8.
[31] Nilsson, **a.g.e.**, s. 129-40.
[32] **A.e.**, s. 130.

yapılır, koro yarışmaları düzenlenir, şölen verilir. Festivalde kadınlar tanrıya bir *khiton* adarlar[33].

[33] **A.e.**, s. 136.

Tablo 1

Makedon Takvimi[34]	**Jülyen Takvimi**[35]
Dios	Januarius
Apellaios	Februarius
Audynaios	Martius
Peritios	Aprilis
Dystros	Maius
Ksandikos	Junius
Artemisios	Julius[36]
Daisios	Augustus[37]
Panemos	September
Loios	October
Gorpiaios	November
Hyperberetaios	December

Tablo 2

Ion Ayları[38]	**Dor Ayları**[39]
Adonion	Agrianios
Alethion	Agyeios
Anthesterion	Alseios
Apaturion	Amyklaios
Apellaion	Arneos
Aphrodision	Apellaios
Aresion	Apollonios

[34] Trümpy, **a.g.e.**, s. 262.
[35] A. E. Samuel, **Grek and Roman Chronology: Calenders and Years in Classical Antiquity**, München, 1972, s. 155.
[36] Samuel, **a.y.** : Quintilis adındaki bu ay, M.Ö. 44 yılında Caesar'ın onuruna Julius olarak değiştirilmiştir.
[37] Samuel, **a.y.** : M.Ö. 8 yılında Sextilis'den Augustus'a dönüşmüştür.
[38] Trümpy, **a.g.e.**, s. 12-3. Bu kaynakta ay isimleri Grekçe yazımı ile verilmiştir.
[39] Trümpy, **a.g.e.**, s. 122-4. Listeddeki bazı aylar Dor takvimi ile Kuzeybatı Yunanistan kentlerinde ortaktır. Bunlar, Agyeios, Apellaios, Apollonios, Arte/amit/sios, Boadromios/Badromios, Damatrios, Dios, Dionysios, Elaph(r)ios/Laphrios/La/ophriaios, Heraios/Herasios, Herakleios, Hermaios, Lykeios ve Panamos'dur.

Artemision	Arte/amit/sios[40]
Bakkhion	Azosios
Boedromion	Boadromios/Badromios
Boudion	Dalios
Bouphonion	Damatrios
Demetrion	Datyios
Diostheon	Delphinios
Eiraphion	Diktynnaios
Elaphebolion	Dionysios
Eleithyaion	Dios
Eleutherion	Diosthyos
Galaksion	Dromeios
Gamelion	Dyodekateus
Genesion	Elaph(r)ios/Laphrios/La/ophriaios
Gephorion	Eleusinios/Eleusynios
Hagneion	Elkhanios/Feukhanios
Hekatombaion	Eukleios
Heraion	Gamilios
Herakleion	Gamos
Hermaion	Geraistios
Hieros	Haliaios
Hilasterion	Haliotropios
Hippion	Hekatombeus
Homereon	Hellokios
Kalamaion	Heraios/Herasios
Klareon	Herakleios
Kollyrion	Hermaios
Komaion	Himalios
Kronion	Hyakinthios

[40] Bu ay çeşitli biçimlerde karşımıza çıkar. Artemisios, Artemitios, Artamitios gibi.

Kureion	Hyperboios
Kykleion	Iobakkhios
Lenaion	Kaphisios
Leukatheon	Karneios
Maimakterion	Karonios
Metageitnion	Komnokarios
Miltophorion	Koronios
Munykhion	Kyklios
Olympion	Latoios
Palleon	Lykeios
Panemos	Makhaneios/Makhaneius
Pantheon	Malophorios
Pelysion	Nekysios
Phyllion	Panamos
Pithoigion	Ped/tageini/yos
Plynterion	Phloiasios
Posideon	Phoinikaios
Pyanopsion	Phthinop[orios]
Skirophorion	Posidaios/Poseidanios
Smision	Potamios
Taureon	Praratios
Thargelion	Psydreus
Thesmophorion	Sartiobiarios
-	Sminthios
-	Spermios
-	Teleos
-	Theodaisios
-	Thermolaios
-	Thesmophorios

Tablo 3

Halikarnassos[41]	**Iasos**[42]	**Mylasa**[43]	**Stratonikeia**[44]
Anthesterion	Adonion	Apellaios	Aprilios
Apollonion	Alethion	Artemisios	Artemision
Artemision	Anthesterion	Aydnaios	Artemisios
Eleutherion	Apaturion	Daisios	Dalios
Herakleios	Apollonion	Dios	Dios
Hermaion	Aphrodision	Dystros	Diostheon
Posideon	Elaphebolion	Gorpiaios	Herakleon
-	Gephorion	Hyperberetaios	Kaisar
-	Kollyrion	Ksandikos	Ksandikos
-	Phyllion	Loios	Loios
-	Posideon	Martios	Panemos
-	Skirophorion	Panemos	Septembrios
-	Thargelion	Peritios	Thesmophorion

Tablo 4

Amyzon[45]	**Knidos**[46]	**Rodos Peraiası**[47]	**Bargylia**[48]
Apaturion	Artemitios	Agrianios	Hermaion
Heraion	Badromios	Artamitios	Strateios
Palleon	Elaphrios	Badromios	Thesmophrion
Thesmophorion	Hyakinthios	Karneios	
		Koroballissis	
		Panamos	
		Sminthios	
		Thesmophorios	

[41] Samuel, **a.g.e.**, s. 113; Trümpy, **a.g.e.**, s. 113-4.
[42] Samuel, **a.g.e.**, s. 114; **I.Iasos**, s. 231; Trümpy, **a.g.e.**, s. 114-5.
[43] **I.Mylasa**, s. 177; Trümpy, **a.g.e.**, s. 278.
[44] **I.Stratonikeia**, s. 95; Trümpy, **a.g.e.**, s. 279.
[45] Trümpy, **a.g.e.**, s. 278.
[46] Samuel, **a.g.e.**, s. 111; Trümpy, **a.g.e.**, s. 185.
[47] **I.Rhod.Per.**, s. 216.
[48] Zimmermann, **a.g.e.**, s. 463.

Tablo 5

Kaunos[49]	**Keramos**[50]	**Theangela**[51]
Hilasterion	Heraios	Hermaion
-	**-**	
-	**-**	-
-	**-**	-
		-

[49] Trümpy, **a.g.e.**, s. 281.
[50] **I.Keramos**, s. 91.
[51] Trümpy, **a.g.e.**, s. 278.

III
KUTSAL ALANDA KUTLANAN FESTİVALLER

A. Hekate Kutsal Alanında Kutlanan Festivaller

1. Karia'da Hekate Kültü

Tanrıça, Titanlar soyundan gelmektedir, Asterie ve Perses'in kızıdır[1]. Hesiodos'un Theogoniası'nda Hekate için uzun bir övgü yer almaktadır. Araştırmacılar açısından düşündürücü olan nokta Hesiodos'da bu denli geniş yer alan ve onurlandırılan tanrıçanın Homeros'da hiç geçmemesidir. Geniş bir coğrafyada pek çok epithetos ile anılmış ve tapım görmüştür[2].

Theogonia'da Zeus tanrıçayı yer, gök ve denizde pay sahibi yapmıştır. İnsan yazgısı üzerinde söz sahibidir. Dilediği ölümlüyü başarıya götürür. Savaşçılar, sporcular ve biniciler başarı için ona yakarmalıdır. Hekate güçlü bir ana tanrıça görünümü çizmektedir. Öfkesinden sakınılmalı, himayesi beklenmelidir.

Tanrıçanın kara büyü ile özdeşleştirilmesinin Euripides'in Medeası'ndan sonraya denk geldiği düşünülmektedir[3]. Hekate'nin, Hesiodos'un betimlediği büyük tanrıçadan, Thessalia yol tanrıçası Eunodia ile özdeşleşen ve Atina'da M.Ö. 5. yüzyılda güçlü Thessalia büyücülük geleneklerini taşıyan bir büyü tanrısına dönüştüğü düşünülmektedir.

Yeraltı ve ay tanrıçası olarak saygı gören tanrıçanın, yeraltına açılan kapının anahtarlarını elinde tuttuğuna inanılmaktaydı. Dolayısıyla anahtar, simgeleri arasında yer alır. Diğer simgeleri meşale, hançer, kırbaç ve yılandır. Kutsal

---

[1] 412-450 dizeleri arasında. Farklı soyağacı yorumları için bkz L. R. Farnell, **Cults of Greek States**, Oxford, 1909, s. 502.

[2] T. H. Price, **Kourotrophos: Cults and Representations of the Greek Nursing Deities**, Brill, 1978. Bu çalışmada Kourotrophos olarak nitelendirilen tanrıçalar içerisinde gösterilir. S. I. Johnston, **Hekate Soteira: A Study of Hekate's Role in the Chaldean Oracles and Related Literature**, Scholars Press, 1990.

[3] P. A., Marquardt, "A Portrait of Hecate", **AJPh**, Vol. 102, No. 3, s. 395. Euripides, **Medea,** 395-397.

hayvanları dişi kurt, kısrak ve köpektir[4]. Tanrıçanın üçlü betimleri mevcuttur[5]. Yol kavşaklarında hüküm süren tanrıça yolcuların, yolunu kaybedenlerin yardımcısıdır. Dolunayda buralara çörek, peynir, balık ya da yumurta gibi yiyecekler bırakılarak tanrıçaya sunu yapılır.

Çeşitli epithetoslarla anılmış, dolayısıyla bunlara göre işlevler yüklenmiştir. Bazıları diğer tanrısal varlıklara da verilen niteliklerdir. *Kourotrophos*, yaygın bir epithetos olup Lagina Hekate Tapınağı'nın doğu frizinde Zeus'un doğum sahnesiyle ilişkili olmalıdır[6]. *Phosphoros* ve *Pyrphoros* sıfatları tanrıçanın meşale taşıyan betimlerini akla getirir. *Epipyrgidia* (kulelerin üzerindeki) sıfatı savaşın kaderine müdahale edebileceğini, *Soteira* ise kurtarıcı niteliğini vurgulayan epithetoslardır. "Çift mızrak taşıyan" olarak çevrilebilecek *Dilonkhos*, Bendis için de kullanılmıştır.

Hekate'nin pek çok tanrıça ile özdeşleştirilmesi beklenmedik bir durum değildir. Çizdiği portre çeşitli tanrıçaların izlerini taşımaktadır. Bu da tanrıçanın, ana tanrıça kalıbına uygun düşen evrensel niteliklerinin daha sonra parçalara ayrıldığı savına uygun düşmektedir. Yeraltı ve bereketlilik motifleri Demeter, Persephone[7] ve Thrak tanrıçası Bendis ile yakınlık gösterir. Artemis, Selene gibi ay tanrıçalarıyla benzer özellikleri paylaşır. Kült görevlileri içerisinde hadım rahiplerin bulunması, ayin ve sunular Kybele'yi çağrıştırmaktadır[8].

Karia Hekate'si Hesiodos'un betimlediği güçlü, hâkim tanrıça ile yazınsal kaynaklarda geçen gizemli, ürkütücü varlığın ölçülü bir bileşimidir. Tanrıça üzerinde yapılan tartışmalar ağırlıklı olarak kökeninde düğümlenmektedir. Grek tanrıçası olmadığı yönündeki savlar ağırlıktadır[9]. Öne sürülen görüşler içinde en çok kabul göreni köklerinin Anadolu'da, özellikle Karia'da aranması gerektiğidir. Bu görüşün iki temel dayanağı vardır. İlki tapım gördüğü coğrafya içinde tanrıçaya adanan en büyük kutsal alanın Karia bölgesinde Lagina'da bulunmasıdır. Diğeri ise bölgede Heka- ile oluşturulan isimlerin varlığıdır. Tanrıçanın bölgedeki ağırlığı

[4] Köpek kurbanı için bkz. J. G. Pedley, "Carians in Sardis", **JHS**, Vol. 94, 1974, s. 98-9; Laumonier, **a.g.e.**, s. 420.
[5] Çoklu betimler için bkz. W. Kirfel, **Die Dreiköpfige Gottheit**, Ferd Dummlers Verlag, Bonn, 1948.
[6] Bkz dipnot 2.
[7] Demeter'in homerik hymnos'unda Hekate, kızı kaçırılan tanrıçayı teselli etmektedir.
[8] Farnell, **a.g.e.**,s. 508.
[9] **K.g.**, bkz. W. Berg, Hecate: Greek or "Anatolian"?, **Numen** 21:2 (1974: Aug.).

epigrafik ve nümismatik verilerle de desteklenmektedir. Arkeolojik veriler ise tanrıçanın Lagina'daki kutsal alanından gelir.

Lagina Hekate Kutsal Alanı günümüzde Muğla İlinin Yatağan İlçesine bağlı Turgut Kasabası yakınlarında bulunmaktadır[10]. Kutsal alanda görülmekte olanlara ek olarak, yazıtlardan varlığı bilinen ancak henüz yeri saptanamamış yapılar da mevcuttur. Yapılar, propylon, sunak, tapınak, stoa, rahip evleri, naiskoslar, dükkânlar ve hayvan pazarı, çeşme, şapel ve Bizans yapısı olarak sıralanmaktadır[11].

Üçlü bir giriş kapısı bulunan propylonda pek çok yazıt ele geçmiştir[12]. Tapınağın güney batısında bulunan bu giriş yapısı törenlerde önem kazanmaktadır. Kuzeybatıda bir kapıyla stoaya bağlanarak törenler için gelen seyircilerin oturacakları mekâna ulaşmasını sağlar. Kült görevlileri ise on basamaklı merdivenle taş döşeli zeminden ilerleyerek sunağa ulaşır. Öncül bir propylonun varlığı tahmin edilmektedir. Kalıntıları günümüze ulaşan propylon ise lento üzerindeki yazıttan dolayı M.Ö. 27 sonrasına tarihlendirilmiştir[13]. Ele geçen mimari parçalar propylonun üstünün kapalı olabileceğini göstermektedir.

Sunak, kült açısından en önemli yapılardan biridir. Üç yanı sütun sırası, bir yanı ise parapet ile çevrili sunaktaki kalıntılar, parapetlerin dışında küçük sunakların varlığına işaret etmektedir. Sunağa kuzeybatısındaki basamaklar ile çıkılmaktadır. Pek çok sunaktan farklı olarak basamaklar sunağın dar cephesinde yer almaktadır.

Sunak ile tapınağın aynı eksende olmayışı, bu iki yapının aynı tarihte inşa edilmediğinin göstergesi olabilir. Ele geçen malzeme öncül bir sunağın varlığına işaret etmektedir. Mevcut sunak mimari bezemeler ve arkeolojik veriler ışığında Augustus dönemine tarihlenmektedir. Üzerindeki iki fay çatlağı yapının bir depremle yıkıldığını gösterir. Yeniden inşa edildiğine dair bir bulgu yoktur.

Doğal kayaya inşa edilen kuzeybatı - güneydoğu yönlü tapınak, 8x11 sütunlu, Korinth düzeninde ve pseudodipteros planlıdır. Dört cephesi de frizlerle bezelidir. Frizlerin konuları şu şekilde sıralanmaktadır:

Doğu: Zeus'un doğumu

---

[10] Kutsal alan 1993'den bu yana Prof. Dr. Ahmet A. Tırpan başkanlığında bir heyet tarafından kazılmaktadır. Önceki çalışmalar için bkz. A. A. Tırpan – B. Söğüt, **Lagina**, Muğla, 2005, s. 1-2.
[11] Tırpan –Söğüt, **a.g.e.**, s. 12-50.
[12] Tırpan –Söğüt, **a.g.e.**, s. 17.
[13] G. Cousin-C. Diehl, "Inscriptions de Lagina", **BCH 11** (1887), s. 151-2, no. 56.

Kuzey: Amazonlar ve Grekler arasındaki barış ve dostluk sahnesi

Batı: Gigantomakhia

Güney: Kesin olmamakla birlikte Karialı tanrılar ve kentlerin simgelenmesi

Yeraltı tanrıçası olan Hekate'nin tapınağında, naosta gizem ayinleri yapıldığını düşündürecek bulgular ele geçmiştir. Kuzey frizdeki sunu sahnesinin bu ayinlerle ilişkili olabileceği akla gelmektedir[14]. Tapınağın naosunda sikkeler, altın süs eşyaları, pişmiş toprak heykelcikler, cam ve fildişi eserlere rastlanmıştır. Buradan çıkan toprağın analizinde bulunan bol miktarda üzüm poleni, şarap sunusu olasılığını güçlendirmektedir.

Tapınak M.Ö. 2. yüzyılın son çeyreği ile M.Ö. 1. yüzyılın başlarına tarihlenmektedir. Naos duvarındaki senato kararını içeren yazıt, M.Ö. 81 tarihli olup tarihleme için alt sınırı oluşturmaktadır[15]. Bazı mimari uygulamalar naos, pronaos ve peristasisin farklı dönemlere ait olabileceğini göstermektedir[16].

Dor düzeninde ve tek katlı inşa edilen stoa daha önce de belirtildiği gibi törenleri izlemeye gelen seyircilerin oturabilecekleri bir mekân sağlamaktadır. Seyirciler propylondan sola, yani kuzeybatı yönüne dönerek ilerler ve on bir basamaklı stoada iklim etkilerinden korunarak törenleri izleyebilirlerdi. Stoanın girişindeki eşik taşındaki aşınma izleri kapının yoğun olarak kullanıldığına işaret etmektedir[17].

Peribolosun kuzey köşesindeki duvar örgü tekniği M.Ö. 4 yüzyılı göstermektedir. Hellenistik Dönemde değişiklikler yapıldığı anlaşılmakta, Augustus Dönemindeki (M.Ö. 27) imar faaliyeti içerisinde büyük oranda tamamlandığı düşünülmektedir[18]. Yazıtlara göre M.S. 2 yüzyılda onarılmıştır.

Varlıkları yazıtlardan[19] bilinen rahip evlerinin olası yeri kutsal alanın güneydoğusudur[20]. Burada yapılan sondajda bir rahip evine ait olduğu düşünülen yazıtlı kapı sövesi açığa çıkarılmıştır[21].

---

[14] Tırpan-Söğüt, **a.g.e.**, s. 35.
[15] G. Cousin- C.Diehl, "Senatus Consulte de Lagina de l'an 81 avant Notre ère", **BCH 9**, 1885, s. 437–74; **I.Stratonikeia**, s. 4–9, no. 505–508.
[16] Tırpan-Söğüt, **a.g.e.**, s. 36.
[17] Tırpan-Söğüt, **a.g.e.**, s. 39.
[18] Tırpan-Söğüt, **a.y.**
[19] J. Hatzfeld, "Inscriptions de Lagina en Carie", **BCH 44**, 1920, s.75–100; **I.Stratonikeia**, s. 22, no. 524, 5, s. 64–5, no. 664, 8, s. 73, no. 678, 5–6, s. 75, no. 682, 9.
[20] Tırpan-Söğüt, **a.g.e.**, s. 39.

Sunak ile tapınak arasında yapılan kazı çalışmalarında ele geçen üst yapı elemanları burada beşik çatılı yapıların mevcut olduğunu göstermiştir[22]. Çıkan bazı parçalar naiskos olarak tanımlanmıştır, ancak naiskosların sayısı ve kimlere adandığı henüz açıklık kazanmamıştır. Yazıtlı bir alınlık parçasının İmparator Augustus'a ait olduğu anlaşılmıştır[23]. Diğer bir naiskos alınlık parçası üzerinde Serapis kabartması görülmektedir. Rodos ve Helios'a adanmış, M.Ö. 188-167 arasındaki Rodos hâkimiyeti dönemine ait bir yapının varlığı bilinmektedir[24].

M.S. 2. yüzyıla ait bir yazıtta kutsal alanda var olan dükkânlardan söz edilmektedir[25]. Yeri henüz saptanamamıştır. Yine aynı yazıtta festivaller için büyük önem taşıyan hayvan pazarının varlığına işaret eden bir ifade geçmektedir[26].

Kutsal havuz, kutsal alana yaklaşık 300 km. uzaklıkta bulunmaktadır. Yakınında başka yapıların olduğuna ilişkin buluntulara rastlanmıştır. Havuz ile ilgili bir yazıt Turgut'daki bir evin duvarında kullanılmıştır. Daha önceki araştırmacılar tarafından görülen bu yazıt, günümüzde kayıptır[27]. Orijinali Hellenistik Döneme ait olan havuz, Roma Çağı ve sonrasında da kullanılmaya devam etmiştir.

2. Hekate Onuruna Düzenlenen Festivaller

Karia Bölgesi'nde Hekate onuruna düzenlenen başlıca üç festival; Hekatesia-Romaia, Anahtar Taşıma, Doğum Günü festivali olarak sıralanmaktadır ve üçü de Stratonikeia'da kutlanır. Bu kutlamalara dair kaynaklarımızın çoğunu yazıtlar oluşturmaktadır. Ancak yazıtların festivaller hakkında verdiği bilgiler, nicelik bakımından farklılık göstermektedir. Belirli konularda yoğun bir arşiv göze çarparken (rahiplerin listesi gibi), festival organizasyonu, tarihi gibi kilit konular hakkında kesin bilgiler verilmemektedir. Stratonikeia'nın büyük kültlerinden biri olan Hekate Tapınağına ev sahipliği yapan Lagina kutsal alanı, mimari ve heykeltıraşlık yapıtları mekân algımıza katkıda bulunduğu gibi kültün tarihini

[21] M. Ç. Şahin, "New Inscriptions from Lagina", **EA 29**, 1997, 83-106.
[22] Tırpan-Söğüt **a.g.e.**, s. 44.
[23] M. Ç. Şahin, "New Inscriptions from Lagina, Stratonikeia and Panamara", **EA 34**, 2002, 4. Naiskosta Augustus'un heykeli yer almaktadır.
[24] **I.Stratonikeia**, s. 4, no. 504.
[25] Tırpan-Söğüt, **a.g.e.**, s. 45; Hatzfeld, **Inscriptions de Lagina**, s. 74, no. 5.
[26] **I.Stratonikeia**, s. 67, no: 668.
[27] Tırpan-Söğüt **a.g.e.**, s. 60.

izleyebilmemiz açısından da önemlidir. Kazıların tamamlanmadığı göz önünde bulundurulduğunda ileriki dönemlerde yeni bilgiler elde edilmesi umulabilir.

Festivallerde görev alan kişiler; rahipler[28], rahibeler[29], tapınak köleleri[30], *kleidophoros*[31] (anahtar taşıyan kişi), *kosmophoros*[32] (tanrıçanın süslerini taşıyan kişi), *parapompos*[33] (alayın düzeninden sorumlu kişi), *epikosmos*[34] (tapınağı düzenleyen kişi), korodaki çocuklar[35], rahiplerin kiraladıkları müzisyen ve dansçılar[36] olarak sıralanabilir. Rahiplerin önde gelen ailelerin üyeleri olduğu tahmin edilmektedir, zira bu görev masrafları karşılama yükümlülüğü getirmektedir[37]. Üst tabakadan gelen bu insanların masraflara rağmen göreve talip olmaları, rahipliğin toplum içinde önemli bir konum olduğunun göstergesidir. Rahiplerin faaliyetleri; tapınak içindeki yapı çalışmalarını kendi imkânlarıyla desteklemeleri[38], kutlamalar için müzisyen tutmaları[39] gibi örneklerle yazıtlara da yansımıştır. Tapınak köleleri, hadım köleler olup tapınağın bakımı ile ilgilenirler[40]. Çocukların oluşturduğu koro otuz kişiliktir ve her gün bouleuterionda ilahi söylerler[41]. Seçkin ailelerden gelen, sağlıklı ve yasta olmayan bu çocuklar beyaz giyerler, başlarında yapraklardan bir taç olur ve ellerinde bir dal taşırlar[42]. Çocuklar ephebos olduklarında yerlerine yeni biri geçer, ephebos olan çocuğun portre resmi yapılır[43]. Bu denli ciddiyetle yönetilen[44] koronun, festivallerde normalin üstünde bir çaba gösterdiği varsayılabilir[45].

---

[28] G. Cousin- C.Diehl, "Inscriptions de Lagina",**BCH 11**, 1887, s. 10-4, n. 4-10.
[29] Hatzfeld, **Inscriptions de Lagina**, s. 72, n. 3.
[30] **A.e.**, s. 79, n. 11.
[31] M. Dubois-A. Hauvette Besnault, "Inscriptions de Carie", **BCH 5**, 1881, s. 186, n. 10.
[32] **A.y.**, Bu göreve anahtar taşıma festivali başlığı altında değinilmiştir.
[33] [33] Cousin-Diehl, **Inscriptions de Lagina**, s. 12, n. 6.
[34] **CIG** 2823.
[35] Hatzfeld, **Inscriptions de Lagina**, s. 80-1.
[36] Cousin-Diehl, **Inscriptions de Lagina**, s. 158, n. 63; Hatzfeld, **Inscriptions de Lagina**, s. 74, n. 5; Laumonier, **a.g.e.**, 402, Stratonikeia'da pek çok kentte olduğu gibi dini alanların etrafında sanatçı topluluklarının bulunması olasılığı vurgulanmıştır.
[37] Cousin-Diehl, **Inscriptions de Lagina**, s. 37.
[38] Cousin-Diehl, **Inscriptions de Lagina**, s. 158, n. 63; Hatzfeld, **Inscriptions de Lagina**, s. 74, n. 5.
[39] Cousin-Diehl, **a.y**.
[40] Cousin-Diehl, **a.y.**
[41] Laumonier, **a.g.e.**, s. 401.
[42] Laumonier, **a.y**.
[43] **A.e.**, s. 402. Laumonier bu resimlerin kutsal ya da halka açık bir mekanda sergilendiğini tahmin etmektedir.
[44] Ayrıntılar bilgi için bkz. Laumonier, **a.g.e.**, s. 401-2.
[45] Laumonier, **a.y.**, Hekate'nin yıllık rahibi her sene geleneğe uygun olarak peribolosta oturan ailelerden ve komşu bölgelerden tanrıçaya ilahiler söyleyecek çocuklar seçer.

Kutsal alanın içinde dini binaların yanı sıra evler, dükkânlar ve hayvan pazarının[46] da bulunduğu göz önüne alınırsa Lagina Hekate Tapınağı görev duygusuyla gelinen ıssız bir dini mekân görünümü çizmemektedir. Kutlamalar, gösteriler, sunular, şölen ve dağıtımlarla yüklü festival günlerinde kalabalık ve renkli bir ortamın hâkim olması beklenebilir.

a. Hekatesia-Romaia Festivali

Hekatesia festivali, M.Ö. 81 yılında Roma kültü ile birleşerek Hekatesia-Romaia adını alır[47] ve dört yılda bir kutlanmaya başlanır. Roma ile iyi ilişkiler kuran kentlerde, bu devletin kültlerine yer vermek yaygın bir eğilimdir. Stratonikeia'nın festivalle ilgili bu düzenlemesi, Rodos egemenliğinin kalkması nedeniyle Roma'ya duyduğu minnetin ifadesi olabilir[48]. Price, Hekatesia festivalinde dağıtılan paralar ile halkın Hekate ve Roma'ya kurban adadıklarını belirtmektedir[49]. Kent ile Roma'nın tek bağlantısı bu festival değildir. M.Ö. 2. yüzyıl ortalarında Roma'ya adanan bir müzik yarışmasının varlığı bilinmektedir[50].

Dört yılda bir kutlanan festivalin adının geçtiği pek çok yazıt bulunmaktadır, ancak bunlar festivale ilişkin ayrıntılı bilgi vermekten uzaktırlar[51].

b. Anahtar Taşıma Festivali[52]

Seleukoslar tarafından kurulan Stratonikeia, civardaki yerleşimlerin kendisine bağlanmasıyla büyük bir kent olmuş, Karia'nın dikkate değer bir merkezi haline

---

[46] Cousin-Diehl, **Inscriptions de Lagina**, s. 158, n. 63; Hatzfeld, **Inscriptions de Lagina**, s. 74, n. 5. Yazıtta hayvan pazarından söz edilmektedir. Henüz yeri saptanamayan bu mekân, sunular açısından önem taşımaktadır.
[47] D. Magie, **Roman Rule in Asia Minor**, 1950, vol. II, s. 1613.
[48] **A.e.**, vol. I, s. 131; R. Mellor, **Thea Roma: The Worship of the Goddess Roma in the Greek World**, Göttingen, 1975, s. 49: Mellor'a göre M.Ö. 167 yılından önce Roma kültünün varlığı için bir neden bulunmamaktadır ve Roma kültünün bir Rodos kültünün yerini aldığını düşünmektedir.
[49] S. R. F. Price, **Ritüel ve İktidar**, çev. Taylan Esin, İmge Kitabevi, İstanbul, 2004, s. 197; Strabon, **Geographika**, II, 1, 662; Laumonier, **a.g.e.**, s. 396-7.
[50] P. Foucart, "Inscriptions de la Carie", **BCH 14**, 1890, s. 365.
[51] Diehl-Cousin ,**Inscriptions de Lagina**, 10-26, n. 4- 36 arasındaki yazıtların çoğunda mevcuttur.
[52] *κλειδος πομπη; κλειδος αγογε.*

gelmiştir[53]. Çevredeki üç büyük kutsal alandan biri olan Lagina Hekate Tapınağı buraya yaklaşık 9.5 kilometrelik kutsal bir yol ile bağlanmaktadır[54].

Kutsal yol, anahtar taşıma festivalinin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Festival, siyasi ve dini merkez bağlantısını vurgulayan renkli törenlere sahne olur. Bu siyasi bağ göz önüne alındığında festivalin kutlanmaya başlandığı tarih için, Stratonikeia kentinin kuruluş tarihi terminus post quem kabul edilebilir[55]. Yılda bir kez kutlanır ve birkaç gün sürer [56]. Tören alayı tapınağın anahtarını siyasi merkez olan Stratonikeia'ya götürür ve yine büyük bir alay ile birlikte geri getirir. Kutsal alanın kente bağlılığını vurgulayan anahtar motifi, Hekate'nin yeraltı bağlantısına da bir gönderme olarak yorumlanmıştır[57].

Hekate rahipliği büyük bir onurdur[58] ve bu görevi genellikle kentin önde gelen ailelerinin üyeleri üstlenir. Soylu ve zengin kesimden gelen bireylerin bu görevi alması kült finansmanıyla yakından ilişkilidir. Zira rahipler festival masraflarını karşılamakla yükümlüdür[59]. Anahtar taşıma görevi genellikle rahibin yakını olan bir genç kız tarafından üstlenilir ve bu kişi *κλειδοφορος* olarak adlandırılır. Yıllık bir görev olan kleidophoros, unvan olarak yazıtlarda sıkça geçmektedir[60]. Kleidophoros'a alayın düzenli bir şekilde ilerlemesinden sorumlu olan *parapompos* ve tanrıçaya ait süsleri taşıyan *kosmophoros* eşlik edebilir[61].

Festival programı bununla sınırlı değildir. Hekate onuruna oyunlar düzenlenir[62]. Kurbanlar adanır, ilahiler söylenir ve tiyatro temsillerine yer verilir[63].

---

[53] Cohen 1978, s. 39.
[54] Tırpan-Söğüt, **a.g.e.**, s. 52.
[55] Laumonier, **a.g.e.**, s. 398. Stratonikeia'nın kuruluş tarihi için bkz. J. Ma, **Antiochos III and The Cities of Western Asia Minor**, Oxford University Press, New York, 1999, s. 277.
[56] Cousin-Diehl, **Inscriptions de Lagina**, s. 37; Laumonier, **a.g.e.**, s. 398. Laumonier festivalin Panamara'daki örneğe benzer bir şekilde on gün sürebileceğini tahmin etmektedir. Kaç gün sürdüğüne dair kesin bir rakam verilememektedir. Ancak festival programının oldukça yüklü olması nedeniyle çok kısa sürmemiş olması akla yakındır.
[57] G. Bean, **Turkey Beyond the Maeander: An Archaeological Guide**, London, 1971, s. 95.
[58] Cousin-Diehl, **Inscriptions de Lagina**, s. 36.
[59] **A.e.**, s. 37.
[60] **I.Stratonikeia** , n. 680, 709, 713 bunlardan birkaçıdır.
[61] Laumonier, **a.g.e.**, s. 398.
[62] Cousin-Diehl, **Inscriptions de Lagina**, s. 37.
[63] Cousin-Diehl, **a.y.**

Şölen verilmesinin yanı sıra halka şarap, buğday ve yağ dağıtımı yapıldığı da bilinmektedir[64].

c. Doğum Günü Festivali

Genethlia, doğum günü kutlamaları olarak tanımlayabileceğimiz bir festivaldir[65]. Stratonikeia'da Hekate onuruna düzenlenen bu festival hakkında yazıtlar bilgi vermektedir[66]. Ancak yazıtların kesin yargılara varmaktan alıkoyacak kadar az bilgi vermesi, olasılıklar üzerinde durulmasını zorunlu kılmıştır. Laumonier'e göre iki olasılık ağırlık kazanmaktadır; birincisi festivalin yılda birkaç kez kutlanmış olmasıdır[67]. İkinci ve Laumonier'in daha sıcak yaklaştığı olasılık ise festivalin yılda bir kez kutlanmış olmasıdır[68]. Buna gerekçe olarak, festivali düzenlemeyi üstlenen rahiplerin yılda birkaç kez kutlandığı takdirde, övünmek için bunu yazıtlarda belirtme fırsatını kaçırmayacaklarını gösterir[69]. Yılın son ayının bu festival için uygun bir tarih olduğunu da ekler[70].

Genethlialaların organizasyonunun oldukça esnek olduğu düşünülmektedir. Sunu prosedürü ve kutlamaların görkemi değişiklik gösterebilir[71]. Rahipler festivalin kutlanacağı yer ve tarih konusunda özgür olmalıdır[72]. Buna göre kentte ya da kutsal alanda kutlanabilir. Tarih konusundaki esneklik düşündürücüdür. Zira ayın otuzunda kutlandığı bilinen festivalin tarihinde ancak ay konusunda oynama yapılabilir gibi görünmektedir. Para dağıtımları genethlianın dikkate değer özelliklerindendir[73]. Kentli erkekler, Romalılar ve yabancılara beş drahmi dağıtılırken, kadınlar ve kölelerin payına üç drahmi düşmektedir[74]. 3. yüzyılda

[64] **A.y.** Ayrıca s. 38'de festivalde hiçbir kesim atlanmaksızın dağıtım yapıldığı belirtilmiştir.
[65] **Liddell-Scott**, s. 343; τα γενέθλια: doğum günü (festivali).
[66] Bu festivalin Miletos'da Apollon için düzenlendiği bilinmektedir. Bu festival için bkz. **LBW**, 227; Ephesos Artemis'i için C. Picard, **a.g.e.**, s. 323.
[67] Laumonier, **a.g.e.**, s. 394.
[68] Laumonier, **a.y.**
[69] **A.e.**, s. 396.
[70] **A.e.**, s. 394.
[71] **A.e.**,s. 395.
[72] Laumonier, **a.y.**
[73] **A.e.**,s. 395.
[74] **A.e.**,s. 395.

dağıtımın yerini rahiplerin düzenlediği, her yaş ve toplumsal sınıftan kişiye açık yemekler almıştır[75].

B. Panamara Kutsal Alanında Kutlanan Festivaller

Stratonikeia'nın 11 km. güneydoğusunda Bağyaka'da yer almaktadır. Kutsal alan Zeus Panamaros'a aittir. Panamaros'un Grek öncesi bir tanrı olduğu, daha sonra Zeus'un epithetosuna dönüştüğü düşünülmektedir[76]. Kültle ilişkili dört yüzün üstünde yazıt mevcuttur[77]. Kutsal alanda Panamareia, Heraia ve Komyria olmak üzere üç festival kutlanmıştır.

1. Panamareia

Yıllık bir festival olan Panamareia'nın[78] Stratonikeia'nın kuruluşundan itibaren düzenlendiği düşünülmektedir[79]. Hangi ayda kutlandığı bilinmeyen festival, on gün sürer[80]. Yazıtlara göre rahip, festival için tanrı adına kentleri davet eder[81]. Davetin amacı ephrosyne (εὐφροσύνη)[82] kavramı ile açıklanmıştır. Kavram, "Tanrının sofrasında ortak bir mutluluğun (εὐφροσύνη) paylaşımı"nı ifade eder[83]. Festival, Zeus Panamaros kült heykelinin tapınaktan Staratonikeia'ya getirildiği alay ile başlar[84]. Heykel Stratonikeia'da dolaştırıldıktan sonra olasılıkla Bouleuterion'a konulur[85]. Festivalde para[86], şarap[87], zeytinyağı ve kokulu yağ[88] dağıtımı yapıldığı

---

[75] **A.e**.,s. 396.
[76] A. B. Cook, **Zeus: A Study in Ancient Religion**, vol. I, New York, 1964, 18.
[77] Cook, **a.y.**
[78] Laumonier, **a.g.e.**, s. 292.
[79] Oppermann, **a.g.e.**, s. 46; Laumonier **a.g.e.**, s. 292.
[80] Laumonier, **a.g.e.**, s. 297: Ayın 20'sinden 30'una kadar kutlanır.
[81] J. Hatzfeld, "Inscriptions de Panamara", **BCH 51**, 1927, s. 71, dn. 3. Davetli kentler arasında Alinda (?), Nysa, Mylasa, Iasos, Miletos, Rodos ve kesin olmamakla birlikte Smyrna bulunur.
[82] **Liddell- Scott**, s. 737: ἡ εὐφροσύνη, neşe, eğlence; çoğul olarak kullanıldığında, kutlamalar.
[83] Magie, **Roman Rule**, vol. II, s. 997-8; Roussel, "Les mystères de Panamara", **BCH 51**, 1927, s. 135: Roussel, euphrosyneyi Fransızca "liesse" sözcüğüne benzeterek, festivalin günlük dertlerden uzaklaşıp bir süre mutlu olmak için vesile olmasıyla açıklamaktadır[83].
[84] Laumonier, **a.g.e.**, s. 298.
[85] Laumonier, **a.y.**
[86] Laumonier, **a.g.e.**, s. 301. M.Ö. 1. yüzyılda kişi başına iki drahmi olan bağışlar, Hadrianus döneminde üç drahmiye yükseltilir.
[87] Laumonier, **a.g.e.**, s. 275, 301.

bilinmektedir. Onuncu günün sonunda kült heykeli at sırtında Stratonikeia'dan tapınağa götürülür[89]. Tören, *anabasis* (ἀνάβασις) ya da *anodos* (ἄνοδος) olarak anılır[90]. Festival süresince atletizm yarışmaları, gösteriler ve dinletiler düzenlenir[91]. M.S. II. yüzyılın sonlarına doğru olumsuz ekonomik koşullar, eğlence öğesinin kaybolmasına yol açar[92]. Kültün varlığı M.S. IV. yüzyılın başlarına kadar izlenebilmektedir[93].

2. Heraia

Kadınlara özgü bir festivaldir[94] ve katılım özgür kadınlarla sınırlı değildir[95]. Festival iki yılda bir kutlanır ve dört gün sürer[96]. Katılımcılar Heraia'ya rahipler tarafından davet edilirler[97]. Heraion'da kutlanan festivalde bir şölen düzenlendiği bilinmektedir[98]. Bunun yanı sıra para ve şarap dağıtımı yapılır[99].

3. Komyria

Heraia ile dönüşümlü olarak (iki yılda bir) kutlanan ve iki gün süren[100] festivalin katılımcıları erkeklerdir. Komyrion'a yalnızca erkekler girebilir[101]. Düzenlenen yemekte rahipler konuklara bolca şarap ikram ederler[102]. Kültün en dikkat çeken özelliklerinden biri erkeklerin saç adaklarıdır. Komyrion'da adaklarla

---

[88] Laumonier, **a.g.e.**, s. 299.
[89] Laumonier, **a.g.e.**, s. 298.
[90] Laumonier, **a.y.**
[91] Laumonier, **a.g.e.**, s. 302-3. Bununla birlikte tiyatro gösterileri, gladyatör ve hayvan dövüşlerine dair bilgi mevcut değildir.
[92] Laumonier, **a.g.e.**, s. 298.
[93] Roussel, **Les mystères de Panamara**, s. 136.
[94] Oppermann, **a.g.e.**, s. 76; Laumonier **a.g.e.**, s. 307.
[95] Oppermann, **a.g.e.**, s. 76; Laumonier 1958, 307.
[96] Cook, **a.g.e.**, s. 21; A. Sina "Karia Panamara'da Bulunan Saç Adakları Yazıtları", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, c. 22, 34, 2003, s. 127.
[97] Oppermann, **a.g.e.**, s. 76.
[98]. Oppermann, **a.y.**
[99] Oppermann, **a.g.e.**, s. 76; Laumonier, **a.g.e.**, s. 307.
[100] Magie **Roman Rule**, II, s. 997; Hatzfeld, **Inscriptions de Panamara**, s. 66-7, dn. 2. Hatzfeld, Komyria'nın kutlanma düzenini tartışırken, hiçbir yerde "dört yılda bir" kutlandığının yazmadığını belirtir.
[101] Roussel, **Les mystères de Panamara**, s. 124.
[102] Roussel, **a.y.**

ilişkili steller ele geçmiştir[103]. Cook adakların evlilikle bağlantılı olduğunu düşünür ve Komyria'yı evlilik festivali olarak yorumlar[104]. Diğer bir öneriye göre ise adaklar, gençlerin silah taşıma yaşına gelmesini simgeler[105]. Ancak adakların her yaş grubundan erkek tarafından sunulması erginleme töreni ile açıklanmasını güçleştirir[106]. Saç adaklarının gizem törenleri ile ilgili olabileceği ise akla gelen başka bir olasılıktır[107].

C. Sinuri Kutsal Alanında Kutlanan Festivaller

Sinuri Kutsal Alanı, Mylasa'nın 14 km. güneydoğusunda, Kalınağıl Köyü'nde dağlarla yalıtılmış bir noktada bulunur[108]. Nitelikleri karanlıkta olan tanrı Sinuri'nin kökeni hakkında da net bir bilgi mevcut değildir[109]. Persson, Sümer ay tanrısı Sin ile bağlantısını sorgulamıştır[110], fakat Robert bu olasılığa kuşkuyla yaklaşmaktadır[111]. Yerel bir tanrı olduğu düşünülen Sinuri'nin, Grek dünyasından bir tanrı ile birleştirilmemiş olması dikkat çekicidir[112]. Tanrının labrys tutan bir betimi ele geçmiştir[113]. Arkeolojik veriler, tapınağın ilk olarak M.Ö. 8. yüzyılda inşa edildiğini göstermektedir[114].

Kült ile ilgili bilgiler ağırlıklı olarak epigrafik kaynaklardan sağlanmaktadır. Yazıtlar Hellenistik dönemde özellikle M.Ö. II. ve I. yüzyıllarda yoğunluk göstermektedir[115]. Bir syngeneia[116] tarafından yönetilen tapınak, merkez olarak

---

[103] Cook, **a.g.e.**, s. 23, res. 7.
[104] **A.e.**, s. 23-5, dn.1.
[105] Roussel, **Les mystères de Panamara**, s. 126.
[106] Sina, **Saç Adakları**, s. 130.
[107] Sina, **a.y.**
[108] L. Robert, **Le Sanctuaire de Sinuri prés de Mylasa, Premiere Partie: Les Inscriptions Grecque**. Memoires del' l'Institut Francais d'Archéologie de Stamboul, VII., Paris, 1945, s. 5-7.
[109] **A.e.**, s. 14.
[110] A. W. Persson, "Inscriptions de Carie", **BCH 46**, 1922, s. 400-1.
[111] Robert, **Sinuri**, s. 13.
[112] Robert, **Sinuri**, s. 14: Bu isim yaygın olanın aksine Zeus ile birlikte kullanılarak helenize edilmemiş, yerel kalmıştır.
[113] Robert, **a.y.**
[114] P. Devambez-E. Haspels, **Le sanctuaire de Sinuri près de Mylasa**, P. 2, Architecture et céramique 1959, s. 9 vd. Söz konusu tarihlendirme tapınak alanında bulunan iki adet balta, yapı mimarisi ve kullanılan keramikler temel alınarak yapılmıştır.
[115] Robert, **Sinuri**, s. 11.

kullanılır[117]. Gelirler ve arazilerin yönetimi, kutsal alanın savunulması bu birliğin denetimindedir[118]. M.Ö. 4. yüzyılda Pelekos syngeneiası anılırken, yüzyılın sonuna doğru Pormunos syngeneiasının adı görülmeye başlanmıştır[119]. Kutsal alan M.Ö. 1. yüzyılda Mylasa'ya bağlanmıştır[120].

Kutsal alanda üç festivalin kutlandığı bilinmektedir. Loos[121] ayında kutlanan Bouthysia[122] festivalinde sığır kurban edilir[123]. Festivalde yıllık bir toplantı yapılır[124]. Diğer bir festival ise ismi tartışmalı olan Kotamia'dır[125]. Robert, iki ayrı yazıtta[126] geçen sözcükleri birleştirerek Kotamia ismini oluşturmuştur[127]. Wilhelm, Thukydides'de geçen[128] Botamia festivalini teklif eder[129]. Kotamia'nın yerel bir isim olduğunu belirtilir[130]. Robert, bir yazıtta geçen τοις συεννιοις ifadesinin Syennia adlı bir festival olabileceğini belirtir[131].

---

[116] **Liddell-Scott**, s. 1659: ἡ συγγένεια, akrabalık.
[117] Robert, **Sinuri**, s. 25.
[118] **A.e.**, s. 25-6.
[119] Robert, **Hellenica, vol. VII**, 1949, s. 63; Laumonier **a.g.e.**, s. 177.
[120] Laumonier, **a.g.e.** , s.177.
[121] Robert, **Sinuri**, s. 76. Artemisios ayı ile aynı döneme, yani yılın 10. ayına denk gelmektedir.
[122] **A.e.**, s. 35, n. 11A, 2. satır; s. 47, n. 25, 3. satır; s. 48, n. 29.
[123] **A.e.**, s. 54.
[124] Robert, **a.y.** Robert, Taurophonia (Mylasa) ve Taurothysia (Keramos) festivallerine gönderme yapar.
[125] **A.e.**, s. 45; Robert 1949, s. 60-3.
[126] **A.e.**, s. 44-5, n. 17, n. 17a.
[127] **A.e.**, s. 45; Robert 1949, s. 60.
[128] Thukydides, V, 53.
[129] Robert 1949,**Hellenica**, s. 60-3. Robert bu teklife temkinli yaklaşmaktadır, Botamia'nın geçtiği bir yazıt bulunana dek yargısını koruyacağını belirtir.
[130] **Sinuri**, s 45.
[131]**A.e.**, s. 98: Robert Kilikia kral ismi Syennesis ile festival adı arasındaki benzerliği vurgular. Herodotos, V, 118'de Karia ve Kilikia yönetici aileleri arasındaki (Mausolos'un oğlu Piksodaros ile Kilikia kralı Syennesis'in kızlarından biri) evlilik bağından söz eden ifadeye dikkat çeker.

IV

GREK DÜNYASI'NDA YAYGIN OLARAK KUTLANAN FESTİVALLER

A. Dionysia

Atina kaynaklı festival, bilindiği kadarıyla Karia'nın dört kentinde kutlanmıştır[1]. İki tür Dionysia söz konusudur: Diğerine kaynaklık ettiği düşünülen[2] "Kırsal Dionysia" ve "Büyük Dionysia" (ya da Kent Dionysiası).

Kırsal Dionysia, Poseideon ayının ikinci haftasında tüm Attika yerleşimlerinde kutlanır[3]. Kutlanma tarihi esnektir, her yerde eşzamanlı kutlanması gerekmez[4]. Takvim frizindeki betiminde, üstüne taçlar ve ödüller yığılmış bir masada oturan üç adam, dramatik agondaki jüriyi temsil eder. Masada kavga eden horozlar ise yarışmayı simgeler[5]. Masanın yanında ayakta duran taçlı kadın, Deubner tarafından Theoria yani theatronun kişileştirmesi olarak yorumlanırken, Simon bu figürün Pompe (alay) olmasını daha uygun bulmaktadır[6]. Kanephoros önderliğinde yürütülen festival alayında stilize ahşap bir phallos taşınır[7]. Kurban edilecek olan teke de alay ile birlikte gider[8]. Yazınsal kaynaklar da festivale ilişkin bilgi vermektedir. Aristophanes[9] ve Plutarkhos[10] kendi dönemlerindeki törenleri

[1] Bu kentler Keramos, Stratonikeia, Knidos ve Iasos'dur.
[2] Parke, **a.g.e**., s. 100.
[3] **A.y.**; Simon, **a.g.e.**,, s. 101.
[4] Parke, **a.g.e.**, s. 100.
[5] Simon, **a.g.e.**, s. 101.
[6] **A.e.**, s. 101-2.
[7] **A.e.**, s. 102.
[8] Simon, **a.y.**
[9] Aristophanes, **Akharneis** 249 vd.
[10] Plutarkhos, **Demetrios,** 12. 3. 1.

yansıtmışlardır[11]. Kırsal Dionysia'da *askoliasmos* adlı bir oyun oynanır[12]. Oyunun amacı, şişirilip yağlanmış keçi derisinin üzerine çıkıp orada durabilmektir[13]. Festivalin çıkış noktasının verimlilik olduğu düşünülmektedir[14].

Büyük Dionysia, Atina'ya Attika-Boiotia sınırında küçük bir yerleşim olan Eleutheria'dan gelen Dionysos kültünün ürünüdür[15]. Elaphebolion ayının 9'u ile 13'ü arasında kutlanır[16]. Mart ayının ikinci yarısına denk gelen havaların ısındığı bu tarihin seçiminde, açık hava gösterileri ve seyircilerin katılımı için uygun koşulların aranması etkili olabilir [17]. Takvim frizinde festivalin gerçekleştiği Elaphebolion ayında, maskeli bir komedi aktörü ve kurban edilecek bir teke betimlenmiştir[18].

Dionysia'dan birkaç gün önce tanrının ahşap heykeli, Dionysos kültünün Eleutherai'dan Atina'ya gelmesini anmak üzere bir alay ile yola çıkarılır[19]. Eleutherai yolu üzerindeki Akademi'nin tapınağında birkaç gün kaldığı sanılmaktadır[20]. Burada sunular yapılır, ilahiler söylenir[21]. Daha sonra heykel, askerlik yaşına gelmiş ephebosların önderliğinde bir meşale alayı ile son durağı olan Dionysia kutlamalarının yapıldığı tiyatronun tapınağına getirilir[22].

Simon'a göre festival, dithyrambos korolarının gösterileri ile başlar[23]. İkinci gün komediler, sonraki gün ise trajediler yer alır[24]. Pickard-Cambridge ise festival

---

[11] Parke, **a.g.e.**, s. 101; Simon 1983, s. 102. Aristophanes'in yapıtında kahramanı Dikaiopolis'in kızı kanephorosdur, kölesi ise phallos taşımaktadır. Plutarkhos ise dönemindeki törenleri eski törenlerle karşılaştırmaktadır.

[12] Parke, **a.g.e.**, s. 102; **Liddell-Scott**, s. 258: ἀσκωλιάζω'nun ikinci anlamı "tek ayak üzerinde zıplamak" olarak açıklanmıştır. Parke, 102'de tek ayak üzerinde oynanan oyunlara örnekler vermiştir.

[13] Parke, **a.y.**

[14] Parke, **a.g.e.**, s. 103.

[15] Pickard-Cambridge, **a.g.e.**, s. 55-6; Parke, **a.g.e.**, s. 125-6; Simon, **a.g.e.**, s. 102. Pausanias, **Periegesis tes Hellados,** 1.38.8. Eleutherailıların nefret ettikleri komşularından uzaklaşmak için gönüllü olarak Atina'ya geldiklerini bildirir. Parke, tam olarak tarihlenemeyen bu olayın M.Ö. 6 yüzyılda Peisistratos döneminde gerçekleşme olasılığı üzerinde durur. Pickard-Cambridge, Aristophanes ile Pausanias'ın kültün Atina'ya girişi ile ilgili ifadelerini tartışır.

[16] Pickard-Cambridge, **a.g.e.**, s. 56; Simon, **a.g.e.**, s. 102.

[17] Pickard-Cambridge, **a.g.e.**, s. 56; Simon, **a.g.e.**, s. 102. Kent dışından katılımı dikkate alan Pickard-Cambridge, havanın deniz yolculuğu için uygun olduğunu belirtmiştir.

[18] Simon, **a.g.e.**, s. 102: Dionysos festivallerinde yarışma galipleri ödüllerini (teke, boğa) tanrıya sunarlar.

[19] Pickard-Cambridge, **a.g.e.**, s. 58; Parke, **a.g.e.**, s. 125; Parker, **a.g.e.**, s. 318.

[20] Parke, **a.g.e.**, s. 126.

[21] Pickard-Cambridge, **a.g.e.**, s. 58: Heykelin festival bitene kadar burada kalıp kalmadığı açık değildir. Olasılıkla ertesi gün yapılan ve alayın sonunda gerçekleşen sunulara hazırlamak için tapınağa götürülmüş ve tiyatro gösterileri için her gün buraya taşınmıştır.

[22] Pickard-Cambridge, **a.g.e.**, s. 58; Parke, **a.g.e.**, s. 126; Parker, **a.g.e.**, s. 318. Parke, heykelin tapınağa varışı için ayın 8'i ya da 9'unu uygun bulmaktadır.

[23] Simon, **a.g.e.**, s. 102.

programını antik kaynaklardan derlediği bilgilerle ortaya koymuştur. Bu bilgilere göre: Klasik dönem boyunca proagonun (ön yarışma) yapıldığı bir hazırlık günü vardır[25]. Asklepieia, yani Asklepios onuruna verilen şölen de hazırlık gününde yer alır[26]. Festivalin birinci gününde ilk olarak alay, daha sonra (beş erkek çocuk ve beş erkekten oluşan) dithyrambos korolarının gösterileri ve son olarak da komos (şölen alayı) düzenlenir[27]. Trajedi, komedi ve satyr oyunlarının hangi günde hangi sırayla gösterildiği karmaşık bir meseledir. Anlaşıldığı kadarıyla beş komedi dört günde (10-13 Elaphebolion arası), trajediler ise üç günde gösterilir[28]. Bu durum Peloponnesos Savaşı boyunca geçerliliğini yitirmiştir. Bu dönemde birbirini izleyen üç günün (10.,11. ve 12. günler) her birinde üç trajedi, bir satyr oyunu ve bir komediye yer verilir. Askeri operasyonlar ve gemi yapımının öncelikli olduğu bir dönemde, zaman ve masraftan tasarruf edilmesi doğaldır[29]. Festival takviminin oyun sayısına uygun olarak değişmiş olabileceği de akla yakındır[30].

Kırsal Dionysia'da olduğu gibi Büyük Dionysia'da düzenlenen alayda da phallos taşınır[31]. Kutsal alanda yapılacak sunular ile sonlanması tasarlanmış olan alayda, boğa ve diğer kurbanlar yer alır[32]. Alayda Atina halkı taşıdıkları sunulara göre, farklı gruplar halinde yürürler[33]. Yabancılar (metoikoi) eflatun manto giyerek sunu tepsileri taşırlar ve *Skaphephoroi* (tepsi taşıyanlar) olarak adlandırılırlar[34]. Taşıdıkları nesnelere göre isim alan gruplardan bazıları *Obeliphoroi* (ekmek somunları taşıyanlar), *Kanephoroi*[35] (kutu yaşıyanlar), *Hydriaphoroi* (su kabı

---

[24] Simon, **a.y.**
[25] Pickard-Cambridge, **a.g.e.**, s. 63, 66: Proagon hakkında yeterli bilgi mevcut değildir. Pickard-Cambridge, Aiskhines'den alıntılanan ifadeye dayanarak proagonun yapıldığı tarihin M.Ö. 346'da Elaphebolion'un 8. günü olduğunu kabul eder. Proagon sadece Dionysia'dan bilinen bir uygulama değildir, yazıtlar Lenaia'da da yer aldığını göstermiştir.
[26] Pickard-Cambridge, **a.g.e.**, s. 64: Aiskhines'in verdiği bilgiler hazırlığın birkaç gün sürdüğünü düşündürmektedir.
[27] Pickard-Cambridge, **a.y.**
[28] Pickard-Cambridge, **a.y.**
[29] **A.e.**, s. 65.
[30] **A.e.**, 64.
[31] A.e., s. 60-1; Parke, **a.g.e.**, s. 127; Simon, **a.g.e.**, s. 102; Parker, **a.g.e.**, s. 317.
[32] Pickard-Cambridge, **a.g.e.**, s. 59.
[33] Parke, **a.g.e.**, s. 127.
[34] Pickard-Cambridge, **a.g.e.**, s. 59; Parke, **a.g.e.**, s. 127.
[35] Pickard-Cambridge, **a.g.e.**, s. 59: Altın kutuda sunular taşıyan bu görevliler, soylu gençkızlardan seçilir.

taşıyanlar) ve *Askophoroi*'dur (şişe taşıyanlar)[36]. *Askophoroi*'un taşıdığı şişelerde şarap olduğu sanılmaktadır[37]. Alayın rotası tam olarak bilinmemektedir, agoraya vardığında durulur ve korolar tanrılar (özellikle de On iki tanrı) için şarkılar söyler[38]. Alay, tiyatroya varıldığında kurban törenleriyle sonlanır[39]. "*Komos*"un (κῶμος) şölen alayı anlamında kullanıldığı varsayılarak, alayın olduğu günün (Elaphebolion'un 9'u) akşamında düzenlendiği düşünülmüştür[40].

Dionysia festivalinin en ağır sorumluluklarından birini *khoregos* adı verilen görevliler yüklenir. Oldukça masraflı olmasına karşın gördüğü saygı nedeniyle zengin vatandaşlar tarafından gönüllü olarak yerine getirilmiştir[41]. Arkhon trajedi için üç[42], komedi için ise beş[43] varlıklı kişiyi *khoregos* olarak seçer. Dithyrambos yarışmalarına hazırlanmak için her kabileden bir *khoregos* seçilir[44]. Kendi kabilesinden seçtiği kişilerle bir koro oluşturan *khoregos*, bu koronun eğitiminden de sorumludur[45]. Koro elemanlarını seçebilecek niteliklere sahip olmayan khoregoslar, yardımcıya ihtiyaç duymuş olabilirler[46]. Oluşturulan koronun provaları için yer ve eğitmen (*khorodidaskalos*) sağlanmalıdır[47]. *Khorodidaskalos*[48] ve dithyrambos korosunun üyeleri vatandaşlardan seçilmelidir[49]. Müzikal eğitimlerinin yanı sıra görünümleri de önemlidir[50]. Başarıları büyük ölçüde koro liderine (*koryphaios*) ve khoregosun yatırımlarına bağlıdır[51]. M.Ö. 4. yüzyıl ortasında khoregosun seçtiği profesyonel şarkıcıların varlığı bilinmektedir[52]. Koro üyelerinin askeri hizmetten muaf oldukları anlaşılmaktadır[53]. Yarışmalar için gerekli olan diğer elemanlar ozan

---

[36] **A.e.**, 59.
[37] Parker, **a.g.e.**, s. 127.
[38] Pickard-Cambridge, **a.g.e.**, s. 61; Parker, **a.g.e.**, s. 317.
[39] Parke, **a.g.e.**, s. 127.
[40] Pickard-Cambridge, **a.g.e.**, s. 61-2. Pickard-Cambridge, festivali oluşturan olayların kesin olarak sıralanamayacağını ifade eder.
[41] **A.e**., s. 87.
[42] Parke, **a.g.e.**, s. 131.
[43] **A.e.**, s. 132.
[44] Pickard-Cambridge, **a.g.e.**, s. 75.
[45] **A.e.**, s. 76.
[46] Pickard-Cambridge, **a.y**. Konu hakkında bilgi yoktur.
[47] Pickard-Cambridge, **a.y.**
[48] **A.e.**, s. 91: Bu kuralın istisnaları görülmüştür.
[49] **A.e.**, s. 77: Koro üyeleri için doğuştan gelen vatandaşlık gereklidir.
[50] Pickard-Cambridge, **a.y.**
[51] Pickard-Cambridge, **a.y.**
[52] **A.e.**, s. 91.
[53] **A.e.**, s. 77.

ve flütçülerdir. Flüt çalanlar arasında seçim yapmak için arkhonun başkanlık ettiği bir kura toplantısının varlığı bilinmektedir[54]. Ozanlar için de benzer bir uygulama söz konusu olabilir[55]. Kabilesini temsil eden *khoregos*, bunun bilincinde olarak masraftan kaçınmamalı, koro için cömertçe para harcamalıdır[56]. Kendisinin ve koro üyelerinin kostümleri; eğitmen, şarkıcılar ve flüt çalanların ücretleri masraflar arasında geniş yer tutar[57]. Muhtemelen festival bitiminde khoregos, korosuna geleneksel bir yemek verir[58]. Başarılı olan khoregos, bir anıtın üzerine masraflarını kendi karşılayacağı bir üçayak diker[59]. Phaleronlu Demetrios, yönetimi sırasında (M.Ö. 317-307) *khoregia*yı kaldırır[60]. Festival, yıllık olarak seçilen ve görevleri için fon sağlanan bir agonothetesin yetkisine verilir[61]. Bu değişimin nedeni khoregianın ağır bir görev olmasına bağlanır[62].

Dramatik gösterilerin yaratıcı gücü olan yazarların işlevi, korosunun ve oyuncularının "öğretmen"i (*didaskalia*) olarak terimleşmiştir[63]. Yazarların trajedi kategorisinde yarışmaları M.Ö. 534'de Thespis'in trajedi ödülünü kazandığı yarışma ile başlar[64]. İmparatorluk dönemine kadar sürdüğü bilinmektedir[65]. Komedi yazarlarının yarıştığı en erken tarih M.Ö. 486'dır ve yarışmanın en azından M.Ö. 120'lere kadar sürdüğü sanılır[66]. İlk dithyrambos korosu M.Ö. 508'de Hypodikos tarafından kurulur[67]. Yazıtlar M.Ö. 328'den sonra dithyrambos gösterileri hakkında bilgi vermez[68]. Festivalde, beğeni toplayan eski eserlerin yeniden oynandığı bilinmektedir. Eski trajedi gösterimi ilk kez M.Ö. 386'da yapılır[69]. Programın bir

[54] Pickard-Cambridge, **a.y.**
[55] Pickard-Cambridge, **a.y.**
[56] Pickard-Cambridge, **a.y.**
[57] Pickard-Cambridge, **a.g.e.**, s. 89, 91: Oyuncuların kostümlerine harcama yapıp yapmadıklarına ilişkin bilgi yoktur.
[58] **A.e.**, s. 91.
[59] **A.e.**, s. 78.
[60] **A.e.**, s. 92.
[61] Pickard-Cambridge, **a.y.**
[62] **A.e.**, s. 93: Demetrios, Panathenaia ve Thargelia festivalleri için de benzer değişiklikler yapar.
[63] **A.e.**, s. 70, 91: Eski kuşak yazarlar kendi korolarını eğitirler ve uygun danslar tasarlarlar. Phrynikhos ve ve Aiskhylos bu becerileri ile ünlüdür.
[64] **A.e.**, s. 70, 73: Bu yarışmanın hangi organizasyon altında düzenlendiği bilinmemektedir.
[65] **A.e.**, s. 73.
[66] Pickard-Cambridge, **a.y.**
[67] **A.e.**, s. 70.
[68] **A.e.**, s. 74.
[69] **A.e.**, s. 73.

parçası haline gelmesi M.Ö. 341-339 yılları arasına rastlar[70]. İlk eski komedi gösterimi M.Ö. 339 yılında yapılmış, M.Ö. 311'de ise programa dâhil olmuştur[71]. Başlangıçta oynanan tek satyr oyununa ilişkin ilk kayıt, M.Ö. 341 yılına aittir[72]. Yazarlar oyunlarını yönetmek için başkalarını tutabilirler, zira oyun sahnelemek yazmaktan başka nitelikler gerektirebilir[73]. Thespis ve Aiskhylos örneklerinde olduğu gibi, eski kuşak yazarların oyunlarında oyuncu olarak görev almalarına rastlanmıştır[74]. Başarılı olsun ya da olmasın devlet yazarlara ödeme yapar[75].

Festivalde oyuncular da yarışır[76]. Trajedi oyuncuları arasındaki yarışma M.Ö. 449'da başlar. Eldeki son veri M.Ö. 280'e aittir, ancak daha geç tarihlere kadar sürdüğü kabul edilir[77]. Komedi dalındaki yarışma M.Ö. 329-312 tarihleri arasında başlar ve en azından M.Ö. 120'ye kadar sürer. M.Ö. 254 yılında eski trajedi, komedi ve satyr oyunu yarışmalarının her dalında başarılı olan oyuncuya ödül verilmiştir[78]. Yazar, oyunu için profesyonel oyuncular tutar[79]. Devlet tarafından trajediler için üç *protagonistes* (baş oyuncu) seçilir, ancak seçimin yöntemi bilinmemektedir[80]. Bu oyuncular, yazarlara kura ile dağıtılırlar[81]. Muhtemelen komedi oyuncuları da aynı yöntemle seçilir[82]. M.Ö. 5. yüzyılda ilgi oyun yazarı ve yeni ürünü üzerindeyken, M.Ö. 4. yüzyılda günün ünlü oyuncularına yoğunlaşmıştır[83]. Bu oyuncuları klasik rollerde görme eğilimi vardır[84].

Yarışma jürisi, kurul tarafından on kabileden alınan isimlerden oluşturulan bir listeden seçilir[85]. Jüri olmak için hangi niteliklerin arandığı bilinmemektedir[86]. İsimler on urne içine konur. Urnelerin her birinde bir kabileden seçilmiş isimler

---

[70] Pickard-Cambridge, **a.y.**
[71] Pickard-Cambridge, **a.y.**
[72] Pickard-Cambridge, **a.y.**
[73] **A.e.**, s. 86.
[74] **A.e.**, s. 93-4.
[75] **A.e.**, s. 91.
[76] **A.e.**, s. 99: Oyuncuların nasıl ödüllendirildikleri bilinmemektedir.
[77] **A.e.**, s. 73.
[78] Pickard-Cambridge, **a.y.**
[79] **A.e.**, s. 94.
[80] Pickard-Cambridge, **a.y:** Arkhonun seçtiği tahmin edilmektedir.
[81] Pickard-Cambridge, **a.y.**
[82] **A.e.**, s. 95.
[83] **A.e.**, s. 95; Parke, **a.g.e.**, s. 133.
[84] Parke, **a.g.e**., s. 133.
[85] Pickard-Cambridge, **a.g.e.**, s. 97.
[86] **A.e.**, s. 98. Pickard-Cambridge, khoregosların seçimde etkili olduklarını düşünür.

vardır[87]. *Khoregoi* ve kurula başkanlık eden prytanes tarafından mühürlenen urneler, Akropolis'de kamu hazinelerinin yanında saklanırlar[88]. Yarışma başında arkhon, tiyatroya getirilen urnelerin her birinden bir isim seçer[89]. Tarafsız karar vereceklerine dair yemin eden on kişilik jüri üyeleri, yarışma sonunda kararlarını bir tablete yazarak urnelerin içine atarlar[90]. Arkhon rastgele beş tanesini çeker ve kazananı belirler[91]. Son karar, leksikograflar ve dilbilimciler tarafından onaylanandır[92]. Galip yazarın adı ilan edilir. Yazar, tiyatroda arkhon tarafından sarmaşık tacıyla ödüllendirilir[93].

Dionysia'da yer bulan faaliyetler, anlatılanlarla sınırlı değildir. Atina ve Sparta arasındaki ittifak anlaşması, festivale gelen Spartalı elçilerle görüşülerek yenilenir[94]. Delos birliği kurulduktan sonra, üye kentler vergilerini bu dönemde getirirler[95]. Kente hizmette bulunan vatandaş ve yabancıların onurlandırmaları festival vesilesiyle halka duyurulur[96]. *perisiarkhoi* ya da *periestiarkhoi* adlı görevlilerin, emzikli bir domuz yavrusu adayarak tiyatroyu arındırmaları en erken uygulamalar arasında gösterilir[97]. Komutanlar tarafından sıvı sunu yapılır[98]. Trajedi oyunlarından önce tiyatroda, Atina için savaşarak ölenlerin askerlik yaşına gelmiş oğullarının geçit töreni yer alır[99].

Festival günleri tatildir[100]. Törenler tan vaktinde başlar[101]. Dionysia'ya katılabilmeleri için mahkûmlar serbest bırakılır[102]. Kadınların oyunları izleyebilip izleyemedikleri kesin olarak bilinmemektedir[103]. Bilet fiyatı iki *obolos*dur[104].

---

[87] Pickard-Cambridge, **a.y.**
[88] Pickard-Cambridge, **a.y.**
[89] Pickard-Cambridge, **a.y.**
[90] Pickard-Cambridge, **a.y.**
[91] Pickard-Cambridge, **a.y.**
[92] **A.e.**, s. 99.
[93] Pickard-Cambridge, **a.y.**
[94] **A.e.**, s. 57.
[95] Pickard-Cambridge, **a.y**: Bu gelirler tiyatroda sergilenir.
[96] Pickard-Cambridge, **a.y:** Duyurular trajedi oyunlarından önce yapılır.
[97] Pickard-Cambridge, **a.y.**
[98] Pickard-Cambridge, **a.y.**
[99] **A.e.**, s. 57,65.
[100] **A.e.**, s. 57.
[101] **A.e.**, s. 65.
[102] **A.e.**, s. 57: Bazılarının kaçtıkları bilinmektedir.
[103] Parke, **a.g.e.**, 130.
[104] Parke, **a.y.**

Perikles maddi durumu yetersiz olan vatandaşların oyunları izleyebilmeleri için bir fon oluşturmuştur[105].

Karia Bölgesi'nde, bilindiği kadarıyla Dionysia festivalini kutlayan kentler; Iasos, Keramos[106], Knidos[107] ve Stratonikeia'dır[108]. Bunlar arasında en fazla kaynak sunan kent Iasos'dur. Festivale ilişkin yazıtlar, özellikle festival görevlileri ve onların yapmış oldukları harcamaları konu alan listelerdir[109]. *Stephanephoros*, *agonothetes* ve *khoregos* gibi unvanlar taşıyan vatandaşlar, organizasyonun önemli bir parçası olan sanatçıların ücretlerini üstlenirler[110]. Söz konusu dönemin ya da önceki dönemlerin[111] görevlilerinin, bir ya da daha fazla gün için tuttukları sanatçılara yaptıkları ödemeler, yazıtlara standart bir formül ile yansımıştır: καὶ ἡ πάροδος εὗρεν δραχμήν ἡ δὲ θέα ἐγένετο[112]. "Görünmesi bir *drakhme*ye geldi, izlemesi bedava" anlamı taşıyan bu formül, katkılar sayesinde seyircilerin gösterileri sembolik bir ücret karşılığında izleyebildiğini göstermektedir[113]. Festival, zor dönemlerde bile kutlanmaya devam edilmiştir[114]. Vatandaşların olduğu kadar yabancıların da festivale katkısı bulunmaktadır. Bir dizi yazıttan[115] anlaşıldığı üzere Dionysia için vatandaşlar iki yüz *drakhme*, yabancılar ise yüz *drakhme* vermiştir[116]. Kentteki kutlamalar için bir diğer önemli bilgiye göre Teos'daki Dionysos sanatçılar birliği Iasos'a Dionysia kutlamaları için yardım teklif etmiştir[117].

---

[105] Parke, **a.y.**
[106] **I.Keramos**, n. 9, 11. satır.
[107] **I.Knidos**, n. 74, 10 ve 16. satır.
[108] **I.Stratonikeia**, n. 309, 14. satır; n. 310, 21 ve 32. satır.
[109] C. Crowther, "The Dionysia at Iasos: Its artists, patrons and audience", şurada. **The Greek Theatre and Festivals: Documentary Studies**, ed. P. Wilson, Oxford University Press, 2007, s. 294-334. Crowther s. 319-32 arasında katkıda bulunan kişilerin listesini, s. 333-4'de ise tiyatroda bulunan listelerin kronolojisini vermiştir.
[110] **A.e.**, s. 303.
[111] Önceki yıllarda görev yapmış kişiler, sonraki dönemlerde de festivale katkıda bulunabilmektedir.
[112] **A.e.**, s. 303-4.
[113] **A.e.**, s. 304.
[114] Crowther, **a.y.**
[115] **I.Iasos**, n. 174, 205, 207, 208 bunlardan bazılarıdır.
[116] Crowther, **Dionysia** , s. 305.
[117] **I.Iasos**, n. 152; Crowther, **Dionysia**, s. 308.

B. Thesmophoria

En yaygın Grek festivali olan Thesmophoria[118], Atina'da Pyanopsion ayının[119] 11. ile 13. günleri arasında kutlanır ve sadece kadınlar katılabilir. Erkekler, bebek olanlar dışında çocuklar ve genç kızlar katılamazlar[120]. Herodotos, festivalin Grek dünyasına Danaos kızları tarafından Mısır'dan getirildiğini belirtir[121].

Üç gün süren[122] Thesmophoria'nın ilk günü "*anodos*" (ἄνοδος), yokuş yukarı), ikinci günü *nesteia* (νηστεία, oruç), üçüncü günü ise *Kalligeneia* (καλλιγένεια, güzel doğum) olarak adlandırılır. Festival boyunca kadınlar Demeter kutsal alanında (Thesmophorion) yaşarlar[123]. Bu nedenle yemek ve konaklama[124] ihtiyaçları için malzeme, kült törenleri için araç gereç ve kurbanlar[125] ile gitmiş olmalıdırlar.

İlk gün kadınlar Thesmophorion'da toplanırlar[126]. Bu günün *anodos* olarak adlandırılması, kutsal alanın tepede olmasıyla açıklanmıştır[127]. İkinci gün, günün adına uygun olarak, kadınlar yemekten uzak dururlar. Perhiz/oruç, ana törene hazırlık amacıyla yapılan tanıdık bir uygulamadır[128]. Tanrıça ile birlikte inzivaya çekilen kadınlar yerde otururlar ve bunun için şehvet engelleyici olduklarını düşündükleri bitkilerden yataklar yaparlar[129]. Persephone'nin uğradığı tecavüzün kederinden dolayı kasvetli bir hava hâkimdir. Burkert'e göre bu ortam eski yaşam biçiminin, yani uygarlığın keşfine kadarki ilkel durumun bir taklidi de olabilir[130]. Parke ise eskiye dayanan bir geleneğin Klasik çağda bir efsaneyle Demeter'e

---

[118] Burkert, **a.g.e.**, s. 242.
[119] Simon, **a.g.e.**, s. 18. Boiotia ve diğer yerlerde bu ayın karşılığı Demetrios'dur.
[120] Burkert, **a.g.e.**, 242. Hetairai ve kadın kölelerin durumu açık değildir.
[121] Herodotos, **Historiai**, II.171.
[122] Burkert, **a.g.e.**, s. 242. Atina, Sparta ve Abdera'da üç gün kutlanırken, Syrakusai'da 10 gün sürerdi.
[123] Simon, **a.g.e.**, s. 18.
[124] Parke, **a.g.e.**, s. 85.
[125] Burkert, **a.g.e.**, s. 242.
[126] Parke, **a.g.e.**, s. 85: Parke, kadınların bir noktada toplanıp alay düzeni ile gitmiş olabileceğini düşünür.
[127] Simon, **a.g.e.**, s. 18: Sadece Atina'da değil tüm Yunanistan'da, İtalya ve Sicilya'daki Grek yerleşimlerinde de böyledir. Atina'daki Thesmophorion'un yeri için bkz. Simon 1983, s. 18; Parke, **a.g.e.**, s. 84.
[128] Simon, **a.g.e.**, s. 18.
[129] Burkert, **a.g.e.**, s. 243; Parker, **a.g.e.**, s. 274.
[130] Burkert, **a.g.e.**, s. 243

bağlandığını düşünmektedir[131]. Kızı Persephone'nin yokluğunda Demeter, Eleusis'deki sarayında sandalyede oturmayı reddetmiş, yerde oturmuştur[132]. Festivalin üçüncü ve son günü *Kalligeneia*'dır. Aynı zamanda Demeter'e refakat eden[133] ve Thesmophoria'da anılan bir tanrıçadır[134]. Kalligeneia, *nesteia*'yı izleyen gün olduğundan şölenlere sahne olur[135]. Festivale katılan kadınlar, kırmızı suyu kanla özdeşleştirilen nar yerler, ancak tanelerden yere düşen olursa almazlar[136]. Zira yere düşen taneler ölülerin payına düşer.

Thesmophoria festivalinin odağındaki tören, daha önce kült mağarasına atılmış olan domuz yavruları ve çörek kalıntılarının Thesmophorion'daki Demeter ve Persephone'ye ait sunaklara taşınmasıdır[137]. Bununla görevli kadınlar "*Antletriai*" olarak adlandırılır[138]. Törene ilişkin bilgiler, Lukianos'dan ve takvim frizinde Thesmophoria'yı temsil eden figürden yola çıkılarak elde edilmiştir[139]. Törenle ilgili anlaşılması güç noktalar, bu sunuların ne zaman atıldığı ve geri alındıklarıdır. Zira Lukianos bu bilgiyi vermez[140]. Bu sunuların mağaralara bırakıldığı tarih için Deubner ve Parke yaz ayındaki Skira festivalini önermektedir[141]. Bu sava göre 3.5 ay sonra Thesmophoria festivalinde *Antletriai*, kalıntıları söz edildiği gibi Thesmophorion'a ulaştırır. Ancak Simon bu teklife kuşkuyla yaklaşmaktadır. Zira iklim şartları ve leş yiyen hayvanlar nedeniyle sunu kalıntılarının o kadar zaman dayanamayacağını varsayar[142]. Daha uygun bulduğu zaman ise Themophoria'dan iki gün önce (Pyanepsion'un 9. gününde) kutlanan Stenia festivalidir[143]. Yine Demeter onuruna düzenlenen Stenia'nın, kadınların birbiriyle küfürleştiği bir gece festivali

---

[131] Parke, **a.g.e.**, s. 86.
[132] Parke, **a.y.**
[133] **A.e.**, s. 87.
[134] Simon, **a.g.e.**, s. 18. Burkert, **a.g.e.**, s. 244: Sadece törende görülen bir tanrıçadır, Olympos tanrılarına denk değildir.
[135] Burkert, **a.g.e.**, s. 244.
[136] **A.y.**; Parker, **a.g.e.**, s. 274.
[137] Parke, **a.g.e.**, s. 83; Simon, **a.g.e.**, s. 19.
[138] Parke, **a.g.e.**, s. 83; Simon, **a.g.e.**, s. 19. Sunuları taşıyan bu kadınlar üç gün cinsellikle bağını koparır.
[139] Parke, **a.g.e.**, s. 84; Simon, **a.g.e.**, s. 19; Burkert, **a.g.e.**, s. 242-3. Takvim frizinde bir kadın kafasında geniş, yuvarlak bir sepetle (kiste) Pyanepsion ayında durmaktadır. Bu da Thesmophoria'yı temsil ettiğini düşündürür.
[140] Parker, **a.g.e.**, s. 272.
[141] Parke, **a.g.e.**, s. 83; Simon, **a.g.e.**, s. 19.
[142] Simon, **a.g.e.**, s. 19.
[143] **A.e.**, 20.

olduğu bilinmektedir[144]. Demeter kült öğelerinden biri olan *aiskhrologia*'nın (kaba konuşmalar) festivalin ana töreni olamayacağını düşünen Simon, sunuların Stenia gecesi atıldığını ve birkaç gün sonra Kalligeneia gecesi sunaklara taşındığını öne sürmektedir[145]. Mağaradaki sunuları yılanların yediği düşünüldüğünden[146], *Antletriai* sunuları almak için mağaraya girdiklerinde ellerini çırparak yılanları kaçırırlar[147]. Kadınlar ve toprağın verimliliğini vurgulamak için kutlanan *Kalligeneia*'da[148] sunaklardaki kalıntılar, verimlilik büyüsü olarak toprağa karıştırılır[149]. Bereket için seçilen maddelerin çürük olmasını dikkat çekici bulan Simon, bunu gübre yapımı ile ilişkilendirir. Festivale adını veren "*thesmoi*"u" "gübre öbekleri" olarak açıklayarak tarımın gelişimi ile bağını kurar[150].

Daha önce de belirtildiği gibi kadınların birbiriyle açık saçık konuşup, küfür etmeleri "*aiskhrologia*" olarak adlandırılıyordu. Bu geleneğin mitolojik figürü, kızı için yas tutan Demeter'in kederinden sıyrılması için Onu güldürmeye çalışan köle Iambe'dir[151]. Adını yergi ölçüsünden alan Iambe, kadınların sarf ettiği küfürlerin kişileştirmesi olabilir[152].

Thesmophoria festivali hakkında fazla bilgi yoktur[153], gizemlerde olduğu gibi gizli bir nitelik taşımaktadır. Thesmophoroi adının ne ifade ettiğinin açık olmaması çeşitli yorumların doğması ile sonuçlanmıştır. "*Thesmos*", "yasa", "düzen"[154] anlamına gelir. Sözcüğün soyut anlamı dikkate alınarak yapılan yorumlar çok kabul görmemektedir[155]. Bu yoruma göre tanrıça "yasa getiren" Demeter Themophoros olarak açıklanmaktadır[156]. Ancak "*thesmos*"un soyut anlamı, taşınan bir nesne

---

[144] Simon, **a.y.**
[145] A.e., s. 19: İkinci gün oruç ve ana törene hazırlık nedeniyle sunuların taşınması için uygun değildir.
[146] Burkert, **a.g.e.**, s. 243.
[147] Parke, **a.g.e.**, s. 84.
[148] **A.e.**, s. 83; Simon, **a.g.e.**, s. 21.
[149] Simon, **a.g.e.**, s. 21.
[150] **A.e.**, 22.
[151] Parke, **a.g.e.**, s. 86; Simon, **a.g.e.**, s. 20; Burkert, **a.g.e.**, s. 244.
[152] Parke, **a.g.e.**, s. 86.
[153] Simon, **a.g.e.**, s. 18:Aristophanes Thesmophoriazusai (Thesmophoria'da Kadınlar) adlı komedisinde kült uygulamalarına ilişkin bilgi vermez.
[154] **Liddell-Scott**, s. 795.
[155] M. P. Nilsson, **Greek Folk Religion**, Harper Torchbook, 1961, s. 25; Simon, **a.g.e.**, s. 19.
[156] Parker, **a.g.e.**, s. 280. Demeter ve tarım bu biçimde uygarlıkla ilişkilendirilmiştir. Ekmek, uygar beslenmenin simgesidir.

olması ile bağdaşmamaktadır[157]. Taşınan bir nesne olduğunda birleşenler ise, ne olduğu ve bu somut anlamı nasıl kazandığı sorununu çözümlemeye yoğunlaşmışlardır[158]. Simon Kalligeneia konusunda değinildiği gibi, soyut anlamından sonra gelen somut anlamı, yani "gübre öbekleri" olarak kullanılma olasılığı üzerinde durmuştur[159].

Festivalin çıkış noktası hakkındaki yorumlar, Parker tarafından üç başlık altında özetlenmiştir[160]. Bunların ilkine göre Thesmophoria tarlaların verimliliği ile ilgilidir. Sonbaharda tohum serpme zamanında düzenlenir. Lukianos'un bildirdiği sunu töreninin, bereketi sağlama alacak kutsal bir gübre yarattığına inanılır. İkinci öneriye göre festival kadın doğurganlığı ile ilgilidir. "Güzel doğum" (Kalligeneia) tanrıçası üçüncü güne adını verir. Demeter ve kadınların ilişkisi kadın doğurganlığı üzerine kuruludur ve bu da tarlaların verimliliğini simgelemektedir. Kaynaklardan açıkça yararlanmayan ve yoruma dayalı olan son sava göre[161], Thesmophoria kadın vatandaşların statüsünü tanımlar.

Festivalde ideal kadın imgesinin çizildiğini düşündüren öğeler mevcuttur. Nesteia gününde perhiz yapıp yerde oturan kadınların, cinsel temizliği vurgulayan ve şehveti önleyen bitkilerden yataklar yapmaları önemli bir noktadır. Bunların yanı sıra mücevherlerini ve alımlı kıyafetlerini evde bırakırlar[162]. Tüm bu davranışlar, kadınların geleceğin vatandaşlarını taşıyacak olan iffetli, saygıdeğer ev kadını portresi oluşturma çabaları olarak yorumlanmıştır[163]. Katılımcıların sadece evli kadınlar olması, bu yoruma dayanak oluşturmaktadır[164].

Thesmophoria verimlilik törenlerinin ön planda olduğu, kadınların üzerindeki baskının kalktığı sıra dışı bir zaman dilimidir. Erkeklerin festivale alınmaması, festivalin sadece toplumun kadın üyelerinden saygı gördüğü anlamına gelmemektedir. Zira erkekler eşlerini festivale göndermek ve masraflarını

---

[157] Nilsson, **Folk Religion**, s. 25; Parke, **a.g.e.**, s. 83; Simon, **a.g.e.**, s. 21. Nilsson sözcüğün bu biçimde açıklamasını hatalı bulmaktadır.
[158] Parke, **a.g.e.**, s. 83.
[159] Simon, **a.g.e.**, s. 22.
[160] Parker, **a.g.e.**, s. 275.
[161] Parker, **a.y.**
[162] **A.e.**, s. 277.
[163] Parker, **a.y.** Burada kadınların ödül olarak, dönemin insanlarınca aseksüel bir hayvan olarak görülen "arılar" unvanını aldığı belirtilmektedir.
[164] **A.e.**, s. 279: "Kadınlar festivalde cinsellik hakkında şaka yapabilirler, ancak hala simgesel olarak aseksüeldirler. Giriş bileti saygıdeğer bir eş olmalarına dayanır."

karşılamakla yükümlüdürler[165]. Burkert'e göre efsanelerde geçen erkek düşmanlığı abartılıdır[166]. Tüm bunlar Thesmophoria'nın sadece kadınlar tarafından önemsenen bir törenler dizisi değil, toplumun selameti için kadınlar aracılıyla kutlanan bir festival olduğunu göstermektedir[167].

Demeter kutsal alanları genellikle kent dışında bulunur ve domuz adağı tanrıçanın arkeolojik işareti olarak yorumlanmaktadır[168]. Domuzun doğurganlığı bereket ile ilişkilendirilir[169]. Ayrıca mitolojik bir bağ da kurulmuştur. Persephone yeraltına kaçırıldığında toprak, civardaki domuz çobanı Eubouleus ve domuzlarını da yutmuştur[170]. Demeter, Persephone ve Zeus Eubouleus Thesmophoria ile bağlantılı olarak birlikte tapım görmüştür[171]. Bu veriler ışığında Karia'da Thesmophoria'nın kutlanabileceği iki olası kent bulunmaktadır: Knidos ve Kaunos.

Knidos'daki Demeter kutsal alanı, kent merkezinin dışında Akropolün altında, bir kaya terası üzerinde yer alır[172]. Thesmophoria'nın burada kutlanmış olduğunu düşündürecek arkeolojik veriler; elips biçimli bir kurban çukuru, domuz yavrusu heykelleri ve en alt tabakada ele geçen domuz kemikleridir[173].

Kaunos Demeter kutsal alanında da benzer veriler söz konusudur. Kutsal alan, kenti yukarıdan gören hâkim bir yamaçta bulunmaktadır[174]. Alanın kuzeybatı duvarı önünde bir adak yığınağı ele geçmiştir[175]. Çok çeşitli adaklar arasında küçük domuzlar tutan Demeter heykelcikleri, küçük domuzlar, kafalarında hydria ya da kernoi taşıyan kadınlar, ellerinde dallar tutan ya da tapım halinde gösterilen erkek figürinler dikkat çekicidir. Tapınak ve adakların tarihi M.Ö. 4. yüzyıldan geriye gitmez ve büyük olasılıkla bu yüzyıla aittir[176].

---

[165] Burkert, **a.g.e.**, s. 242.
[166] **A.e.**, s. 244: Düşmanlık sadece festivalin mahremiyetini tehdit eden erkekler için geçerlidir. Örnekler için Bkz. Burkert, 244. Herodotos'un festivali getiren Danaos kızlarından söz etmesinin de bu olumsuz kanıya katkısı olabilir. Efsaneye göre Danaos kızları düğün gecesi kocalarını öldürmüşlerdir.
[167] Nilsson, **Folk Religion**, s. 25-6: Nilsson, festivalin kadınlarca kutlanmasını onların verim büyüsüne daha uygun olmasıyla açıklar.
[168] Burkert, **a.g.e.**, s. 242.
[169] Parke, **a.g.e.**, s. 83.
[170] Burkert, **a.g.e.**, s. 243.
[171] Burkert, **a.y.**
[172] C. Bruns Özgan, **Knidos: Antik Kent Rehberi**, Çev: İ. H. Mert, Konya. 2002, 95.
[173] Nilsson, **Feste,** s. 319-20; Burkert, **a.g.e.**, s. 243; Bruns Özgan, **Knidos**, s. 96.
[174] B. Öğün-C. Işık, **Kaunos: Kbid**, Mopak Papers, 2003, s. 160.
[175] **A.e.**, s. 159.
[176] Öğün-Işık, **a.y.**

C. Karneia

Karneia Dor dünyasında yaygın olarak kutlanan yıllık bir festivaldir[177]. Yaz sonuna denk gelen bir aya da ismini vermiştir[178]. Çeşitli merkezlerden veriler sağlanmış olsa da Karneia'nın kutlandığı standart bir tarih vermek mümkün değildir[179].

Festivalin içeriğine dair bilgilerimiz ağırlıklı olarak antik kaynaklar ve yazıtlara dayanmaktadır. Skepsisli Demetrios Karneia'yı Sparta askeri yaşamının yansıması olarak betimlemiştir[180]. Sparta'daki kutlamalarda dokuz çadır dikilir, çadırların her birinde dokuz seçilmiş kişi bir arada yemek yerler. Her çadırda üç phratria temsil edilir. Her phyleden kura ile seçilen beş bekâr erkek Karneia'nın masraflarını yüklenir, sunuları ve koro düzenini organize eder. Bu görevliler Karneatai olarak anılmaktadır[181]. Festivalde müzik ve dansın önemli yeri olduğu sanılmaktadır. M. Ö. 676'dan itibaren Sparta'daki Karneia'da büyük bir müzik agonu gelişmiştir[182]. Bu agonun Grek müziği ve şiirinin gelişiminde önemli bir rolü olduğu belirtilmektedir. Hymnoslarda, beklendiği gibi Apollon'a geniş yer verilmektedir[183]. Kızlı erkekli grupların danslarının bir betimi, M. Ö. 5. yüzyıla tarihlenen ve günümüzde Taranto'daki Museo Nazionale Archeologico'da bulunan kırmızı figürlü bir Lucania vazosunda görülmektedir[184]. Yetmiş iki cm. boyundaki iyi korunmuş volütlü kraterin her iki yüzü de işlenmiştir. A yüzünde Genç Dionysos ve menadlar bulunmaktadır[185]. B yüzünde sahne enlemesine ikiye bölünmüştür. Üst kısımda Perseus, Medusa ve satyrler yer alırken, alt kısımda konumuzu oluşturan Karneia festivalinde dans eden kız ve erkekler işlenmiştir. Merkezde başında sepet

---

[177] Burkert, **a.g.e.**, s. 234. Sparta, Kyrene, Thera ve Knidos festivalin kutlandığını bildiğimiz merkezlerdendir.
[178] Burkert, **a.y.**
[179] Burkert, **a.y.** Kyrene'de ay içinde yedinci gün, Thera'da yirminci gün, Sparta'da ise dolunayda kutlandığı bilinmektedir. Burkert bu tarihleri birleştirerek festivalin ayın yedisi ile on beşi arasında gerçekleşmesi, dolunay ile son bulmasını olası görmektedir. Bu sav, ancak festival tüm merkezlerde aynı günlerde kutlandığı takdirde geçerli olabilir.
[180] Athenaios, **Deipnosphistai**, IV.141 e-f.
[181] Burkert, **a.g.e.**, s. 234.
[182] Burkert, **a.y:** Agonun bir günden fazla sürdüğünü belirtmekle birlikte tam olarak kaç gün sürdüğü ifade edilmemiştir.
[183] Burkert, **a.y.**
[184] P. E. Arias, **A History of Greek Vase Painting**, Thames and Hudson, London, 1962, 161-2.
[185] **A.e.**, s. 161.

biçimli bir başlık (*kalathiskos*) giymiş bir kız ve ona eşlik eden bir genç dikkat çekmektedir[186]. Sahnenin sol tarafındaki sütunun üzerindeki "Karneios" yazısı, kutlamaların Karneia'da geçtiğini kanıtlamaktadır[187].

Festivalde yer alan törenlerin en dikkat çekici olanı "*staphylodromoi*"[188] adı verilen bir koşu yarışıdır. Yarıştan önce kentin iyiliği için tanrılara dua edilir[189]. Vücudu yünden filelerle donatılan bir koşucu koşar, ardından koşanlar ise onu yakalamakla yükümlüdür. Koşucunun yakalanması kent için iyi, yakalanamaması ise kötü bir işaret olarak yorumlanmaktadır[190]. Dolayısıyla kovalanan kişinin kendisi de dâhil olmak üzere herkes yakalanmasını umuyor olmalıdır[191].

Koşucunun yünlerle donatılmasının sebebi, festivalin kökeni sorununu da beraberinde getirmektedir. Zira Karneia'nın verimlilik ya da kefaret festivali olduğu düşünülmektedir[192]. Verimlilik festivali olması halinde bu koşucunun bağbozumu törenine ait bir figür olduğu, kefaret festivali olduğu takdirde ise koşucunun bir koça benzetilmesinin mümkün olduğu öne sürülmektedir[193]. Kefaret festivali olasılığı birtakım mitlere dayandırılmaktadır. Bu mitlerin ortak özelliği Dorların askeri seferleriyle bağlantılı olmalarıdır[194]. Heraklesoğulları Peloponnesos'u istila ettiği dönemde gerçekleşen öyküde[195] Heraklesoğulları'ndan Hippotas, Karnos adlı bir biliciyle karşılaşır ve düşman olmamasına rağmen onu öldürür. Suçu orduya veba getirmiştir. Bunun üzerine kefareti için Karneia festivali kurulur. Pausanias'ın[196] aktardığı diğer bir öyküye göre Krios adlı bilici Heraklesoğulları'na Sparta'yı ele geçirmeleri için yol göstermiştir. Karneios Oiketas adlı tanrının Krios'un evinde

---

[186] **A.e.**, s. 162. Karneia'yı bağbozumu, hasat ve kefaret törenleriyle birleştirilmiş bir festival olarak tanımlayan Arias, B yüzündeki iki sahneyi birbiriyle ilişkilendirmektedir. Yukarıdaki satyrlerin ve aşağıdaki dansçıların festivalde yer alabileceğini ifade etmiştir.
[187] Arias, **a.y.**
[188] **Liddell-Scott**, s. 450 ve 1635'de, "ὁ δρόμος" koşu, yarış, "ἡ σταφυλή" üzüm salkımı olarak açıklanmıştır. Burkert **a.g.e.**, 234'de üzüm koşucuları; Scullion **a.g.e.**, s. 193'de üzümsalkımı koşucuları olarak çevirmiştir.
[189] Burkert **a.g.e.**, s. 234.
[190] **A.e.** s. 235; Scullion **a.g.e.**, s. 193.
[191] Burkert **a.g.e.**, s. 235. Burkert, stapylodromoi ile çeşitli mitler arasındaki benzerlikleri vurgulamıştır.
[192] Karneia üzerine yapılan tartışmalar için bkz. Scullion **a.g.e.**, s. 194.
[193] Burkert **a.g.e.**, s. 235. Burkert, Karneia ayının üzüm hasadı için erken olduğunu belirtir.
[194] **A.e.**, s. 235-6. Burkert bir yandan işlenen suç anlatılırken diğer yandan askeri başarıların vurgulandığına dikkat çeker.
[195] **A.e.**, s. 236.
[196] Pausanias, **Periegesis tes Hellados**, 3.XIII.2-5.

kültü bulunmaktadır. Krios koç anlamına gelir[197]. Burkert Krios'un Karnos'u çağrıştırdığını belirtmektedir ve Karneios Oiketas için koç adanmış olabileceği olasılığı üzerinde durur[198]. Pausanias[199] şair Praksilla'nın Karneios'un Europa ve Apollon'un oğlu olduğunu, ona Leto'nun baktığını belirttiğini aktarır. Pausanias'dan öğrendiğimiz başka bir öykü Troia Savaşı'nda geçmektedir[200]. Tahta atı yapmak için Ida Dağı'nda Apollon'a ait koruda yetişen kızılcık ağaçlarını (Kraneiai) kesen Grekler tanrının öfkesini üzerlerine çekmiştir. Bunu telafi edebilmek için tanrıya sunularda bulunmuş ve onu Apollon Karneios olarak anmışlardır.

Bu bilgiler ışığında tartışan araştırmacılardan Wide[201], Skepsisli Demetrios'un yorumunu göz ardı ederek festivalin tarımla ilişkili olduğunu belirtir. Staphylodromoi'u hasat çerçevesinde yorumlar. Koşucuyu kovalayanlar üzüm salkımlarına dokunarak verimliliğinden yararlanmaktadırlar. Nilsson Karneia'yı öncelikle verimlilik festivali olarak değerlendirmekle birlikte Karnos mitini göz ardı etmez[202]. Burkert kefaret festivali olarak yorumlamaya eğilimlidir ve Dor öncesi bir tanrıyla synkretizm olasılığını da değerlendirmiştir[203]. Festival süresince savaşmanın yasak olması bu sav için güçlü bir dayanaktır[204].

Karneia festivalinin Knidos'da kutlandığını düşündüren ipuçları arkeolojik ve epigrafik bulgulara dayanmaktadır. Kentte Apollon Karneios'a ait kutsal bir alan mevcuttur[205]. Bu kutsal alanın kuzeyinde tanrıya ait bir tapınak ve sunak bulunmaktadır[206]. Sunağa ait yazıt bloğunda Apollon Karneios'un adı geçmektedir[207]. Stoada ise Apollon Karneios yazılı plakalar ele geçmiştir[208]. Sözü

---

[197] Burkert **a.g.e**, s. 236.
[198] Burkert, **a.y.**
[199] Pausanias, **Periegesis tes Hellados,** 3.XIII.2-5.
[200] Pausanias, **a.y.**
[201] Wide, **a.g.e.**, s. 73-85.
[202] Nilsson, **Feste** , s. 118-24.
[203] Burkert **a.g.e.**, s. 236. Burkert, pek çok olasılığı sıralamış ancak, festival öğelerini tek başına açıklamaya yeterli olmadığını belirtmiştir.
[204] Herodotos, **Historiai**, VII.206; Thukydides V.75.
[205] Bruns-Özgan, **Knidos**, s. 66-71;**I.Knidos**, n. 57, n. 701.
[206] Bruns-Özgan, **Knidos**, s. 66-9. Templum in antis planlı tapınak 19x11 m. boyutlarındadır. Bruns-Özgan'ın belirttiğine göre birden fazla yapı faaliyeti söz konusu olduğundan planını tanımlamak güçtür. Terasın doğusuna bulunan sunak ise 11.20x6.70 m. boyutlarında olup, friz bloklarından bazıları ele geçmiştir.
[207] **A.e.**, 70, Bu yazıt(lar) tapınak ve sunağın Apollon Karneios'a ait olduğunu belgelemektedir.
[208] R. Özgan, "2005 Yılı Knidos Kazıları", **KST**, **28, 2. Cilt**, Ankara, 2007, s. 654. Özgan, 2005 yılı kazı çalışmalarında bulunan bu plakalara dek sadece Dionysos'a ait görülen stoanın kısmen de olsa Apollon kültü için kullanıldığının ortaya çıktığını ifade etmiştir.

edilen yazıt ile birlikte yine tanrının adının geçtiği iki yazıt daha vardır. Her ikisi de Apollon Karneios'a adanmış olup festivale dair bilgi vermezler[209].

[209] **I.Knidos**, n. 57; **I.Knidos**, n. 701. yazıtların her ikisinde de kentin hayırsever vatandaşları Theopompos ve oğlu Artemidoros'un isimleri geçmektedir.

V
DİĞER FESTİVALLER

A. Theogamia

Nysa kentinde Hades ve Persephone tapımı, Strabon'un verdiği bilgiler ve bunlara ek olarak epigrafik, nümismatik, arkeolojik veriler ile ortaya konmuştur[1]. 1990 yılından beri yürütülen kazı çalışmalarının bir parçasını oluşturan ve Akharaka'da bulunan tapınak, Korinth düzeninde inşa edilmiştir. Mimari elemanlar ışığında M.S. 2. yüzyılın ikinci çeyreğine (İmparator Hadrianus Dönemi) tarihlenmektedir. Kentte bu tanrılar onuruna kutlanan "Theogamia" (tanrıların evliliği) festivali, yazıt ve sikkelerde geçmektedir[2]. Kos'da bulunmuş olan yazıtta[3] Theogamia, bir dizi festival ile birlikte anılmaktadır. Nilsson, festivalin Hades'in Persephone'yi kaçırmasını ifade ettiğini belirtir[4].

Strabon Akharaka'ya yakın bir köyde bu tanrılara adanan ve bir sağlık merkezi olan Kharonion mağarasından söz etmektedir[5]. Köyde yaşayan rahipler, mağarada uyuyan hastaların gördükleri rüyalara göre tedavi saptayarak iyileştirirler. Akharaka'daki yıllık bir festivalde, ilginç bir tören yer almaktadır [6]. Gençler çıplak ve yağlanmış olarak, bir boğayı mağaraya sürükler ve orada serbest bırakırlar. İleri geri kısa bir mesafe giden boğa, düşer ve ölür. Nilsson, bu bilgilerden mağaranın o kısmında öldürücü dumanların yükseldiğini çıkarmıştır[7]. Burası Hades'in gelinini

---

[1] Strabon, **Geographika**, XIV.1.44.
[2] M. Dubois- A. Hauvette Besnault, Inscriptions de L'ile de Cos", BCH 5, 1881, s. 232, n. 20, 10. satır.
[3] **A.e.**, s. 231-2. 233-6 arasında festivallerin açıklamaları yer almaktadır.
[4] Nilsson**, Feste**, s. 361.
[5] Strabon, **Geographika**, XIV.1.44. Buna benzer bir merkez Hierapolis'de bulunmaktadır (Strabon XIII.4.14); Diğer örnekler için bkz. Nilsson, **Feste**, s. 361, n. 1.
[6] Strabon, **Geographika,** XIV.1.44. Nilsson, Strabon'un anlattığı yıllık festival ile Theogamia'yı aynı başlık altında incelemiştir. Burada da aynı yol izlenecektir.
[7] Nilsson, **Feste**, s. 361.

kaçırdığı, ölüler dünyasının kapısı olmalıdır[8]. Maximus dönemine ait bir Nysa sikkesinin arka yüzünde Strabon'un betimine benzer figürler görülmektedir[9]. Altı tane çıplak genç, önde yürüyen çıplak bir flüt çalgıcısı eşliğinde bir boğa taşımaktadırlar.

Hades ve Persephone onuruna kutlanan festivale ilişkin bilgiler oldukça sınırlıdır. Strabon'un sözünü ettiği festivalin Theogamia ile bağlantısı ise tam olarak ortaya konulamamıştır.

B. Kastabeia

Rodos Peraiası'nda dağlık bir alanda bulunan Kastabos (günümüzde Pazarlık), Hemithea Kutsal Alanı'na ev sahipliği yapmaktadır. Hemithea, Diodoros'dan (V. 62-63) öğrendiğimize göre sonradan tanrılaşan efsanevi bir kişiliktir. Asıl adı Molpadia'dır. Kastabos'a gelmesi ve kutsal bir kimlik kazanması Diodoros'un anlatımından[10] özetlediğimize göre şu şekilde gelişmiştir:

"Staphylos ve Khrysothemis'in Molpadia, Rhoio ve Parthenos adlı üç kızı vardır. Rhoio, Apollon ile birlikteliğinden hamile kalmıştır. Hamile olduğunu öğrenen babası, onu bir sandığa koyarak denize bırakır. Sandık Delos'a varır ve kız orada doğum yaparak oğluna Anios adını verir. Rhoio çocuğu Apollon sunağına yatırır ve tanrıya onun çocuğu olduğunu göstermesi için dua eder. Apollon, çocuğa büyük onurlar bağışlar.

Molpadia ve Parthenos, insanoğlu tarafından yeni keşfedilen ve babalarına ait olan şarap için nöbet tutarken uyuyakalırlar. Serbest bırakılan birkaç domuz testiyi devirmiş ve şarap dökülmüştür. Olanları öğrenen ve babalarının öfkesinden korkan kızlar, deniz kıyısına gider ve kendilerini yüksek kayalıklardan atarlar. Fakat kızkardeşleriyle bağı olan Apollon, kızları kurtarır ve Khersonesos'daki kentlere getirir. Parthenos onurlandırılarak Bubastos'da kutsallaşırken, Molpadia Hemithea adını alarak onurlar alır ve Kastabos'dakilerce kutsal kabul edilir. Adaklarda tanrıça

[8] Nilsson, **a.y.**
[9] BMC 1901, 181, n. 56, XX:10; B. V. Head 1911, 654.
[10] Diodoros, **Bibliotheka Historika**, V.62

onuruna süt ve bal karışımı sunulur. Şarapla ilgili olay yüzünden, domuza dokunan ya da etini yiyen kimselerin kutsal alanda bulunmaları yasaktır."

Hemithea, insanları uykusunda tedavi eden, şifa veren bir tanrıçadır[11]. Özellikle çocuksuz kadınların derdine çare olur[12]. Diodoros, tapınağın duvarlarla çevrili olmamasına rağmen yağmalanmamasını, Hemithea'ya duyulan saygının bir ifadesi olarak yorumlamıştır[13]. Held, kutsal alanın bölgesel Khersonesos birliğinin dini ve politik toplantı merkezi olduğunu ifade eder[14].

Hemithea Kutsal Alanı batı-doğu yönünde 350 m., kuzey-güney yönünde ise 250 metrelik bir alanı kaplamaktadır[15]. Burada, M.Ö. 4. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen Ion düzeninde 6x11 sütunlu bir tapınak, oldukça kötü korunmuş olan bir tiyatro[16] ve işlevleri tam olarak tanımlanamayan yapılar mevcuttur[17]. Held, kutsal alanın tapınağın batısında bulunan kaya çevresinde, muhtemelen M.Ö. 7. yüzyılda oluşmaya başladığını düşünmektedir[18]. Ele geçen keramiklerden en eskileri M.Ö. 6. yüzyıla aittir[19]. Günümüze ulaşan yapıların çoğu, M. Ö. 3. yüzyıldaki büyük bir yapı faaliyetinin sonucudur[20]. Bean, kazı çalışmalarından yola çıkarak M. Ö. 2. yüzyıldan sonra tapınağın önemini yitirdiğini belirtir[21].

Hemithea onuruna düzenlenen Kastabeia festivaline ilişkin çok az bilgi mevcuttur. Oldukça önemsenen ve ünü sadece civar yerleşimlerle sınırlı olmayan[22] tanrıçanın festivaline katılımın yoğun olduğu varsayılmaktadır[23]. Tiyatronun varlığı;

---

[11] Diodoros, **Bibliotheka Historika,** V.63
[12] Diodoros, **a.y.**
[13] Diodoros, **a.y.**
[14] W. Held, - G. Cankardeş Şenol –A. K. Şenol, "2006 Yılı Bybassos Araştırması", **AST, 25, 1. Cilt**, 2008, s. 374.
[15] **A.e.**, s. 366.
[16] Bean **a.g.e.**, s. 164. Rodos Peraiası'ndaki üç tiyatrodan biridir.
[17] J. M. Cook – W. H. Plommer , **The Sanctuary of Hemithea at Kastabos**, 1966, s. 17; Held, - Cankardeş Şenol –Şenol, **a.g.e.**, s. 366. Held yapıların çoğunun 1-2 mekânlı olduğunu belirtir ve bunların idari işler ve hastalar için kullanıldığını düşünür. Tiyatronun güneybatısında bulunan 4 mekânlı bir yapının ise idari bir yapı olabileceğini vurgular.
[18] Held, - Cankardeş Şenol -Şenol **a.g.e.,** s. 366-7.
[19] **A.e.**, s. 371.
[20] **A.e.**, s. 367.
[21] Bean, **a.g.e.**,1971, s. 164. Bean Rodos'un çöküşünün bu durumu belli ölçüde etkilediğini düşünmektedir.
[22] Diodoros **Bibliotheka Historika,** V. 63, "Sonraki dönemlerde Hemithea Tapınağı sadece yerliler ve komşu bölgelerden değil, uzaktaki insanlarca da ziyaret edilmiş, büyük sunular ve adaklar almıştır".
[23] Cook – Plommer, **a.g.e.**, s. 61.

gösteriler, müzikal ve dramatik yarışmalar düzenlenmesi ihtimalini düşündürür[24]. Cook'a göre, tiyatro inşa edilirken festival göz önüne alınarak 10.000 kişilik tasarlanmış olabilir[25]. Tapınak ve tiyatro arasında izleri görülebilen yolun, alay yolu olma ihtimali mevcuttur[26]. Gölenye'de ele geçen bir yazıt, festival ile ilgili sınırlı da olsa bilgi vermektedir[27]. Kutsal alanda, gelen insan sayısını karşılayacak kadar yer yoktur ve yazıtta bu soruna çözüm aranmaktadır[28]. Yine yazıttaki bir ifadeye göre, "festivale gelen ziyaretçilerin, temenosa tanrıçaya layık bir biçimde girmeleri esastır"[29]. Yazıt oldukça eksiktir ve festivale ilişkin bilgiler bunlarla sınırlıdır. Kutsal alanın topografyası nedeniyle atletik yarışmaların yapılmadığı düşünülmektedir[30]. Bean, kutsal alandaki koşulların yetersizliği nedeniyle festivalin düzlük bir yere taşınmış olabileceğini öne sürmüştür[31].

Sonuç olarak mimari, yazınsal ve epigrafik veriler, festivalin biçimsel olarak ortaya konması için bile yeterli değildir. İçerik, yöntem, finans ve görevliler ile ilgili bilgiler ise tamamen karanlıktadır.

C. Artemis Kindyas Onuruna Düzenlenen Festival

Bargylia'ya ait kararnamelerden[32], kentin baştanrısı olan Artemis Kindyas onuruna festival düzenlendiği anlaşılmaktadır. Geç Hellenistik döneme tarihlenen bu kararnameler, Artemis Kindyas kült uygulamalarına yönelik düzenlemeleri konu edinir. Kült yönetmeliği niteliği taşır; törenler, finansman ve görevliler hakkında

---

[24] Bean 1971, **a.g.e.**, s. 164.
[25] Cook – Plommer, **a.g.e.**, s. 16.
[26] **A.e.**, s. 16-7.
[27] P. M. Fraser – G. E. Bean, **The Rhodian Peraea**, Oxford University Press, London, 1954, s. 24, no. 15; Cook – Plommer, **a.g.e.**,, s. 60; **I.Rhod.Per.**, no. 401; A. Bresson, **Recueil Des Inscriptions De La Pérée Rhodienne**, 1991, n. 44.; Cook – Plommer **a.g.e.**, s. 61. Bu kitapta yazıtlar G. E. Bean tarafından "The Inscriptions" başlığı altında incelenmiştir. Buluntu yeri soru işareti yaratmıştır, ancak Bean yazıtın Gölenye'de bulunmasına karşın tapınağa ait olduğunu düşünmektedir. Ayrıca bkz. s. 64.
[28] Fraser-Bean, **a.y.**
[29] **A.e**., s. 62.
[30] **A.e.** s. 64.
[31] Fraser-Bean, **a.y.** Festival için yazıtın bulunduğu Gölenye gibi düzlük bir arazi önermektedir.
[32] W. R. Paton-J. L. Myres, "Karian Sites and Inscriptions", **JHS 16**, 1896, s. 218, n. 8; W. Blümel, "Inschriften aus Karien", **EA** 25, 1995, s. 35-9; W. Blümel, "Ein Weiteres Fragment des Kultgesetzes aus Bargylia", **EA** 28, 1997, s. 153-6; W. Blümel, "Ein Dritten Teil des Kultgesetzes aus Bargylia", **EA 32,** s. 89-93.

ayrıntılı bilgiler içerirler. Fakat bu kararlar, halkın mevcut bilgilerine eklenmek üzere tasarlandığından, modern araştırmacılar için yeterince açık değildir.

Festival, mücadele ve ayrılıkçılık durumunda Tanrıça'nın yardımını alabilmek amacıyla düzenlenmiştir[33]. Hangi dönemde düzenlendiği belirsizdir[34]. Vatandaşların yanı sıra yabancılar (*metoikoi*) da katılmış, hatta organizasyonda görev almışlardır[35]. Tanrıça'ya adaklar ve kurbanlar sunulur. Demos bütçesinden karşılanan, 1200 *drakhme* değerinde gümüş dişi geyik betimi sunulduğu bilinmektedir[36]. Sunulacak olan sığırlar arasından güzellerinin seçilmesi için bir yarışma yapılır[37]. Süslenen hayvanlarla alay düzenlenir. Kurban kesildikten sonra, rahip onur payını alır. Ertesi gün, *neopoiai*[38] geri kalan eti phylelere göre dizilen vatandaşlara dağıtır. Kurban derileri satılır ve gelir olarak ayrılır. Bu gelirlerin nerede toplandığı bilinmemektedir[39]. Metinde kurban (*thysia*) sözcüğü geçtiği halde, şölenin (*hestiasis*) anılmaması şaşırtıcıdır[40]. Şölen yapılmış, fakat metinde yer almamış olabilir[41]. Diğer olasılık ise kurban etinin kutsal mekânda kesilmesine karşın farklı mekânlarda tüketilmesidir. Zimmermann bu durumun; Hellenistik dönemde dinin ticarileşmesi, euergetizmin parlaması, bireysel dinde artış ve çok sayıda kült birliğinin varlığı göz önüne alınarak açıklanabileceğini belirtmiştir[42].

Karar ve uygulama işleyişinde sıkça adı geçen görevliler *prytanis*, *tamias*, *neopoies* ve *arkhitekton* olarak sıralanabilir. Prytanis, kararların alınmasında etkilidir[43]. Tamias, gerek kamusal gerekse tapınak bütçesinde yapılan ödemelerden sorumludur[44]. Görev dağılımının yapılması[45], Tanrıça'ya sunulan hediyelerin verilmesi, halkın parası da dâhil olmak üzere ödemelerin toplanması yine tamiasın görev sınırları içerisindedir. Neopoies, festival hazırlıklarında ve alınan kararların

---

[33] Zimmermann, **a.g.e.**, s. 483. Tanrıça, daha önce bir kriz durumunda yardımın esirgememiştir, bkz, **a.e.**, s. 452.
[34] **A.e.**, s. 483.
[35] **A.e.**, s. 456-8.
[36] **A.e.**, s. 455.
[37] **A.e.**, s. 454.
[38] Liddell-Scott, **a.g.e.**, s. 1172: νεωποίες,resmi tapınak görevlisi.
[39] **A.e.**, s. 479.
[40] **A.e.**, s. 472-3.
[41] **A.e.**, s. 474. Zimmermann bunun istisnai bir durum olduğunu belirtir.
[42] **A.e.**, s. 484.
[43] **A.e.**, s. 452.
[44] **A.e.**, s. 478.
[45] **A.e.**, s. 455.

ilanında görev almaktadır[46]. Arkhitekton ise sunuların düzenlenmesini içeren bir defter tutmakla yükümlüdür[47]. Zimmermann, festival programının tek bir kişinin elinden çıkmadığını, her bir memur kuşağının fikirlerin gelişmesi ve güzelleşmesine katkıda bulunduğunu düşünmektedir[48].

D. Zeus Labraundos Onuruna Kutlanan Festival

Zeus Labraundos, Karia'nın başta gelen kültlerinden biridir. Epithetosunun "çift ağızlı balta" anlamına gelen "*labrys*"den türediği düşünülmektedir[49]. Kutsal alanı Mylasa'nın 13 km. kuzeydoğusunda bulunur[50]. Varlığı M.Ö. 7. yüzyıla kadar uzanır[51], M. Ö. 4. yüzyılda büyük yapı faaliyetlerine sahne olmuştur[52].

Kutsal alanda Tanrı onuruna, yıllık bir festival düzenlendiği bilinmektedir[53]. Önceleri yılda bir gün kutlanan festivalin süresi, Maussollos (hd. M.Ö. 377-352) tarafından beş güne çıkarılmıştır[54]. Mylasa[55], Alinda ve Alabanda'dan gelen çok sayıda katılımcı, festival boyunca gerekecek malzemeleri yanlarında getiriyor olmalıdırlar[56]. Festival programı, alay[57], spor yarışmaları[58], kurban ve şölenden oluşmaktadır. Şölende topluluğun önde gelen üyelerinin, *andron*larda ağırlandığı düşünülmektedir[59]. Büyük çoğunluk ise kutsal alanda kurdukları çadırlarda bulunmaktadır.

Cassius Dio'nun bildirdiğine göre Mylasa ve Alabanda ortak bir gerekçe ile birleşerek Labienus'a isyan ederler ve "bir festival zamanı" garnizonunu

---

[46] **A.e.**, s. 481-2.
[47] **A.e.**, s. 455.
[48] **A.e.**, s. 484.
[49] A. B. Cook, **Zeus.**,s. 558-99. Cook, Zeus Labraundos ve labrys ilişkisini karşılaştırmalar yaparak, ayrıntılı olarak incelemiştir.
[50] A. Baran, "Labraunda Zeus Tapınağı'nın Arkaik Evresi", **Anadolu** 30, 2006, s. 1.
[51] P. Hellström, **Labraunda: Karya Zeus Labraundos Kutsal Alanı Gezi Rehberi**, Ege Yayınları, İstanbul, 2007, s. 17.
[52] **A.e.**, s. 19-21.
[53] **A.e.**, s. 13; **I.Labraunda**, III:2, s. 81.
[54] **I.Labraunda**, III:2, s. 85.
[55] Kent ile kutsal alanı bağlayan taş döşeli yol kullanılmıştır.
[56] Hellström, **a.g.e.**, s. 22: Kamp malzemeleri, kurbanlık hayvanlar, yiyecekler ve içkiler.
[57] **I.Labraunda**, III:2, s. 85.
[58] Hellström, **a.g.e.**, s. 22. Kutsal alanın birkaç yüz metre batısında bulunan stadion bu kanıyı güçlendirmektedir.
[59] **A.e.**, s. 22-5.

mahvederler[60]. Crampa söz konusu festivalin Labraunda'daki olduğu kanısındadır[61]. Çünkü kutsal alan, Mylasa ve Alabanda vadileri arasındaki geçitte bulunmaktadır. Savaş sonrası dönem ve finansal sıkıntıların, festivalin önemini geniş ölçüde yitirmesiyle sonuçlanacağını düşünmektedir.

E. Hiakynthotrophia

Knidos'da Artemis Hiakynthotrophos onuruna kutlanan festival, Knidos ve Kos'a ait iki yazıttan bilinmektedir[62]. Her iki yazıt da Kos'da, farklı noktalarda bulunmuştur[63]. Knidos, tanrıçanın kendisini göstermesi üzerine düzenlediği festivale dost kentler ve müttefikleri davet etmektedir[64]. Tanrıların görünmesi (*epiphani*) genellikle kent için bir tehdit söz konusu olduğunda gerçekleşir. Epiphani'nin V. Philippos'un M.Ö. 201'de kenti kuşatması ile bağlantılı olduğu düşünülmektedir[65]. Bu teklif, Hiakynthotrophia'nın kutlanma tarihini de yaklaşık olarak vermektedir. Festival dört yılda bir kutlanır, programında sunular ve agonlar yer alır[66]. Kos bu davete, kutlamalara kurbanlarla gelecekleri ve yarışmalara katılacaklarını bildirerek cevap vermiştir[67].

F. Eumeneia

Pergamon kralı II. Eumenes (Soter), Romalılar'ın destek vermemesine karşın M.Ö. 167 yılında Synnada yakınlarında Galatlara karşı zafer kazandı[68]. Galat tehdidinden bunalmış olan kentler ise gönül borçlarının göstergesi olarak "kurtarıcı"larını çeşitli yollarla onurlandırdılar[69]. Kral için kutsal alan inşa

[60] Cassius Dio, XLVIII, 26.
[61] **I.Labraunda**, III:2, s. 87.
[62] Knidoslular'ın daveti: **SEG** 38, 812A; **I.Knidos**, s. 133, n. 202.
[63] C. Habicht, "Gesandte der Knidier im hellenistischen Kos", **ZPE 77**, 1989, s. 92.
[64] **A.e.**, s. 92; **I.Knidos**, s. 134.
[65] Habicht **a.g.e.**, s. 92; **I.Knidos**, s. 134.
[66] Habicht **a.g.e.**, s. 92.
[67] Habicht, **a.y.**
[68] Diodoros, **Bibliotheka Historika**, XXXI.14.
[69] Robert 1934, 285-6; E. V. Hansen, **The Attalids of Pergamon**, 1947, s. 415.

edilmesi[70], altın yaldızlı bir heykelinin dikilmesi, doğum günü kutlamaları ve festivaller düzenlenmesi bunlar arasında gösterilebilir[71].

Tralleis de Eumenes'i onurlandıran kentler arasındadır. Eumeneia adlı festivale ilişkin sınırlı bilgilerimiz bir dekrete dayanmaktadır[72]. Oldukça eksik olan yazıttan, festivalde müzik yarışması düzenlendiği anlaşılmaktadır. Bilgilerin bu yazıtla sınırlı olması kült görevlileri, törenler, festival tarihi, kaç gün sürdüğü gibi önemli konuları karanlıkta bırakır.

G. Adonia

Loryma'ya ait olduğu düşünülen ve M. S. 3. yüzyıla tarihlenen bir onurlandırma yazıtında[73] Adonia festivalinden söz edilmektedir. Yazıt, Kaisareialı Teleson oğlu Telestas'ın Adonis'e tapanların oluşturduğu bir dernek tarafından onurlandırılmasını konu alır[74]. Bütün Adonia festivallerinde yaprak tacı ile taçlandırılan ve *euergetes*[75] olarak nitelendirilen Telestas, vergiler ile aidattan muaf tutulmuştur[76]. Yazıttan edinilen sınırlı bilgilere göre festival, kadınlar tarafından kutlanan ve Adonis için yas tutulan Adonia ile bağlantılı görünmemektedir. Bresson, derneğin Rodos'da olduğunu düşünmektedir[77]. Bu varsayımdan hareketle yerli ve yabancıların üyeliğine açık olan dernek tarafından onurlandırılan Telestas'ın, kendisine bahşedilen ayrıcalıkları Loryma'da bir yazıta işlettiğini öne sürer[78]. Kültü Karia sınırları içinde ele alan Durrbach ve Radet, Aphrodite ile ortak tapım olasılığı üzerinde durmuşlardır[79].

---

[70] **OGIS** n. 753 .
[71] Hansen , **a.g.e.**, s. 415; Magie, **Roman Rule**, vol. II, 766 vd.
[72] Hansen **a.g.e.**, s. 415; R.E.**Allen**, **The Attalid Kingdom: A Constitutional History**, Oxford, 1983, 157, 211, n. 6.
[73] F. Durrbach-A. G. Radet, "Inscriptions de la Pérée rhodienne", **BCH 10**, 1886, s. 259, n.6; Bresson **a.g.e.**, 174, n. 202 . Bresson'un aktardığına göre yazıt Syme'de bulunmuş, ancak Loryma'nın batısındaki Karamakka'dan gelmiştir.
[74] Bresson, **a.g.e.**, 174.
[75] **Liddell-Scott,** s. 712: ὁ εὐεργέτης, hayırsever.
[76] Bresson, **a.g.e.**, s. 174.
[77] Bresson **a.g.e.**, s. 175. Rodos'da Adonis'e tapanlar derneğinin varlığı bilinmektedir.
[78] a.y.
[79] Durrbach-Radet, **a.g.e.**, s. 261.

H. Taurophonia

Festival, Mylasa'nın koruyucusu ve velinimeti[80] olarak nitelenen Zeus Osogoa onuruna düzenlenir. Önceleri bir phyle tanrısı olan Zeus Osogoa, Roma Döneminde tüm Mylasa'ya ait bir kült haline gelmiştir[81].

Festivalde boğa kurbanı yapılır. Kurbandan sonra düzenlenen yarışma gibi faaliyetler Roma Dönemi uygulamalarıdır[82]. Laumonier bir dekretten edindiği biligileri şu şekilde sıralamıştır[83]: Taurophonia'da hayırsever bir vatandaş "taurophetes" seçilir. Bu kişi masraflarını phylenin ve kendisinin yüklendiği boğaları denize düşmeleri için kovalar. Denizden son çıkan boğa, yakalanır ve hemen kesilir. Daha önce çıkan boğalar ile ilgili bir ifade geçmez.

Festivalde düzenlenen yarışma sırasında, kabile tarafından onurlandırılan vatandaşlar ilan edilir[84].

I. Az Bilinen Festivaller

Adı bilinmeyen ya da hakkında çok az bilgi bulunan festivaller, yerleşimlere göre sınıflandırılarak tek başlık altında toplanmıştır.

1. Amyzon

Amyzon'da ele geçen ve M.Ö. 273'e tarihlenen[85] yazıtta Margos adlı bir komutan onurlandırılmaktadır. İki elçinin önerisiyle ayrıcalıklar sağlanması gündeme gelmiştir[86]. Bu ayrıcalıklar kendisine ve soyundan gelenlere bahşedilecektir. Söz konusu ayrıcalıklar arasında Artemis ve Apollon'a adanan kurbanların bir kısmının onur payı olarak verilmesi, *panegyris* ve adaklarda

[80] Laumonier, **a.g.e.**, s. 110.
[81] **A.e.**, s. 109.
[82] **A.e.**, s. 113.
[83] **A.e.**, s. 114.
[84] **A.e.**, s. 115.
[85] J. Robert-L. Robert, **Fouilles d'Amyzon en Carie I: Exploration, Histoire, Monnaies et Inscriptions**, Paris, 1983, s. 120. Yazıtta tarih, Ptolemaios oğlu Ptolemaios'un 9. hüküm yılı olarak ifade edilmiştir. Robert-Robert ifadeyi Ptolemaios Soter'in oğlu Ptolemaios Philadelphos olarak yorumlamış ve yazıtı M.Ö. 273 yılına tarihlemişlerdir.
[86] Robert-Robert, **a.y**.

proedra'ya[87] haberci tarafından çağrılması bulunmaktadır. *Panegyris* sözcüğü geçmekle birlikte, niteliği ve içeriği hakkında herhangi bir bilgi verilmemektedir[88].

2. Halikarnassos

Nilsson, Artemis Pergaia festivalini değerlendirirken Halikarnassos'a ait bir yazıtı da dikkate almıştır[89]. Perge'nin koruyucu tanrıçası olan Artemis Pergaia'nın Anadolu kökenli bir tanrıça olduğu, daha sonra Artemis ile tanımlandığı düşünülmektedir[90]. Tanrıça tüm Pamphylia'da olduğu gibi[91], bölge dışındaki kentlerde de saygı görür[92]. Artemis Pergaia tapınağının yerini betimleyen Strabon, burada yılda bir kez festival (*panegyris*) kutlandığını dile getirir ancak ayrıntılara değinmez[93]. Tapınağın yeri hala belirsiz olduğu için bu bilgi arkeolojik verilerle desteklenememiştir[94]. Üzerinde ΠΕΡΓΑΙΩΝ lejandı bulunan bazı sikkeler vardır fakat festival ile bağlantıları olup olmadığı açık değildir[95]. Festivalin yarışmalar, alaylar ve hymnoslar içerdiği varsayılmaktadır[96]. Mackay, katılımcıların adak listesinden saptanabileceğinden hareket eder ve komşu kentlerin isimlerine rastlar[97]. İsimlerin çoğu Aspendos'dan, bir kısmı Side'den, diğerleri Olympos (Lykia), muhtemelen Trysa (Lykia) ya da Tyateira'dandır[98].

M.Ö. 3. yüzyılda Halikarnassos'da kurulan Artemis Pergaia kültünü içeren[99] yazıtta[100], tanrıçanın rahiplik görevinin alınması, sunular ve tanrıça adına para

---

[87] **Liddell-Scott**, s. 1476: ἡ προέδρα: tiyatroda ön koltuk.
[88] Robert-Robert, **Amyzon**, s. 120.
[89] Nilsson, **Feste** , s. 256-7.
[90] Th. S. MacKay, "The Major Sanctuaries of Pamphylia and Cilicia," **ANRW** II.18.3, 1990, s. 2049: Perge'nin erken sikkelerinde (M.Ö. 3. yy.) avcı Artemis olarak görülen tanrıça, M.Ö. 2. ya da 1. yy. sikkelerinin bazılarında meşale taşır. Avcı Artemis olarak betimlense de M.Ö. 3. ya da 2. yy. sikkelerinde Pamphylia diyalekti kullanılmıştır: ϝανασσα Πρειιας (Perge'nin hâkimi).
[91] **A.e.**, s. 2048.
[92] **A.e.**, s. 2059-61: Artemis Pergaia kültüne ait izler taşıyan kentler; Rodos, Lindos, Peraia, Halikarnassos, Oinoanda, Attaleia, Andeda, Ariassos, Olbasa, Pednelissos, Pogla ve Selge'dir.
[93] Strabon, **Geographika**, XIV.4.2.
[94] Mackay**, a.g.e.**, s. 2052; A. Özdizbay, **Perge'nin M.S. 1.-2. Yüzyıllardaki Gelişimi**, İstanbul Üniversitesi, Yayımlanmamış Doktora Tezi.2008, s. 21.
[95] **A.e.**, s. 2053.
[96] **A.e.**, s. 2052.
[97] Mackay, **a.y.**
[98] Mackay, **a.y.**
[99] **A.e.**, s. 2078.
[100] **CIG** 2656; F. Sokolowski, **Lois Sacrees de L'Asie Mineure**, Paris, 1955, s. 170, n. 73.

toplanmasından söz edilmektedir[101]. Rahiplik görevi ve para toplama koşullarının Perge'ye yakın olduğu düşünülmektedir[102].

3. Hyllarima

Hyllarima'da bulunmuş olan bir yazıt, epithetonu bilinmeyen Zeus'a adanmış bir festivalin varlığına işaret eder[103]. Laumonier yazıtın sekizinci satırındaki sözcüğü πεντετηρικὴ[104] olarak tamamlamıştır[105]. Tanrının adı ise bir sonraki satırda ὁ Ζεὺς ὁ Ἀμ... biçiminde geçmektedir[106].

4. Kasossos

Mylasa'nın güneyindeki Kasossos kentinde Zeus Kasosseon kültünün varlığı bilinmektedir[107]. Yazıtlardan bazıları, olasılıkla Zeus rahipleriyle ilgili önemli bilgiler vermektedir[108]. Rahiplik unvanı satılmaktadır, ancak bu unvanın elde edilmesinden sonra kişi kentte birtakım ayrıcalıklara kavuşmaktadır[109]. Dios, Ksandikos ve Hyperberetaios aylarında para vermekle yükümlü olan rahip, sunulardan pay alır ve kentle ilgili diğer görevlerden muaf tutulur[110]. Ele geçen bir yazıt, burada Zeus onuruna bir festival kutlandığını düşündürmektedir[111]. Yazıtın on dördüncü satırında geçen "κανηφόρον" sözcüğü bu kanıyı doğrular niteliktedir[112]. Zira *kanephoros* adı verilen görevliler, festival alayında bir kutu taşımakla yükümlüdürler[113].

---

[101] Nilsson, **Feste**, s. 257; Mackay, **a.g.e.**, s. 2078.
[102] Mackay, **a.g.e.**, s. 2052.
[103] Laumonier 1934, 376-7, n. 40.
[104] **Liddell-Scott,** s. 1362: Dört yılda bir kutlanan festival.
[105] A. Laumonier, "Inscriptions de Carie", **BCH 58**, 1934, s. 377.
[106] Laumonier, **a.y.**
[107] Laumonier, **Carie**, s. 184.
[108] Laumonier, **a.y.**
[109] Laumonier, **a.y.**
[110] **A.e.**, s. 185.
[111] Nilsson, **Feste**, s. 33.
[112] Nilsson **, a.y.**
[113] **Liddell-Scott** , s. 874.

5. Kaunos

Kaunos'dan iki yazıtta festivallere değinilmektedir. Söz konusu festivaller üç tanedir, ancak sadece birinin adı bilinmektedir. Bunlardan ikisi aynı yazıtta yer almaktadır[114]. Yazıta göre en az üç ağaç diken ve beş yıl sağlıklı olarak büyümesini sağlayan kişiler, sonraki beş yıl boyunca yıllık Katasporia festivalinde zeytin tacı takacaktır[115]. Festivalin ismi "tohum saçma" işlemi ile ilgisini açığa vurmaktadır[116]. Bu festival adı, başka kaynaklardan bilinmemektedir[117]. Yazıttaki diğer festival olasılıkla hasat ile ilgilidir, ancak taş çok hasarlı olduğundan ismi okunamamaktadır[118]. Adı okunamayan diğer bir festival ise, bir arada bulunmuş birkaç bloktan biri üzerinde yer almaktadır[119]. Bean bir *panegyris*den söz edilen bu yazıtı, tüccarlarla ilgili diğer bir yazıtla birlikte ele almıştır[120]. Festival kutlamaları için tüccarlara özel bir izin verildiğini varsayar ve olası bir vergi muafiyetinden söz eder[121].

6. Keramos

Keramos'dan iki onurlandırma yazıtında, Taurothysia (ταυροθυσία) adlı bir festival geçer[122]. Varinlioğlu, Taurothysia'nın Keramos'un en büyük festivali olduğunu tahmin etmektedir[123]. İsmi ταυρος[124] (boğa) ve θυσία[125] (kurban, sunu) sözcüklerinin birleşmesiyle oluşturulmuştur. Bölgede boğa kurbanına dayanan benzer festivaller bulunmaktadır[126].

---

[114] G. E. Bean, "Notes and Inscriptions from Caunus", **JHS** 1954, s. 87-8, n. 24.
[115] **A.e.**, s. 88.
[116] **Liddell-Scott**, s. 913: ἡ κατασπορά, tohum saçma.
[117] Bean, **Caunus**, s. 88.
[118] Bean, **a.y.**
[119] **A.e.**, s. 98, n. 38D.
[120] **A.e.**, s. 103.
[121] Bean, **a.y.** Bean, d.n 44'de vergi muafiyetine ilişkin örnekleri sıralamıştır.
[122] **I.Keramos**, s. 19, n. 7, 6. satır; 20-1, n. 9, 10. satır.
[123] **I.Keramos**, s. 21.
[124] **Liddell-Scott**, s. 1761.
[125] **A.e.**, s. 812.
[126] **I.Mylasa**, s. 73-4.

7. Pedasa

Aristoteles, De Mirabilibus Auscultationibus adlı eserinde Pedasa'dan Halikarnossos'a giden bir festival alayından söz etmiştir[127]. Dişi bir keçinin önderliğinde ilerleyen alayı betimleyen Aristoteles, alayın bağlantılı olduğu bir festival adı vermemiştir.

8. Stratonikeia

Tauropolia adlı festival, M. Ç. Şahin'in bir yazıtta sözcüğü tamamlamasıyla ortaya konmuştur[128]. Tauropolia festivali Artemis Tauropolis onuruna kutlanır[129]. Festival adı varsayıma dayandığı ve yazıttan fazlaca bilgi sağlanamadığı için, karşılaştırma yapmak mümkün görünmemektedir.

9. Syrna (Rodos Peraiası)

Syrna kenti, günümüzde Bayır olarak bilinen yerleşime konumlandırılmıştır[130]. Efsaneye göre Podaleirios, Karia kralı Damaithos'un kızı Syrna ile evlenir ve armağan olarak Khersonesos'u alır[131]. Burada kurduğu iki kentten birine karısının ismini verir. Kentte bir Asklepieon'un varlığı bilinmektedir[132]. Bayır'dan kırk beş dakika uzaklıkta ele geçen bir yazıtta, Asklepios ve diğer tanrılara sunulan adaklardan söz edilmektedir[133]. On beşinci satırda geçen Κλευθένει sözcüğünün bir festival ya da agon adı olduğu tahmin edilmektedir[134].

---

[127] Aristoteles, **De Mirabilibus Auscultationibus**, 137; Nilsson, **Feste**, 17.
[128] **I.Stratonikeia**, s. 25, n. 529, 5. satır: Ταυροπ]ολίοις τὸ δεύτερο[ν. Farklı bir tamamlama için bkz. Laumonier 1938, s. 282.
[129] **Liddell-Scott**, s. 1761.
[130] Fraser-Bean, **a.g.e.**, 29.
[131] Fraser-Bean, **a.y.**
[132] Fraser-Bean, **a.y.**
[133] Fraser-Bean, **a.g.e.**, s. 28-9; **SEG** 14, 691;**I.Rhod.Per.**, 90, n. 303; Bresson, **a.g.e.**, s. 90-1, n. 59.
[134] Fraser-Bean, **a.g.e.**, s. 29.

10. Tralleis

Zeus Larasios Tapınağı'na kehanet üzerine yapılan bir adakta, tapınakta kutsal fahişelik yapıldığından söz edilmektedir[135]. Yazıtta adı geçen Aurelia Aimilia ve kızı kutsal fahişelik yapmışlardır[136]. Yine Zeus Tapınağı'na ait olan diğer bir yazıtta da bu faaliyet konu edilmiştir[137]. Kutsal fahişelik yapan bir ana kızdan[138] söz eden yazıta göre, bu görev sadece dört yılda bir düzenlenen Zeus Larasios festivalinde yapılmaktadır. Paulina adlı kadın, bu görevi birbirini izleyen iki festival boyunca yerine getirmiştir[139]. Festivaller hakkında her ikisinin de dört yılda bir düzenlendiğinden başka herhangi bir bilgi mevcut değildir.

[135] L. Robert, **Études Anatoliennes**, Paris, 1937, s. 406.
[136] Benzer örneklere rastlanmaktadır, bkz. **a.e.** s. 406, dn. 2. Strabon, **Geographika**, XII.3.36'da Komana'da tapınakta fahişelik yapan kadınlardan söz edilmektedir.
[137] Robert, **Études Anatoliennes**, s. 407.
[138] Robert, **a.y.** Robert'e göre yazıtta παλλακη'nin (kutsal fahişeliğin) saygınlığının kalıtımsal karakteri üzerinde ısrarla durulmuştur.
[139] Robert, **a.y.**

SONUÇ

Eldeki bilgiler ışığında, Karia Bölgesi'nde kutlanan otuz dört festival saptanmıştır. Farklı kentlerde kutlanan Dionysia ve Thesmophoria festivallerini tek sayacak olursak, bu sayı yirmi sekize düşmektedir. Sadece on altı kentten gelen sınırlı bilgilerden edinilen izlenimleri, bölge festivallerinin tümüne mal etmek yanlış olacaktır. Bölgede yürütülen araştırmaların, sayıyı artıracağı umulabilir.

Mevcut festivallerin yaklaşık üçte ikisi tanımlanabilir, ancak bilgiler eksiktir. Daha önce de belirtildiği gibi festivali tanımlamak adına belirli sorulara öncelik verilmiştir[1]. Çoğu festivalde bu soruların yanıtlarını tam olarak alabilmek mümkün olmamıştır. Örneğin, Panamara kutsal alanında dört yüzü aşan yazıtın varlığına rağmen, Panamareia festivalinin hangi ayda kutlandığı bilinmemektedir.

Ele alınan festivallerin birçoğu tanrılar onuruna kutlanmıştır. Bazılarının temaları bilinmektedir. Theogamia festivali, adını Hades ve Persephone'nin evliliğinden alır. Bazı festivaller ise tanrının himayesini kazanmak ya da yardımlarını kutlamak için düzenlenmiştir. Hiakynthotrophia festivali, Artemis'in tehlike anında kenti korumak için görünmesi üzerine düzenlenmiştir. Benzer şekilde Bargylia'ya yardım eden Artemis Kindyas onuruna da bir festival kutlanmıştır. Yine bir gönül borcunun ifadesi olan Eumeneia festivali ise, bu defa bir tanrıyı değil, hükümdarı onurlandırır.

İsmini boğa ya da sığır kurbanından[2] veya tarımsal faaliyetlerden[3] alarak içeriğine dair ipuçları veren festivaller de vardır. Grek dünyasında yaygın olarak kutlanan bazı festivallere bölgede de rastlanmaktadır. En yaygın festival olarak bilinen Thesmophoria, Atina'nın en önemli festivallerinden Dionysia ve Dor dünyasının üç büyük festivalinden biri olan Karneia bölgede yer edinmiştir.

---

[1] Bkz., **yuk.** s. 1: Nerede, kimin onuruna, ne zaman, ne sıklıkla kutlandığı; nasıl organize edildiği, kimlerin görev aldığı ve programı.
[2] Taurothysia, Bouthysia gibi.
[3] Katasporia.

Katılımcıları belli bir cinsiyetle sınırlandıran festivallere Karia Bölgesi'nde de rastlamak mümkündür. Panamara kutsal alanında kutlanan Heraia festivaline yalnızca kadınlar katılabilir. Yine aynı mekânda kutlanan Komyria festivali ise erkeklere özeldir.

Kölelerin bazı festivallere katılabildikleri, şarap ve para dağıtımlarından pay aldıkları bilinmektedir.

Hekate ve Panamara kutsal alanlarında düzenlenen festivallerin finansmanı rahipler tarafından sağlanmıştır. Rahiplerin faaliyetlerini içeren yazıtlar bu konuda kuşkuya yer bırakmaz. Organizasyon ve sunular gibi zorunlu masraflara, dağıtımlar da eklenmektedir. Halka para, şarap, kokulu yağ, zeytinyağı ve buğday dağıtımları yapılır. Düzenlenen eğlenceler için sanatçılar tutulur. Kasossos kentinde rahiplik para ile satılmaktadır. Düzenli olarak ödeme yapan rahip, kurbanlardan pay alır ve diğer görevlerden muaf tutulur. Iasos'daki Dionysia festivalinde masraflar stephanephoros, agonothetes ve khoregos tarafından karşılanır. Yabancılar da katkıda bulunurlar. Adonis'e tapanların oluşturduğu bir dernek, hayırsever bir vatandaşı Adonia festivalinde onurlandırmış, vergi ve aidatlardan muaf tutmuştur.

Bargylia kült yönetmeliğinde adı sıkça geçen görevliler, prytanis, tamias, neopoies ve arkhitektondur. Iasos'da olduğu gibi bu kentte de yabancılar festival organizasyonunda görev almışlardır. Hekate onuruna kutlanan Anahtar Taşıma festivalinde kleidophoros'un yanı sıra parapompos ve kosmophoros da görev almıştır.

Anahtar taşıma ve Panamareia festivallerinde pompe öne çıkmaktadır. Anahtar taşımada festivalin merkezi öğesidir. Panamareia'da ise festivalin başlangıç ve bitimini belirler. Festivallerin temel özelliklerinden thysia ve hestiasis sıkça anılmaktadır. Thysia ile oluşturulan festival isimleri, uygulamalara dair ipucu vermektedir. Heraia festivalinde hestiasisin önemi vurgulanmıştır.

Bölge festivallerinde müzik, tiyatro ve spor dalında yarışmaların yapıldığı bilinmektedir. Hiakyntotrophia'da spor yarışmaları düzenlenmiştir. Eumeneia ve olasılıkla Kastabeia'da müzikal performanslar, Dionysia'da ise tiyatro eserlerinin rekabeti söz konusudur.

Katasporia ve Adonia festivallerinde onurlandırma amaçlı taç armağan edildiği görülmektedir. Komyria'daki saç adağı ve Trelleis'deki kutsal fahişelik gibi benzerine nadir rastlanan uygulamalar da saptanmıştır.

KAYNAKÇA

A. Antik Kaynaklar

ATHENAIOS, Deipnosphistai — **The Deipnosophists**, çev: C. B. Gulick, Loeb Classical Library Harvard University Press, 1967.

DIODOROS, Bibliotheka Historika — **Library of History**, çev. Oldfather, Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1947.

CASSIUS DIO, Rhomaika — **Dio's Roman History**, vol. V., çev. H. B. Foster, Harvard University Press, Loeb Classical Library, 1940.

EURIPIDES — **Ion; Hippolytus; Medea; Alkestis**., vol IV: çev.:A.S. Way, Loeb Classical Library, Harvard University Press, 1912.

HERODOTOS, Historiai — **Histories,** çev. G.P. Goold, Loeb Classiscal Library, Harvard University Press, William Heinemann Ltd., 1975.

HESIODOS, Theogonia — **Theogony: edited with prolegomena and commentary**, Çev: M. West, Oxford, 1976.

HESIODOS, Theogonia — **Hesiodos Eseri ve Kaynakları**, Çev: A. Erhat-S. Eyüboğlu, Türk Tarih Kurumu Kaynakları, XX, Ankara 1977.

OVIDIUS, Fasti — **Fasti**, Çev: J. G. Frazer, Loeb Classical Library Harvard University Press, 1989.

PAUSANIAS, Periegesis tes Hellados — **Description of Greece**, II, Books 3-5 (Laconia, Messenia, Elis), Çev: W. H. S. Jones- H. A. Ormerod, Loeb Classical Library, Harvard University Press, 1918.

STRABON, Geographika — **Geography**, Çev: H. L. Jones, Loeb Classical Library, Harvard University Press.

STRABON, Geographika — **Geographika: Antik Anadolu Coğrafyası Kitap XII-XIII-XIV**, Çev: A. Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2000.

THUKYDIDES — **History of the Peloponnesian War**, çev.: C.F.Smith, Loeb

Classiscal Library, Harvard University Press, 1958.

B. Modern Kaynaklar

ADRADOS, F. R.: 1975 — **Festival, Comedy and Tragedy: The Greek Origins of Theatre**, E. J. Brill, Leiden.

AKYÜREK-ŞAHİN, N. E.: 2006 — "Anadolu Hekate Korpusu ve Çeşitli Müzelerde Hekate Eserleri Üzerinde Çalışmalar", **Arkeoloji ve Sanat 121**, 59-67.

ANDERSON, J. G. C.: 1913 — "Festival of Men Askaenos in the Roman Colonia at Antioch of Pisidia", **JRS, III**, 267-300.

ARIAS, P.E.: 1962 — **A History of Vase Painting**, Thames and Hudson, London.

BARR, L. B.: 1995 — **Honors for Late Hellenistic Civic Benefactors in Western Asia Minor**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, University of Cincinnati.

BEAN, G. E.: 1971 — **Turkey beyond the Meander**: **An Archaeological Guide** London.

BECKMAN, G.: 2005 — "How Religion Was Done", **ACompanion to Ancient Near East**,

Ed: D. Snell, Blackwell Publishing, UK, 343-353. (Festivaller – Yakın Doğu)

BERG, W.: 1974 "Hecate: Greek or "Anatolian" ", **Numen, 21:2**, 128-140.

BICKERMAN, E. J.: 1968 **Chronology of the Ancient World**, Thames and Hudson, London.

BOEDEKER, D.: 1983 'Hekate: A Transfunctional Goddess in the Theogony', **TAPhA 113**, 79-93.

BRODY, L. R.: 1999 **The Iconography and Cult of Aphrodite of Aphrodisias**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, New York.

BRUMFIELD, A. C.: 1981 **The Attic Festivals of Demeter and Their Relation to the Agricultural**, Arno Press, New York.

BRUNS-ÖZGAN, C.: 2002 **Knidos: Antik Kent Rehberi**, Çev: İ. H. Mert, Konya.

BRYCE, T.: 2002 **Life and Society in the Hittite World**, Oxford University Press, New York.

BURKERT, W.: 1983 Homo Necans: **The Anthropology of Ancient Greek Sacrifical Ritual and Myth**, Berkeley.

BURKERT, W.: 1985 **Greek Religion**, çev. J. Raffan, Cambridge.

CARTLEDGE, P.: 1985 "The Greek Religious Festivals", **Greek Religion and Society**, Ed: E. P. Wilson, 128-155.

CLAY, J. S.: 1984 'The Hekate of the Theogony', **GRBS 25**, 27-38.

COHEN, G. M.: 1978 **The Seleucid Colonies,** Franz Steiner Verlag GMBH, Wiesbaden.

CONNOR, W. R.: 1987 'Tribes, Festivals and Processions; Civic Ceremonial and Political Manipulation in Archaic Greece', **JHS 107**, 40-50.

COOK, A. B.: 1964 **Zeus: A Study in Ancient Religion**, vol. I, Biblo and Tanen, New York.

COOK, J. M.-
PLOMMER, W. H.: 1966 **The Sanctuary of Hemithea at Kastabos**, Cambridge University Press.

COUSIN, G.: 1904 "Inscriptions du sanctuaire de Zeus Panamaros", **BCH 28**, 54-92.

COUSIN, G.: 1904 "Inscriptions du sanctuaire de Zeus Panamaros", **BCH 28**, 238-261.

COUSIN, G.: 1904 "Inscriptions du sanctuaire de Zeus Panamaros", **BCH 28**, 345-352.

COUSIN,G-DIEHL, C.: 1885 "Senatus-Consulte de Lagina de l'an 81 avant notre ère", **BCH 9**, 437-474.

COUSIN,G-DIEHL, C.: 1887 "Inscriptions de Lagina", **BCH 11**, 5-39.

COUSIN,G-DIEHL, C.: 1887 "Inscriptions de Lagina", **BCH 11**, 145-163.

COUSIN, G-
DESCHAMPS, G.: 1887 "Le sénatus-consulte de Panamara", **BCH 11**, 225-239.

COUSIN, G-
DESCHAMPS, G.: 1887 "Inscriptions du temple de Zeus Panamaros. Une famille sacerdotale: Tibérius Flavius Aeneas et ses enfants", **BCH 11**, 373-391.

COUSIN,G-DIEHL, C.: 1888 "Inscriptions de Mylasa", **BCH 12**, 8-37.

COUSIN, G-
DESCHAMPS, G.: 1888 "Inscriptions du temple de Zeus Panamaros", **BCH 12**, 82-104.

COUSIN, G-
DESCHAMPS, G.: 1888 "Inscriptions du temple de Zeus Panamaros", **BCH 12**, 249-273.

COUSIN, G-

DESCHAMPS, G.: 1888 — "Inscriptions du temple de Zeus Panamaros", **BCH 12**, 479-490.

COUSIN, G-
DESCHAMPS, G.: 1891 — "Inscriptions du temple de Zeus Panamaros", **BCH 15**, 169-209.

CRAMPA, J.: 1969 — **The Greek Inscriptions**, Vol. III, part 1, Lund.

CRAMPA, J.: 1972 — **The Greek Inscriptions**, Vol. III, part 2, Stockholm.

CROWTHER, C., 2007: — " The Dionysia at Iasos: Its Artists, Patrons, and Audience.", **The Greek Theatre and Festivals**, ed.. P. Wilson, Oxford University Press, 294-335.

DEBORD, P.: 1982 — **Aspect Sociaux et Économiques de la Vie Religieuse dans L'Anatolie Gréco-Romaine**, E. J. Brill, Leiden.

DEUBNER, L.: 1932 — **Attische Feste**, Berlin.

DEVAMBEZ, P. –
HASPELS, E., 1959: — **Le sanctuaire de Sinuri près de Mylasa,** P. 2, Architecture et céramique.

DIGNAS, B.: 2002 — **Economy of the Sacred in Hellenistic and Roman Asia Minor**, Oxford University Press, New York.

DMITRIEV, S.: 2005 — **City Government in Hellenistic and Roman Asia Minor**, Oxford University Press, New York.

DUBOIS, M.- HAUVETTE-BESNAULT, A: 1881 — "Inscriptions de Carie", **BCH 5**, 179-194.

DUBOIS, M.- HAUVETTE-BESNAULT, A: 1881 — "Inscriptions de L'ile de Cos", **BCH 5**, 201-240.

DURRBACH, F.- RADET A. G.: 1886 — "Inscriptions de la Pérée rhodienne", **BCH 10**, 245-269.

EDWARDS, C. M.: 1986 — 'The Running Maiden from Eleusis and the Early Classical Image of Hekate', **AJA 90**, 307-318.

EL-SABBAN, S.: 2000 — **Temple Festival Calenders of Ancient Egypt**, Liverpool University Press, Liverpool.

ERRINGTON, R. M.,: 1993 — "Inschriften von Euromos", **EA 21**, 15-31, yazıt no. 4.

FARNELL, L. R.: 1896-1909 — **Cults of the Grek States**, 5 Vols., Oxford.

FONTENROSE, J. E.: 1944 — **The Festival Called Boegia at Didyma**, University of California University Press, Berkeley.

FOUCART, P.: "Inscriptions de la Carie", **BCH 14**, 363-376.

FRASER, P. M.-G. E. BEAN: 1954 **The Rhodian Peraia**, Oxford University Press, London.

GUETTEL COLE, S., 2004: **Landscapes, Gender and Ritual Space: The Ancient Greek Experience**, University of California Press, London.

GURNEY, O. B, 2001: **Hititler**, çev. Pınar Arpaçay, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.

HAMILTON, R.: 1992 **Choes and Anthesteria: Athenian Iconography and Ritual**, Ann Arbor, University of Michigan Press.

HATZFELD, J.: 1920 "Inscriptions de Lagina en Carie", **BCH 44**, 70-100.

HATZFELD, J.: 1927 "Inscriptions de Panamara", **BCH 51**, 57-122.

HEAD, B. V.: 1897 **Catalogue of the Greek Coins of Caria, Cos and Rhodes**, London.

HELD, W.- CANKARDEŞ ŞENOL G.- ŞENOL, A. K.: 2008 "2006 Yılı Bybassos Araştırması", **AST, 25, 1. Cilt**, 365-80.

HICKS, E. L.: 1887 "Iasos", **JHS, Vol. 8**, 83-118.

HICKS, E. L.: 1888 'Inscriptions from Iasos', **JHS, 9**, 338-342.

HICKS, E. L.: 1890 "Ceramus and Its Inscriptions", **JHS, Vol.11**, 109-128.

HOLLEAUX, M.: 1904 "Remarques sur les decréts trouvés dans le sanctuaire de Zeus Panamaros", **BCH 28**, 353-363.

HUGHES, D. D., 2003: **Human Sacrifice in Ancient Greece**, Routledge, New York, , s.131. (ilk basım 1991)

JOHNSTON, S. I.: 1990 **Hekate Soteira: A Study of Hekate's Roles in the Chaldean Oracles and Related Literature**, Atlanta: Scholars.

JOHNSTON, S. I.: 1991 'Crossroads', **ZPE** 88, 217-224.

JUCKER, I.: 1967 "Artemis Kindyas", **Gestalt und Geschichte. Festschrift Schefold**, 133-145.

KERENYI, C.: 1962 **The Religion of the Greeks and Romans**, çev. C. Holme, Thames and Hudson, New York.

KOWALZIG, B.: 2005 "Mapping out Communitas: Performances of Theōria in their Sacred and Political Context", **Pilgrimage in**

Graeco-Roman&Early Christian Antiquity: Seeing the Gods, ed. J. Elsner, I. Rutherford, Oxford University Press, New York.

LAUMONIER, A.: 1934 "Inscriptions de Carie", **BCH 58**, 291-380.

LAUMONIER, A.: 1938 "Recherches sur la chronolgie des prêtres de Lagina", **BCH 62**, 251-284.

LAUMONIER, A.: 1958 **Les Cultes Indigènes en Carie**, Paris.

LOVE, I. C.: 1978 "A Brief Summary of Excavations at Knidos 1967-1973", **The Proceedings of the Xth International Congress of Classical Archaeology**, Vol. II, Ankara.

MA, J.: 1999 **Antiochos III and The Cities of Western Asia Minor**, Oxford University Press, New York.

MAGIE, D.: 1950 **Roman Rule in Asia Minor**, vol. I-II, Princeton.

MAGIE, D.: 1953 "Egyptian Deities in Asia Minor in Inscriptions and on Coins", **AJA, Vol. 57, No. 3**, 163-187.

MARQUARDT, P. A.: 1981 "A Portrait of Hecate", **AJPh, Vol. 120, No. 3**, 243-260.

MELLOR, R.: 1975 **Thea Roma: The Worship of the Goddess Roma in the Greek World**, Göttingen.

MIKALSON, J. D.: 1982 "The Heorte of Heortology", **GRBS 23**, 213-22.

NEILS, J.: 1996 **Worshipping Athena: Panathenaia and Parthenon**, University of Wisconsin University,Madison, 1996.Society for the Promotion of Roman Studies. (Journal of Roman Studies Monographs No. 1.).

NILSSON, M. P.: 1925 **A History of Greek Religion**, Çev: F. J. Fielden, Clarendon Press, Oxford.

NILSSON, M. P.: 1955 **Geschichte der griechischen Religion**, München.

NILSSON, M. P.: 1957² **Griechische Feste von Religiöser Bedeutung**, Stuttgart.

NILSSON, M. P.: 1961² **Greek Folk Religion**, Harper Torchbook.

OPPERMANN, H.: 1924 **Zeus Panamaros**.

ÖĞÜN, B.- IŞIK, C., 2003: **Kaunos: Kbid**, Mopak Papers.

ÖZDİZBAY, A.: 2008 **Perge'nin M.S. 1.-2. Yüzyıllardaki Gelişimi**, İstanbul Üniversitesi, Yayımlanmamış Doktora Tezi.

ÖZGAN, R.: 2007 "2005 Yılı Knidos Kazıları", **KST, 28, 2. Cilt**, 649-668.

PARKE, H. W.: 1977 **Festivals of the Athenians**, Thames and Hudson, London.

PATON, W. R.- MYRES, J.L.:1896 "Karian Sites and Inscription", **JHS 16**, 188-271.

PEDLEY, J. G.: 1974 "Carians in Sardis", **JHS, Vol. 94**, 96-99.

PERRSON, W.: 1922 "Inscriptions de Carie", **BCH 46**, 394-426.

PETROPOULOU, M.: 2008 **Animal Sacrifice in Ancient Greek Religion, Judaism and Christianity 100 B.C. to A.D. 200**, Oxford University Press, Great Britain.

PICKARD-CAMBRIDGE, A: 1953 **The Dramatic Festivals of Athens**, Clarendon Press, Oxford.

PRICE, S. R. F.: 2004 **Rituals and Power**, çev. Taylan Esin, İmge Kitabevi, İstanbul, 2004.

PRICE, T. H.: 1978 **Kourotrophos: Cults and Representations of the Greek Nursing Deities**, Brill.

PUHVEL, M.: 1976 'The Mystery of the Cross-Roads', **Folklore 87**, 167-177.

RADET, G.: 1890 "Inscriptions de la région du Méandre", **BCH 14**, 224-239.

REITZAMMER, L. B.: 2006 **Centering the Adonia: Representations of a Festival on the Cultural Margins**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, University of California, Berkeley.

REYNOLDS, J.: 1982 **Aphrodisias and Rome**.

REYNOLDS, J.: 1982 **Aphrodisias and Rome. Documents from the Excavations of the Theatre at Aphrodisias conducted by Professor Kenan T. Erim, together with some related texts**. London.

RINGWOOD ARNOLD, I: 1972 "Festivals of Ephesus", **AJA, Vol. 76, No. 1**, 17-22.

ROBERT, L.: 1935 "Rapport Sommaire sur un Premier Voyage en Carie", **AJA, Vol. 39, No. 3**, 331-340.

ROBERT, L.: 1937 **Études Anatoliennes**, Paris.

ROBERT, L.: 1945 — **Le Sanctuaire de Sinuri prés de Mylasa, Premiere Partie: Les Inscriptions Grecque**. Memoires del' l'Institut Francais d'Archéologie de Stamboul, VII., Paris.

ROBERT, L.: 1949 — **Hellenica, vol. VII**, Paris.

ROBERT, J & L: 1954 — **La Carie. Histoire et Géographie Historique avec le recueil des inscriptions antiques. Tome II. Le Plateau de Tabai et ses environs**. Paris: Libraire d' Amérique et d' Orient.

ROBERT, J.- ROBERT, L.: 1983 — **Fouilles d'Amyzon en Carie I: Exploration, Histoire, Monnaies et Inscriptions**, Paris.

ROUSSEL, P.: 1927 — "Les mystères de Panamara", **BCH 51**, 123-137.

ROUSSEL, P.: 1927 — "Note sur une inscription de Panamara", **BCH 51**, 344.

SAMUEL, A. E.: 1972 — **Greek and Roman Chronology: Calenders and Years in Classical Antiquity** (Handbuch der Altertumswissenschaft 1.7), Munich.

SCULLION, S.: 2007 "Festivals", **A Companion to Grek Religion, Ed: D. Ogden**, Blackwell Publishing, UK.

SIMON, E.: 1983 **Festivals of Attica: An Archaeological Commentary**, University of Wisconsin University,Madison.

SİNA, A.: 2003 "Karia Panamara'da Bulunan Saç Adakları Yazıtları", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, c. 22, 34, s. 125-34.

SOKOLOWSKI, F.: 1955 **Lois Sacrees de L'Asie Mineure**, Paris.

SOKOLOWSKI, F: 1972 "Divine Honors for Antiochos and Laodike at Teos and Iasos", **GRBS 13**, 171-176.

STRUBBE, J. H. M.: 2004 "Cultic Honors for Benefactors in the Cities of Asia Minor", **Roman Rule and Civic Life: Local and Regional Perspectives,** Ed: L. De Ligt – A. Hemelrijk – H. W. Sıngor, Amsterdam.

ŞAHİN, M. Ç.: 1997 "New Inscriptions from Lagina", **EA** 29, 83-106.

ŞAHİN, M. Ç.: 1999 "The Place Name Korazis: A New Inscription from Lagina", **EA 31**, 35-36.

ŞAHİN, M. Ç.: 2002 "New Inscriptions from Lagina, Stratonikeia and Panamara", **EA 34**, 1-21.

ŞAHİN, N.: 2001 **Zeus'un Anadolu Kültleri**, Suna-İnan Kıraç Akdeniz medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, İstanbul.

TIRPAN, A. A.
SÖĞÜT, B.: 2005 **Lagina**, Lagina Araştırmaları I, Muğla.

TRÜMPY, C.: 1997 **Untersuchungen zu den altgriechischen Monatsnamen und Monatsfolgen**, Heidelberg.

van BREMEN, R.: 2000 'The Demes and Phylai of Stratonikeia in Karia', **Chiron, 30**, 389-401.

van BREMEN, R.: 2003 "Notes on Some New Inscriptions from Lagina", **EA 35**, 15-19.

WALBANK, F. W.: 1942 "Alcaeus of Messense, Philip V and Rome, **CQ,** Vol. 36, No: 3/4, 134-145.

WALBANK, F. W.: 2002 **Polybius, Rome and the Hellenistic World: Essays and Reflections**, Cambridge University Press, New York.

WIDE, S.: 1893 **Lakonische Kulte**, Leipzig.

WIEDERMANN, T.: 1981 **Greek and Roman Slavery**, Routledge, London.

WILAMOWITZ-MOELLENDORFF, U.: 1959 **Der Glaube der Hellenen I und II**, 3. baskı, Darmstadt.

WILLETTS, R. R.: 1962 **Cretan Cults and Festivals**, London.

ZIEGLER,R.: 1985 **Städtisches Prestige und kaiserliche Politik: Studien zum Festwesen in Ostkilikien im 2. und 3. Jahrhundert n. Chr.**, Schwann, Duesseldorf.

ZIMMERMANN, K.: 2000 "Späthellenistische Kultpraxis in einer karischen Kleinstadt. Eine neue lex sacra aus Bargylia", **Chiron 30**, 451-485.

Levha 1

Harita 1: Karia Haritası

Levha 2

Resim 1: Panathenaia Festivali'nde peplos takdimi

Resim 2: Knidos'dan domuz heykeli

Levha 3

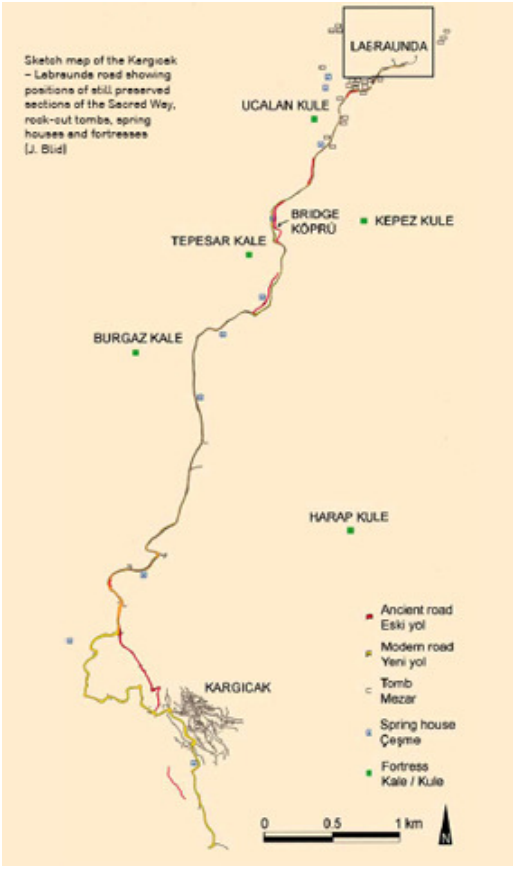

Resim 3: Karneia Festivali'nden dans sahnesi

Resim 4: Hadrianus Dönemi sikkesi üzerinde Theogamia sahnesi

Levha 4

Harita 2: Labraunda, kutsal yol

Resim 5:

Labraunda, kutsal yol